

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КУХАР ОЛЬГА ВІТАЛІЇВНА

УДК 349.42

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ**

**081 – Право
(юридичні науки)**

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі
права

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають
посилання на відповідне джерело _____ О.В. Кухар

Науковий керівник:
Гафурова Олена Вікторівна,
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Кухар О.В. Правове регулювання управління відходами сільського господарства в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2026.

Дисертація присвячена з'ясуванню особливостей у правовому регулюванні управління відходами сільського господарства в Україні.

У роботі досліджено розвиток правової доктрини у сфері управління відходами сільського господарства в Україні. З'ясовано, що у науковій літературі правові питання управління відходами, в тому числі відходами сільського господарства розглядаються крізь призму енергетичної, біотехнологічної, екологічної та земельно-правової проблематики, що створює підґрунтя для розробки комплексної моделі правового забезпечення управління відходами сільського господарства, узгодженої з європейськими стандартами сталого розвитку. Визначено, що становлення наукової думки у вказаній сфері пройшло кілька послідовних стадій. На ранньому етапі акцент робився на питаннях забезпечення екологічної безпеки, регламентування екологічно-небезпечної діяльності до якої віднесено і поводження з відходами сільського господарства. При цьому відходи розглядались, як правило, як джерело забруднення довкілля та негативний чинник, від якого необхідно позбавитись. На сучасному етапі відходи сільського господарства розглядаються у якості потенційного ресурсу для вторинного використання, наприклад, у виробництві біопалива або органічних добрив. Встановлено, що доктрина управління відходами сільського господарства як самостійного напрямку правового регулювання в аграрному праві лише починає формуватися, оскільки наукові розвідки зосереджені переважно на екологічному аспекті. Окрему увагу звернуто на те, що у правовій доктрині

наразі не сформульовано концептуальних засад правового регулювання відновлення агросфери після війни, хоча саме це питання стане визначальним для екологічної безпеки і продовольчої стабільності держави в повоєнній Україні.

Дослідження законодавства у сфері управління відходами у сільському господарстві України дозволило висвітлити його еволюцію від початкового закріплення загальних екологічних засад до створення уніфікованого законодавства й подальшої диференціації з урахуванням аграрної специфіки.

За змістом правові норми, що регламентують відносини у цій сфері, запропоновано згрупувати у наступні блоки: 1) норми, які визначають загальні засади управління відходами у сільському господарстві; 2) норми, які регламентують особливості управління окремими видами відходів у сільському господарстві; 3) норми, які визначають правовий статус суб'єктів управління відходами у сільському господарстві; 4) норми, які регламентують окремі операції з відходами у сільському господарстві (збирання, переробка, перевезення, відновлення, видалення тощо); 5) норми у сфері інституційно-функціонального забезпечення управління відходами у сільському господарстві; 6) норми, які встановлюють відповідальність за порушення законодавства у сфері управління відходами у сільському господарстві.

Охарактеризовано основні етапи становлення та розвитку законодавства України про управління відходами сільського господарства. З'ясовано, що на першому етапі, пов'язаному з прийняттям Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.), були закладені основні засади поводження з відходами. Аграрним законодавством регламентувалися питання поводження з окремими видами сільськогосподарських відходів. Початок другого етапу ознаменований прийняттям Закону України «Про відходи» (1998 р.). Відбувається формування основного масиву законодавства на засадах уніфікації правового регулювання. Третій етап був пов'язаний з адаптацією українського законодавства до вимог законодавства ЄС (2004 р.).

На четвертому етапі, який бере свій початок з прийняттям Закону України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною» (2015 р.), відбулася диференціація законодавства про відходи у сільському господарстві. П'ятий етап (сучасний) авторка пов'язала із декількома процесами: 1) оновленням законодавства шляхом прийняття Закону України «Про управління відходами»; 2) реформуванням правових засад управління відходами у напрямі впровадження моделі циркулярної економіки, ресурсозбереження та активної імплементації європейських стандартів; 3) змінами у правовому регулюванні відносин щодо відходів у сільському господарстві, зумовленими запровадженням правового режиму воєнного стану в Україні у 2022 році.

Наголошено, що законодавство у сфері поводження з відходами сільського господарства потребує приведення у відповідність із Законом України «Про управління відходами». Насамперед, це стосується використання єдиного термінологічного апарату, визначення повноважень центральних органів виконавчої влади у вказаній сфері, а також розроблення механізму управління вищезазначеними відходами.

За джерелом походження запропоновано виділяти наступні види відходів сільського господарства: 1) відходи рослинного походження; 2) відходи тваринного походження, включаючи аквакультуру; 3) харчові відходи; 4) агрохімічні відходи; 5) відходи ветеринарної практики; 6) відходи ГМ-продукції.

В роботі обґрунтовано необхідність виділення субінституту управління відходами сільського господарства, який входить до складу правового інституту охорони довкілля у сільському господарстві. Доведено, що він має комплексний характер, адже в його основі лежать норми екологічного права, якими встановлюються загальні вимоги щодо управління відходами. Що ж стосується аграрного законодавства, то ним передбачені особливості поводження з різними видами сільськогосподарських відходів. Вказано, що

цей субінститут знаходиться на стадії трансформації, що обумовлено рядом причин: 1) як аграрне, так і екологічне законодавство, яким регулюються відносини управління відходами сільського господарства, проходить процес адаптації до законодавства ЄС; 2) залишається застарілим механізм управління такими відходами; 3) змінюється структура і повноваження центральних органів виконавчої влади в цій сфері.

Наведено авторську класифікацію суб'єктів у сфері управління відходами сільського господарства, згідно з якою вони розподілені на наступні групи: 1) виробники сільськогосподарської продукції, а також підприємства переробної галузі, включаючи зернові склади, бойні тощо. Поводження з відходами є для них додатковим (супутнім) видом діяльності; 2) спеціалізовані суб'єкти господарювання. Управління відходами для них є основним видом діяльності, що обумовлює особливості у їхньому правовому становищі (наприклад, ветеринарно-санітарні заводи); 3) центральні органи виконавчої влади, а також місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

В роботі проаналізовано правове забезпечення управління окремими видами відходів у сільському господарстві. Удосконалено поняття «відходи війни», під якими запропоновано розуміти будь-які матеріали, речовини чи предмети (зокрема вибухонебезпечні, хімічні, радіоактивні, біологічні, техногенні, будівельні, забруднення ґрунту тощо), утворені безпосередньо чи опосередковано внаслідок збройної агресії, бойових дій, терористичних актів, диверсій або робіт з ліквідації їх наслідків, які втратили первинну функцію та повинні бути вилучені з місця їх утворення для подальшого управління (збір, транспортування, оброблення, відновлення або видалення) із врахуванням вимог екологічної, продовольчої, радіаційної, хімічної, санітарної і військової безпеки.

З метою запобігання шкідливому впливу на здоров'я людини і навколишнє природне середовище, а також для підвищення відповідальності

суб'єктів господарювання у сфері генетично-інженерної діяльності, було запропоновано передбачити у Законі України «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за розміщенням на ринку генетично модифікованих організмів і продукції» вимогу, згідно з якою для отримання дозволу на здійснення такої діяльності як у замкненій, так і у відкритій системах, необхідним є подання інформації щодо заходів з управління відходами.

Авторка дійшла висновку, що правове забезпечення управління відходами рослинництва в Україні залишається на недостатньому рівні. Адже, відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би комплексно регулював порядок збирання, зберігання, переробки, відновлення чи знищення відповідних відходів. Натомість окремі вимоги розосереджені між низкою актів аграрного законодавства, що ускладнює запровадження сталого управління відходами та стримує розвиток переробних і біоенергетичних технологій у рослинництві. За таких умов постає потреба у розробці комплексного документа, який би інтегрував вимоги аграрного, екологічного, фітосанітарного та біобезпекового законодавства, визначив порядок мінімізації утворення відходів, їх екологічно безпечного використання, переробки, знешкодження й контролю, а також забезпечив сталий розвиток аграрної сфери. Крім того, запропоновано удосконалити визначення відходів рослинництва як біологічних залишків рослинного походження, що утворюються в процесі вирощування і збирання сільськогосподарських культур, а також як побічні продукти їх первинної та вторинної обробки, які не є метою основного виробництва, від яких власник позбавляється, має намір або зобов'язаний позбутися, однак які можуть бути використані повторно, відновлені чи піддані видаленню відповідно до вимог екологічного та аграрного законодавства.

Внесено пропозиції щодо розроблення комплексної Державної програми підтримки операторів ринку у сфері управління відходами

тваринного походження. Зазначено, що така програма має базуватися на механізмах публічно-приватного партнерства, передбачати фінансові та інституційні стимули для модернізації виробничих потужностей, створення нових біотехнологічних центрів та впровадження ферментаційних, біогазових і компостувальних установок. Її важливою складовою повинно стати сприяння залученню іноземних грантів, коштів міжнародних екологічних фондів та інвестиційних програм ЄС, спрямованих на розвиток зеленої енергетики та екологічної інфраструктури. Реалізація такої програми дозволить створити економічно життєздатну та екологічно безпечну систему управління відходами тваринництва, інтегровану у європейські стандарти та здатну забезпечити сталий розвиток аграрного сектору України.

Під відходами тваринного походження запропоновано розуміти біологічні залишки органічного походження, що утворюються у процесі розведення, вирощування сільськогосподарських тварин та переробки продукції тваринництва, включаючи гній, послід, неперероблені органічні залишки, туші та їх частини, інші побічні продукти, що не призначені для споживання людиною, від яких власник позбавляється, має намір або зобов'язаний позбутися.

Окрему увагу приділено і визначенню особливостей правового регулювання управління агрохімічними відходами, до яких авторка віднесла наступні види пестицидів і агрохімікатів, які в силу своїх характеристик, не можуть бути використані за призначенням: 1) заборонені в ЄС і згідно із зобов'язаннями нашої країни за Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, мали б бути заборонені в нашій країні; 2) не внесені до Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні; 3) фальсифіковані; 4) непридатні або заборонені до використання, включаючи ті, що накопичені за часів СРСР.

Зазначено, що скасування державної реєстрації агрохімікатів ряду товарних підкатегорій, як це передбачено Законом України від 12 травня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперервного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану», спрямоване на підвищення ризиків ввезення на митну територію України небезпечних хімічних засобів захисту рослин.

Внесено ряд пропозицій щодо удосконалення законодавства України у сфері управління відходами сільського господарства, а саме:

З метою конкретизації ступеня небезпеки та характеру впливу на здоров'я людей і навколишнє середовище, запропоновано викласти пункт 1 статті 7 Закону України «Про управління відходами» в наступній редакції: «1. Відходи поділяються на три класи: 1) небезпечні відходи; 2) потенційно небезпечні відходи; 3) безпечні відходи»;

Зважаючи на потенційну можливість настання негативних наслідків для людини і довкілля від використання ГМ-продукції, за доцільне визнано доповнити Додаток 3 «Перелік потенційно небезпечних відходів з урахуванням їх походження або діяльності, під час якої вони були утворені» Порядку класифікації відходів, затвердженого постановою КМУ від 20 жовтня 2023 р. № 1102, відходами ГМ-продукції, включаючи харчову продукцію і корми.

Для гарантування безпеки не тільки людей, а й тварин у процесі застосування пестицидів та з метою уніфікації українського законодавства із законодавством ЄС, запропоновано викласти абзац шостий статті 3 Закону України «Про пестициди і агрохімікати» у наступній редакції: «безпечність для здоров'я людини, тварин та навколишнього природного середовища під час їх виробництва, транспортування, зберігання, випробування і застосування за умови дотримання вимог, встановлених санітарними нормами та іншими нормативно-правовими актами».

З метою приведення Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667, у відповідність із діючим законодавством, вказано на необхідність виключити з підпункту 3) пункту 4 наступні слова:

– в абзаці 5: «проводить державну санітарно-епідеміологічну експертизу, видає за результатами її проведення відповідні висновки».

– в абзаці 45: «за додержанням підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадянами державних санітарних норм і правил, гігієнічних нормативів і регламентів безпечного виробництва, транспортування, зберігання, застосування пестицидів і агрохімікатів».

Ключові слова: відходи, відходи сільського господарства, відходи війни, управління відходами, поводження з відходами, виробник сільськогосподарської продукції, пестициди, засоби захисту рослин, транскордонне перевезення, утилізація відходів, продовольча безпека, екологічна безпека, сталий розвиток, циркулярна економіка.

ABSTRACT

Kukhar O.V. Legal Regulation of Agricultural Waste Management in Ukraine. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law». – National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, 2026.

The dissertation is devoted to identifying the specific features of legal regulation of agricultural waste management in Ukraine.

The study examines the development of legal doctrine in the field of agricultural waste management in Ukraine. It has been established that in scientific literature legal issues of waste management, including agricultural waste, are considered through the prism of energy, biotechnological, environmental, and land law issues, which creates a basis for developing a comprehensive model of legal

support for agricultural waste management aligned with European standards of sustainable development. It is determined that the formation of scientific thought in this area has gone through several successive stages. At the early stage, emphasis was placed on ensuring environmental safety and regulating environmentally hazardous activities, including agricultural waste handling. Waste was generally considered as a source of environmental pollution and a negative factor to be eliminated. At the present stage, agricultural waste is regarded as a potential resource for reuse, for example, in the production of biofuels or organic fertilizers. It has been established that the doctrine of agricultural waste management as an independent direction of legal regulation in agrarian law is only beginning to take shape, as research is mainly focused on the environmental aspect. Particular attention is drawn to the fact that the legal doctrine currently lacks conceptual foundations for regulating the restoration of the agricultural sector after the war, although this issue will be crucial for environmental safety and food security in post-war Ukraine. The study of legislation in the field of agricultural waste management in Ukraine made it possible to highlight its evolution from the initial consolidation of general environmental principles to the creation of unified legislation and its further differentiation taking into account agricultural specifics.

Based on their content, legal norms regulating relations in this field are proposed to be grouped into the following blocks: 1) norms defining general principles of agricultural waste management; 2) norms regulating the specifics of managing certain types of agricultural waste; 3) norms determining the legal status of subjects of agricultural waste management; 4) norms regulating specific waste operations (collection, processing, transportation, recovery, disposal, etc.); 5) norms in the field of institutional and functional support of agricultural waste management; 6) norms establishing liability for violations of legislation in the area of agricultural waste management.

The main stages of formation and development of Ukrainian legislation on agricultural waste management are characterized. It is established that at the first

stage, associated with the adoption of the Law of Ukraine «On Environmental Protection» (1991), the basic principles of waste management were laid down. Agrarian legislation regulated issues related to certain types of agricultural waste. The second stage began with the adoption of the Law of Ukraine «On Waste» (1998), during which the main body of legislation was formed on the basis of unified legal regulation. The third stage was associated with the adaptation of Ukrainian legislation to EU law requirements (2004). The fourth stage, which began with the adoption of the Law of Ukraine «On Animal By-Products Not Intended for Human Consumption» (2015), was marked by differentiation of legislation in this area. The fifth (current) stage is associated with several processes: 1) updating legislation through the adoption of the Law of Ukraine «On Waste Management»; 2) reforming legal foundations in line with the circular economy model, resource conservation, and active implementation of European standards; 3) changes in legal regulation of agricultural waste management due to the introduction of martial law in Ukraine in 2022.

It is emphasized that legislation in the field of agricultural waste management needs to be harmonized with the Law of Ukraine «On Waste Management». This primarily concerns the use of unified terminology, clarification of powers of central executive authorities, and the development of mechanisms for managing such waste. Based on the source of origin, the following types of agricultural waste are identified: 1) plant-origin waste; 2) animal-origin waste, including aquaculture; 3) food waste; 4) agrochemical waste; 5) veterinary waste; 6) GM product waste.

The work substantiates the necessity of distinguishing a sub-institute of agricultural waste management, which forms part of the legal institute of environmental protection in agriculture. It has been proved that this sub-institute has a complex character, since it is based on the norms of environmental law, which establish general requirements for waste management. As regards agrarian legislation, it provides for the specific features of handling various types of agricultural waste. It is indicated that this sub-institute is at the stage of

transformation, which is обусловлено a number of reasons: 1) both agrarian and environmental legislation regulating relations in the field of agricultural waste management are undergoing a process of adaptation to European Union legislation; 2) the mechanism for managing such waste remains outdated; 3) the structure and powers of central executive authorities in this field are undergoing changes.

The author's classification of subjects in the field of agricultural waste management is provided, dividing them into: 1) agricultural producers and processing enterprises (including grain storage facilities, slaughterhouses, etc.), for whom waste management is an ancillary activity; 2) specialized business entities for whom waste management is the main activity (e.g., veterinary-sanitary plants); 3) central executive authorities, local state administrations, and local self-government bodies.

The dissertation analyzes legal support for managing specific types of agricultural waste. The concept of "war waste" is improved and defined as any materials, substances, or objects (including explosive, chemical, radioactive, biological, technogenic, construction waste, soil contamination, etc.) generated directly or indirectly as a result of armed aggression, hostilities, terrorist acts, sabotage, or their consequences, which have lost their original function and must be removed for further management (collection, transportation, treatment, recovery, or disposal) in compliance with environmental, food, radiation, chemical, sanitary, and military safety requirements.

For the purpose of preventing harmful effects on human health and the natural environment, as well as increasing the responsibility of business entities in the field of genetic engineering activity, it has been proposed to provide in the Law of Ukraine «On State Regulation of Genetic Engineering Activity and State Control over the Placement on the Market of Genetically Modified Organisms and Products» a requirement according to which, in order to obtain authorization to carry out such activities, both in closed and open systems, it is necessary to submit information on waste management measures.

The author has concluded that the legal support of plant-origin agricultural waste management in Ukraine remains at an insufficient level. This is due to the absence of a single нормативно-правовий act that would comprehensively regulate the procedure for the collection, storage, processing, recovery, or destruction of the relevant waste. Instead, individual requirements are dispersed across a number of acts of agrarian legislation, which complicates the implementation of sustainable waste management and restrains the development of processing and bioenergy technologies in crop production. Under such conditions, there arises a need to develop a comprehensive document that would integrate the requirements of agrarian, environmental, phytosanitary, and biosafety legislation, define the procedure for minimizing waste generation, ensuring its environmentally safe use, processing, neutralization, and control, as well as ensure the sustainable development of the agrarian sector. In addition, an improved definition of plant-origin agricultural waste has been proposed as biological residues of plant origin formed in the process of cultivation and harvesting of agricultural crops, as well as by-products of their primary and secondary processing, which are not the purpose of the main production, which the owner discards, intends, or is obliged to discard, but which may be reused, recovered, or subjected to disposal in accordance with the requirements of environmental and agrarian legislation.

Proposals have been made to develop a comprehensive State program to support market operators in the field of animal-origin agricultural waste management. It is noted that such a program should be based on public-private partnership mechanisms, provide for financial and institutional incentives for the modernization of production capacities, the creation of new biotechnological centers, and the implementation of fermentation, biogas, and composting installations. An important component of such a program should be the facilitation of attracting foreign grants, funds from international environmental funds, and European Union investment programs aimed at the development of green energy and environmental infrastructure. The implementation of such a program will make

it possible to create an economically viable and environmentally safe system of animal-origin agricultural waste management, integrated into European standards and capable of ensuring the sustainable development of the agrarian sector of Ukraine.

Animal-origin agricultural waste is proposed to be understood as biological residues of organic origin formed in the process of breeding and raising agricultural animals and processing livestock products, including manure, litter, unprocessed organic residues, carcasses and their parts, and other by-products not intended for human consumption, which the owner discards, intends, or is obliged to discard.

Particular attention is paid to determining the specific features of the legal regulation of agrochemical agricultural waste management, to which the author refers the following types of pesticides and agrochemicals that, due to their characteristics, cannot be used for their intended purpose: 1) those prohibited in the European Union and, in accordance with the obligations of Ukraine under the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, should be prohibited in Ukraine; 2) those not included in the State Register of pesticides and agrochemicals permitted for use in Ukraine; 3) falsified; 4) unsuitable or prohibited for use, including those accumulated during the Soviet period.

It is noted that the cancellation of state registration of agrochemicals of certain product subcategories, as provided for by the Law of Ukraine of May 12, 2022 «On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Ensuring Uninterrupted Production and Supply of Agricultural Products under Martial Law», is aimed at increasing the risks of importing hazardous chemical plant protection products into the customs territory of Ukraine.

A number of proposals have been made to improve the legislation of Ukraine in the field of agricultural waste management, namely:

For the purpose of specifying the degree of hazard and the nature of the impact on human health and the environment, it is proposed to set out paragraph 1 of Article

7 of the Law of Ukraine «On Waste Management» in the following wording: «1. Waste shall be divided into three classes: 1) hazardous waste; 2) potentially hazardous waste; 3) safe waste»;

Taking into account the potential possibility of negative consequences for humans and the environment from the use of GM products, it is considered appropriate to supplement Annex 3 «List of potentially hazardous waste taking into account their origin or activity during which they were generated» of the Waste Classification Procedure, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 20, 2023 № 1102, with GM-product waste, including food products and feed;

In order to ensure the safety not only of humans but also of animals during the use of pesticides and to harmonize Ukrainian legislation with European Union legislation, it is proposed to set out paragraph six of Article 3 of the Law of Ukraine «On Pesticides and Agrochemicals» in the following wording: «safety for human health, animals and the natural environment during their production, transportation, storage, testing and application, provided that the requirements established by sanitary norms and other regulatory legal acts are complied with».

In order to bring the Regulation on the State Service of Ukraine on Food Safety and Consumer Protection, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 2, 2015 № 667, into compliance with current legislation, it is indicated that it is necessary to exclude from subparagraph 3) of paragraph 4 the following wording:

- in paragraph 5: «conducts state sanitary and epidemiological examination and issues the relevant conclusions based on its results»;

- in paragraph 45: «over compliance by enterprises, institutions, organizations of all forms of ownership and citizens with state sanitary norms and rules, hygienic standards and regulations for the safe production, transportation, storage and use of pesticides and agrochemicals».

Keywords: waste, agricultural waste, war waste, waste management, waste handling, agricultural producer, pesticides, plant protection products, transboundary movement, waste utilization, food security, environmental safety, sustainable development, circular economy.

Список публікацій здобувача

Статті у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

Статті у фахових виданнях України:

1. Кухар О. В. Теоретико-правове визначення поняття «відходи сільського господарства». *Право. Людина. Довкілля*. 2021. Vol.12 № 1. С. 75-84.

DOI: <https://doi.org/10.31548/law2021.01.008>

2. Гафурова О.В., Кухар О.В. Правове регулювання утилізації непридатних до використання пестицидів, що накопичені за часів СРСР. *Право. Людина. Довкілля*. 2021, Vol. 12, № 3. С. 46-53.

DOI: <https://doi.org/10.31548/law2021.03.06>

3. Кухар О. Нормативно-правове регулювання поводження з відходами у сільському господарстві України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2022. № 3 (21). С. 44–51.

DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2022.3.04>

4. Кухар О.В. Новели законодавства у сфері управління відходами сільського господарства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. Вип. 88. Ч. 2. С. 218-222.

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.29>

Інші видання:

5. Кухар О.В. Утилізація непридатних пестицидів в сільському господарстві через механізм транскордонного перевезення: правові аспекти. *Науково-практичний журнал «Area Nauki»*. 2019. №2 (6). С. 61-69.

6. Hafurova O., Kukhar O. Problems of Ensuring the Protection of Bees in the Management of Plant Protection Products in Ukraine and the EU: Comparative Legal Aspects Legal Protection of Animals Legal Protection of Animals. Collective monograph. Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press, 2020. С. 285-298 (монографія).

DOI: <https://orcid.org/0000-0001-5858-6356>

Тези наукових доповідей:

7. Кухар О.В. Правове регулювання утилізації непридатних пестицидів: проблеми та шляхи їх вирішення. Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 120-річчю Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, 18-19 травня 2018 р.) / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: ТОВ «ЦП Компринт», 2018. С. 396-400.

8. Кухар О.В. Правові проблеми регулювання утилізації використаної тари з-під засобів захисту рослин. Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні. Тези доповідей учасників Всеукраїнської дистанційної науково-практичної конференції до 10-річчя створення однойменних кафедр (12 березня 2021 р.) / за заг. ред. М.І. Іншина. Київ: Освіта України, 2021. С. 341-344.

9. Гафурова О., Кухар О. До питання про правове регулювання утилізації непридатних до використання пестицидів, що накопичені за часів СРСР. Екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції до 60-річчя Закону України «Про охорону природи Української РСР» (м. Київ, 9 квітня 2021 р.). Київ: Видавництво «Наукова Столиця», 2021. С. 48-52.

10. Кухар О.В. До питання захисту земель при використанні засобів захисту рослин. На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України. Тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (онлайн/офлайн формат) (Київ, 26 листопада 2021 р.) / за ред. В.М. Єрмоленка. Київ: ФОП Гуляєва В.М., 2021. С. 98-100.

11. Кухар О.В. До питання визначення поняття «відходи війни. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнародної науково-

практичної онлайн/офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ТОВ «Прінтеко», 2022. С. 251-253.

12. Kukhar O. Legal problems of protection agricultural land from war waste. Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти. Матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції. (Ужгород, 26-27 квітня 2024 р.). Львів-Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 466-468.

13. Кухар О.В. До питання управління відходами, що утворюються при здійсненні діяльності з ГМО. Правові аспекти агроекологічного розвитку України: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції, присвяченої 100-річчю від народження академіка В. З. Янчука (м. Київ, 23 травня 2025 р.). Київ: НУБіП України, 2025. С. 216-219.

14. Кухар О. В. Щодо повноважень Держпродспоживслужби у сфері управління відходами сільського господарства. Довкіллеве законодавство України та захист екологічних прав громадян в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 21 листопада 2025 р.) / Ред. колегія: Н. Р. Малишева, З. В. Яремак, Л. Р. Данилюк. Івано-Франківськ : Голіней О. В., 2025. С. 253- 257.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	23
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ.....	34
1.1. Розвиток правової доктрини у сфері управління відходами сільського господарства в Україні.....	34
1.2. Нормативно-правові засади управління відходами сільського господарства в Україні.....	50
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДХОДІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА УПРАВЛІННЯ НИМИ В УКРАЇНІ.....	74
2.1. Поняття та класифікація відходів сільського господарства за законодавством України та ЄС	74
2.2. Правове регулювання відносин управління відходами сільського господарства.....	90
2.3. Суб'єкти у сфері управління відходами сільського господарства.....	111
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ОКРЕМИМИ ВИДАМИ ВІДХОДІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ.....	133
3.1. Правові засади управління відходами рослинництва.....	133
3.2. Правове забезпечення управління відходами тваринного походження.....	145
3.3. Особливості правового регулювання управління агрохімічними відходами	160
ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВР України – Верховна Рада України

ГІД – генетично-інженерна діяльність

ГМ-продукція – генетично-модифікована продукція

ГМО – генетично модифіковані організми

ДДТ – дихлордифенілтрихлорметилметан

Держекоінспекція – Державна екологічна інспекція України

Держпродспоживслужба – Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів

Держстандарт – Державний комітет України по стандартизації, метрології та сертифікації

ДРС – Державна регуляторна служба України

ЄКВ – Європейський каталог відходів

ЄС – Європейський Союз

ЗЗР – Засоби захисту рослин

КМ України – Кабінет Міністрів України

КК України – Кримінальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

Мінагрополітики – Міністерство аграрної політики та продовольства України

Міндовкілля – Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України

Мінекономіки – Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України

Мінекономіки та сільського господарства – Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України

Мінінфраструктури – Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України

Мінприроди – Міністерство екології та природних ресурсів України

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я України

МОН – Міністерство освіти і науки України

ОСГ – Особисте селянське господарство

ПК України – Податковий кодекс України

УКТ ЗЕД – Український класифікатор товарів зовнішньоекономічної діяльності

ЦОВВ – Центральні органи виконавчої влади

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема утворення та управління відходами у сільському господарстві не є новою для правової науки та юридичної практики. Специфіка сільськогосподарського виробництва пов'язується з формуванням значних обсягів органічних та неорганічних відходів, які потребують належного управління з метою запобігання утворенню відходів або мінімізації їх негативного впливу на земельні та інші природні ресурси.

Актуальність дослідження правового регулювання управління відходами сільського господарства суттєво зростає в умовах сучасних викликів, що постали перед Україною. Запровадження воєнного стану внаслідок російської збройної агресії призвело до значних змін у функціонуванні вітчизняного аграрного сектору, що зумовлено змінами структури виробництва, порушенням логістичних ланцюгів, зростанням техногенного навантаження на довкілля та накопиченням специфічних видів відходів. Паралельно із цим загострюються глобальні екологічні проблеми, зокрема кліматичні зміни, деградація ґрунтів та зменшення біорізноманіття, що обумовлює необхідність формування нових підходів до управління відходами у сільському господарстві з урахуванням цілей сталого розвитку.

Важливим чинником актуалізації проблематики правового регулювання управління відходами сільського господарства є також євроінтеграційний курс України та адаптація національного законодавства до права Європейського Союзу. Наразі у сфері управління відходами відбувається активне оновлення нормативно-правової бази, зокрема впроваджуються нові підходи до класифікації відходів, розширюються вимоги щодо їх обліку, переробки та відновлення, посилюється екологічна відповідальність суб'єктів господарювання тощо. Проте специфіка управління відходами сільського господарства в оновленому законодавстві врахована не повною мірою.

Незважаючи на значущість окреслених проблем, питання правового регулювання управління відходами сільського господарства поки що не отримали достатнього висвітлення у вітчизняній аграрно-правовій науці. Існуючі дослідження здебільшого зосереджені на загальних питаннях екологічного чи аграрного права, тоді як специфіка відходів сільського господарства, їх класифікація, особливості правового режиму та механізми управління ними залишаються фрагментарно дослідженими. В умовах стрімкого оновлення вітчизняного законодавства, поглиблення екологічних викликів та реформування аграрного сектору постає об'єктивна потреба у комплексному науковому дослідженні цієї проблематики, що зумовлює актуальність теми дисертації.

Науково-теоретичну базу дисертаційної роботи склали праці таких вітчизняних вчених у галузі аграрного, земельного, екологічного права, як: В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкова, Л. О. Бондар, О.В. Гафурова, А. П. Гетьман, А. В. Духневич, Х. А. Григор'єва, В. М. Єрмоленко, В. А. Зуєв, І. І. Каракаш, Н. В. Карпінська, Т. М. Кондратюк, Г. С. Корнієнко, О. Ю. Кронда, Т. В. Курман, Н. О. Максименцева, Н. Р. Малишева, С. І. Марченко, В. Л. Мунтян, Т. С. Новак, В. В. Носік, Т. К. Оверковська, А. М. Пастух, Ю. С. Петлюк, О. О. Погрібний, Л. І. Полухович, С. М. Романко, К. Б. Сакаджи, Р. Ю. Семенець, А. М. Статівка, Л. В. Струтинська-Струк, І. С. Сьюйва, М. В. Шульга, В. Ю. Уркевич, В. О. Юрескул, В. З. Янчук та ін.

Під час дослідження були використані також праці вітчизняних вчених з інших галузей права, зокрема Т. Л. Антонової, О. М. Гаврилюк, О. Ю. Трегуб, М. В. Федунь, Р. В. Цаліна та інших.

Емпіричною основою дисертації стало аграрне, земельне, екологічне законодавство України, яким регулюються відносини управління відходами сільського господарства, та законодавство Європейського Союзу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію підготовлено на кафедрі аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України згідно плану науково-дослідної роботи кафедри в межах виконання цільових комплексних програм у розрізі бюджетних тем «Організаційно-правові засади сталого розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні» (номер державної реєстрації 0119U100830) і «Правове забезпечення агроекологічного розвитку України в воєнний та післявоєнний періоди» (номер державної реєстрації № 0124U001202).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні особливостей правового регулювання управління відходами сільського господарства, формулюванні науково обґрунтованих висновків і розробленні пропозицій щодо удосконалення законодавства, яким регулюються відносини у вказаній сфері.

Для досягнення вказаної мети були поставлені такі завдання:

- дослідити розвиток правової доктрини у сфері управління відходами сільського господарства в Україні;
- розглянути генезис українського законодавства у сфері управління відходами у сільському господарстві;
- охарактеризувати поняття та види відходів сільського господарства за законодавством України та ЄС;
- визначити особливості правового регулювання відносин управління відходами сільського господарства;
- охарактеризувати суб'єктів у сфері управління відходами сільського господарства;
- розкрити правові засади управління відходами рослинництва;
- розглянути правове забезпечення управління відходами тваринного походження;
- дослідити особливості правового регулювання управління агрохімічними відходами.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері управління відходами сільського господарства.

Предметом дослідження виступає законодавство у сфері управління відходами сільського господарства, практика його застосування, а також правова доктрина у цій сфері.

Методи дослідження. Методологія дисертаційного дослідження побудована на поєднанні філософського (діалектичного), загальнонаукових (логіко-семантичного, методу аналізу та синтезу) і спеціально-наукових (історико-правового, формально-юридичного та порівняльно-правового) методів, комплексне використання яких дозволило здійснити аналіз правового регулювання управління відходами сільського господарства та дійти науково обґрунтованих висновків. Так, використання діалектичного методу дозволило прослідити тенденції розвитку правовідносин в зазначеній сфері у взаємозв'язку з іншими соціально-економічними і правовими чинниками розвитку суспільства. Логіко-семантичний метод застосовувався у процесі формування понятійно-категорійного апарату дисертації для розкриття змісту наступних понять: «законодавство у сфері управління відходами сільського господарства», «субінститут управління відходами сільського господарства», «відходи рослинництва», «відходи тваринного походження», «відходи війни» та ін. Завдяки методу аналізу було досліджено нормативно-правові акти, судова практика, а також наукові підходи до правового регулювання управління відходами сільського господарства. Метод синтезу допоміг оцінити стан нормативно-правового регулювання відносин в зазначеній сфері та визначити напрями їх подальшого розвитку. Історико-правовий метод став основою дослідження наукової думки щодо правового регулювання управління відходами сільського господарства, а також генезису законодавчих засад у цій сфері. Порівняльно-правовий метод був використаний для аналізу законодавства ЄС і України про відходи та формування на цій основі висновків щодо удосконалення останнього. Формально-юридичний метод

дозволив визначити зміст правових приписів, якими регламентується процес управління відходами сільського господарства, а також встановити особливості правовідносин щодо управління різними видами таких відходів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є першою у юридичній науці України комплексною працею, в якій досліджується правове регулювання управління відходами сільського господарства після прийняття Закону України від 20 червня 2022 р. «Про управління відходами».

У дисертації сформульовано теоретичні висновки та практичні рекомендації, що виносяться на захист:

уперше:

– доведено, що субінститут управління відходами сільського господарства, входить до складу правового інституту охорони довкілля у сільському господарстві і має комплексний характер, адже в його основі лежать норми аграрного та екологічного права. Перші – регулюють особливості поводження з різними видами відходів сільського господарства. Другі – встановлюють загальні вимоги щодо управління відходами. Цей субінститут знаходиться на стадії трансформації, що обумовлено рядом причин: 1) законодавство, яким регулюються відносини управління відходами сільського господарства, проходить процес адаптації до законодавства ЄС; 2) залишається застарілим механізм управління такими відходами; 3) змінюється структура і повноваження центральних органів виконавчої влади в цій сфері;

– в залежності від виконуваних функцій, до суб'єктів у сфері управління відходами сільського господарства пропонується віднести: 1) виробників сільськогосподарської продукції, а також підприємства переробної галузі, включаючи зернові склади, бойні тощо. Для них управління відходами є додатковим (супутнім) видом діяльності; 2) спеціалізовані суб'єкти господарювання, для яких управління відходами є основним видом діяльності, що обумовлює особливості у їхньому правовому становищі (наприклад,

ветеринарно-санітарні заводи); 3) центральні органи виконавчої влади, що приймають участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері управління відходами, а також здійснюють державний нагляд (контроль) у цій сфері; 4) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

– запропоновано прийняття комплексної Державної програми підтримки операторів ринку у сфері управління відходами тваринного походження, яка базуватиметься на механізмах публічно-приватного партнерства, запровадженні фінансових та інституційних стимулів для модернізації виробничих потужностей, створення нових біотехнологічних центрів та впровадження ферментаційних, біогазових і компостувальних установок;

удосконалено:

– класифікацію правових норм, що регламентують відносини у сфері поводження з відходами у сільському господарстві, за змістом, шляхом виокремлення наступних блоків правового регулювання: 1) норми, які визначають загальні засади управління відходами у сільському господарстві; 2) норми, які регламентують особливості управління окремими видами відходів у сільському господарстві; 3) норми, які визначають правовий статус суб'єктів управління відходами у сільському господарстві; 4) норми, які регламентують окремі операції з відходами у сільському господарстві (збирання, переробка, перевезення, відновлення, видалення тощо); 5) норми у сфері інституційно-функціонального забезпечення управління відходами у сільському господарстві; 6) норми, які встановлюють відповідальність за порушення законодавства у сфері управління відходами у сільському господарстві;

– класифікацію відходів сільського господарства за їх походженням шляхом виділення наступних видів: 1) відходи рослинного походження; 2) відходи тваринного походження, включаючи аквакультуру; 3) харчові відходи; 4) агрохімічні відходи; 5) відходи ветеринарної практики; 6) відходи ГМ-продукції;

– поняття «відходи війни», під якими пропонується розуміти будь-які матеріали, речовини чи предмети (зокрема вибухонебезпечні, хімічні, радіоактивні, біологічні, техногенні, будівельні, забруднення ґрунту тощо), утворені безпосередньо чи опосередковано внаслідок збройної агресії, бойових дій, терористичних актів, диверсій або робіт з ліквідації їх наслідків, які втратили первинну функцію та повинні бути вилучені з місця їх утворення для подальшого управління (збір, транспортування, оброблення, відновлення або видалення) із врахуванням вимог екологічної, продовольчої, радіаційної, хімічної, санітарної і військової безпеки;

– поняття «відходи рослинництва», під якими пропонується розуміти біологічні залишки рослинного походження, що утворюються в процесі вирощування і збирання сільськогосподарських культур, а також як побічні продукти їх первинної та вторинної обробки, які не є метою основного виробництва, від яких власник позбавляється, має намір або зобов'язаний позбутися, однак які можуть бути використані повторно, відновлені чи піддані видаленню відповідно до вимог екологічного та аграрного законодавства;

– поняття «відходи тваринного походження», під якими пропонується розуміти біологічні залишки органічного походження, що утворюються у процесі розведення, вирощування сільськогосподарських тварин та переробки продукції тваринництва, включаючи гній, послід, неперероблені органічні залишки, туші та їх частини, інші побічні продукти, що не призначені для споживання людиною, від яких власник позбавляється, має намір або зобов'язаний позбутися;

набули подальшого розвитку:

– наукові підходи щодо формування правової доктрини у сфері управління відходами сільського господарства як самостійного напрямку правового регулювання в аграрному праві, яка характеризується комплексним, міжгалузевим підходом, що поєднує аграрно-правові, земельно-правові, еколого-правові, цивільно-правові та інші дослідження;

– наукові підходи щодо особливостей управління відходами війни у сільському господарстві, які полягають у специфіці їх виникнення, об'єктному та суб'єктному складі, змісті правовідносин, дозвільних процедурах у сфері управління відходами, фінансуванні заходів управління відходами та юридичній відповідальності;

– наукові підходи щодо віднесення до агрохімічних відходів таких хімічних засобів захисту рослин, які в силу своїх фізичних або інших характеристик, не можуть бути використані за призначенням та є: 1) забороненими в ЄС і згідно із зобов'язаннями нашої країни за Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, мали б бути заборонені в нашій країні; 2) не внесеними до Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні; 3) фальсифікованими; 4) непридатними або забороненими до використання, включаючи ті, що накопичені за часів СРСР;

– пропозиції щодо внесення змін та доповнень до чинного законодавства України у сфері управління відходами сільського господарства:

З метою конкретизації ступеня небезпеки та характеру впливу на здоров'я людей і навколишнє середовище, пропонується викласти пункт 1 статті 7 Закону України «Про управління відходами» в наступній редакції: «1. Відходи поділяються на три класи: 1) небезпечні відходи; 2) потенційно небезпечні відходи; 3) безпечні відходи».

Зважаючи на потенційну можливість настання негативних наслідків для людини і довкілля від використання ГМ-продукції, доцільно доповнити Додаток 3 «Перелік потенційно небезпечних відходів з урахуванням їх походження або діяльності, під час якої вони були утворені» Порядку класифікації відходів, затвердженого постановою КМУ від 20 жовтня 2023 р. № 1102, відходами ГМ-продукції, включаючи харчову продукцію і корми.

Для гарантування безпеки не тільки людей, а й тварин у процесі застосування пестицидів та з метою уніфікації українського законодавства із законодавством ЄС, пропонується викласти абзац шостий статті 3 Закону України «Про пестициди і агрохімікати» у наступній редакції: «безпечність для здоров'я людини, тварин та навколишнього природного середовища під час їх виробництва, транспортування, зберігання, випробування і застосування за умови дотримання вимог, встановлених санітарними нормами та іншими нормативно-правовими актами».

З метою приведення Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667, у відповідність із діючим законодавством, необхідним є виключити з підпункту 3) пункту 4 наступні слова:

– в абзаці 5: «проводить державну санітарно-епідеміологічну експертизу, видає за результатами її проведення відповідні висновки».

– в абзаці 45: «за додержанням підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадянами державних санітарних норм і правил, гігієнічних нормативів і регламентів безпечного виробництва, транспортування, зберігання, застосування пестицидів і агрохімікатів».

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення і результати дослідження можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – для подальших наукових розвідок у сфері аграрного та екологічного права в контексті забезпечення екологічної та продовольчої безпеки у воєнний та післявоєнний періоди;

– у нормотворчій діяльності – при вдосконаленні законодавства, зокрема розробленні змін і доповнень до нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері запобігання утворенню та управління відходами сільського господарства;

– у правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності реалізації законодавства, яким регулюються відносини у сфері запобігання утворенню та управління відходами сільського господарства;

– у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Аграрне право», «Екологічне право», «Правові основи сталого розвитку сільських територій», а також при підготовці навчальної та навчально-методичної літератури із цих дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, результати якої одержані автором самостійно.

У статті (розділі до монографії) «Hafurova O., Kukhar O. Problems of Ensuring the Protection of Bees in the Management of Plant Protection Products in Ukraine and the EU: Comparative Legal Aspects Legal Protection of Animals Legal Protection of Animals. Collective monograph. Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press., 2020. С. 285-298» здобувачкою особисто проаналізовано та узагальнено інформацію щодо отримання окремими країнами-членами ЄС, спеціальних (екстрених) дозволів на використання в процесі сільськогосподарської діяльності заборонених в ЄС інсектицидів; здійснено науково-правовий аналіз законодавства щодо охорони бджіл при застосуванні засобів захисту рослин.

У статті «Гафурова О.В., Кухар О.В. Правове регулювання утилізації непридатних до використання пестицидів, що накопичені за часів СРСР. Право. Людина. Довкілля. 2021, Vol. 12, № 3. С. 46-53» здобувачкою особисто здійснено історико-правовий аналіз поводження з пестицидами за радянських часів та з допомогою наукового керівника сформульовано висновки.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки, що містяться в дисертаційній роботі, регулярно обговорювалися на засіданнях кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука, а також вченої ради юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України. Окремі результати

були оприлюднені на науково-практичних конференціях: «Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть» (Київ, 18-19 травня 2018 р.); «Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні» (12 березня 2021 р.); «Екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку» (м. Київ, 9 квітня 2021 р.); «На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України» (Київ, 26 листопада 2021 р.); «Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу» (м. Київ, 16 вересня 2022 р.); «Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти» (Ужгород, 26-27 квітня 2024 р.); «Правові аспекти агроекологічного розвитку України» (м. Київ, 23 травня 2025 р.); «Довкілляве законодавство України та захист екологічних прав громадян в умовах євроінтеграції» (м. Івано-Франківськ, 21 листопада 2025 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 14 наукових працях, з яких 4 статі у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних, 2 – інші видання та 8 тез доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 234 сторінки, з яких 168 сторінок основного тексту, список використаних джерел (315 найменувань) займає 39 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

1.1. Розвиток правової доктрини у сфері управління відходами сільського господарства в Україні

Реалії, перед якими постала Україна, вимагають формування якісної нормативно-правової бази та розроблення нових концептуальних підходів до державної політики у сфері управління відходами сільського господарства. Важливу роль у цьому процесі відіграє правова доктрина, що виступає своєрідним орієнтиром для розробки фундаментальних засад державотворення та формування національної правової системи України [64, с. 31].

Аналіз правової доктрини у сфері управління відходами сільського господарства передбачає дослідження наукових доробків вітчизняних учених у галузі екологічного, аграрного, земельного та інших галузей права, присвячених питанням поводження з відходами у сільському господарстві, а також з'ясування ступеня їх впливу на розвиток сучасного законодавства у цій сфері.

Варто відзначити, що в правовій доктрині на рівні дисертаційних та монографічних робіт досліджено правовий режим окремих видів відходів, зокрема небезпечних відходів (Н.М. Максименцева) [95], побутових відходів (В.О. Юрескул) [287], твердих відходів (Т.П. Козаченко) [66], радіоактивних відходів (О.Ю. Кронда) [80], небезпечних, побутових, мінеральних відходів (О.А. Трегуб) [274], визначено особливості правового статусу власника відходів в Україні (Р.В. Цалин) [279], розкрито адміністративно-правові аспекти поводження з відходами (Т.Л. Антонова [7]; О.М. Гаврилюк [20];

Н. С. Пінкевич [132]), проте комплексне дослідження правових аспектів управління відходами сільського господарства наразі відсутнє.

Зі здобуттям Україною незалежності правові питання поводження з відходами сільського господарства досліджуються в рамках екологічного права та права екологічної безпеки, як різновид еколого небезпечної діяльності. Так, у наукових працях та дисертаційній роботі Л.О. Бондаря «Правові засади здійснення екологічно небезпечної діяльності в Україні» [12] окремі аспекти правовідносин у сфері поводження з відходами розкрито з позиції окремого виду еколого небезпечної діяльності [13], проте поводження з відходами саме сільського господарства в роботі не розглядається.

Як зазначає В.І. Андрейцев, в міру впорядкування різноманітних видів діяльності за об'єктами та джерелами екологічної безпеки, в тому числі і у сфері поводження з відходами, пестицидами та агрохімікатами, шляхом законодавчого та іншого нормативно-правового забезпечення, тобто диференціації правової регламентації екологічно небезпечних видів діяльності, відбувається правове становлення і розвиток правовідносин щодо забезпечення екологічної безпеки [5, с. 18-19]. На розвиток зазначеної думки, А.С. Євстігнєєв констатував, що відносини, які виникають зокрема, щодо забезпечення екологічної безпеки у сільському господарстві при поводженні з відходами належать до предмету антропоохоронного права – права екологічної безпеки [51, с. 60].

Водночас, за словами В.О. Юрескул, «незважаючи на те, що у багатьох країнах «право відходів» давно є розгалуженим інститутом (розділом) екологічного права та законодавства, у підручниках з екологічного права не завжди виокремленні відповідні розділи» [287, с. 34]. Так, у підручнику В.І. Андрейцева «Екологічне право» (1996 р.) відсутній такий розділ, а необхідність забезпечення екологічної безпеки при попередженні забруднення екологічної обстановки виробничими, побутовими та іншими відходами визначається як складова механізму реалізації права на екологічну безпеку [5,

с. 38], так само, як і в навчальному посібнику Г.І. Балюк «Екологічне право» (2006 р.), де питання поводження з відходами згадуються у темах «Державне управління у сфері природокористування, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки» [9, с. 36] та «Функції державного управління у галузі екології» (ведення державного реєстру місць видалення відходів, лімітування у сфері розміщення (захоронення) відходів, державний екологічний контроль у сфері поводження з відходами та ін.) [9, с. 58-67].

Як складова права екологічної безпеки правові питання поводження з відходами виокремлено у відповідний розділ, наприклад, у підручниках та навчальних посібниках з екологічного права, виданих за редакцією І.І. Каракаша (2001 р.) [50], Ю.С. Шемшученка (2001 р.) [49], М. І. Єрофєєва (2005 р.) [67, с. 74-82], Л.О. Бондаря та В. В.Курзової (2006 р.) [14] та інших. Проте в зазначених підручниках та навчальних посібниках відходи сільського господарства окремо не розглядаються.

В аграрно-правовій навчальній літературі, як правило, правовим питанням поводження з відходами сільського господарства увага не приділяється. Лише в підручнику «Аграрне право» за редакцією О.О. Погрібного (2004 р.) інститут поводження з відходами сільського господарства виокремлено у складі інституту охорони довкілля у сільському господарстві [2, с. 414-415].

Досліджуючи систему аграрного права, М.М. Чабаненко доводить, що правовий інститут охорони довкілля у сільському господарстві є складним, міжгалузевим утворенням, бо вміщує в собі норми як екологічного, так і аграрного права, субінститутом якого є поводження з відходами сільського господарства [283, с. 194; 282, с. 234-236].

Однією із перших дисертаційних робіт, в якій побіжно розглядаються проблеми поводження з відходами у сільському господарстві є дисертація Л.В. Струтинської-Струк на тему «Правове забезпечення біобезпеки при

здійсненні генетично-інженерної діяльності» [267]. Дослідження Л.В. Струтинської-Струк розширює межі правового аналізу управління відходами через призму біобезпеки у сфері сільськогосподарського виробництва. У своїй дисертаційній роботі авторка звертає увагу на використання біотехнологій, зокрема методів генної інженерії, у процесах знешкодження відходів, наголошуючи на необхідності вдосконалення нормативного забезпечення біобезпеки як складової екологічної безпеки, доводить важливість правових, організаційних та превентивних засобів контролю за використанням біотехнологій у сільському господарстві, зазначені висновки та рекомендації авторки мають важливе значення для формування сучасної екологічно орієнтованої системи управління відходами сільського господарства.

Окремі аспекти поводження з харчовими відходами, які використовуються для годівлі тварин, а також особливості правового регулювання товарного сільськогосподарського виробництва в умовах адаптації аграрного законодавства України до законодавства ЄС досліджувала С.І. Марченко, зокрема вченою здійснено аналіз нормативних актів ЄС, які присвячені правовим питанням охорони довкілля у сфері сільськогосподарського виробництва, благополуччя тварин (в т. ч. забою тварин) [98].

У дисертаційному дослідженні «Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції» С.М. Романко розглядала питання поводження з відходами як непрямий механізм забезпечення екологічної безпеки, аналізуючи правові приписи, що регламентують обіг відходів, пестицидів, агрохімікатів та інших небезпечних речовин [246, с. 63]. Крім того, авторка торкалася окремих аспектів адаптації національного законодавства до вимог ЄС у сфері забезпечення екологічної безпеки аграрного виробництва, зокрема охорони здоров'я людей і довкілля від шкідливого впливу операцій поводження з відходами [246, с. 101].

У своїй дисертаційній роботі В.В. Ярчак [290] розглядала проблематику поводження з відходами не як самостійний предмет дослідження, а в контексті аналізу правового режиму об'єктів підвищеної екологічної небезпеки, що має безпосередній зв'язок із питаннями охорони довкілля у сільському господарстві. Дослідниця наголошує, що такі об'єкти є антропогенним елементом довкілля, який активно використовується у промисловості, медицині та, зокрема, у сільському господарстві [290, с. 13]. В.В. Ярчак підкреслює, що правовий механізм запобігання негативному впливу таких об'єктів на довкілля в Україні залишається фрагментарним і недостатньо систематизованим. Вона звертає увагу на відсутність цілісних державних заходів у сфері біологічної безпеки, зокрема щодо регулювання використання технологій генної інженерії (генетично модифікованих організмів), поводження з непридатними пестицидами, засобами захисту рослин (далі – ЗЗР) та іншими небезпечними речовинами, які утворюють відходи агровиробництва. Дослідниця слушно зауважує, що складність забезпечення екологічної безпеки полягає також у накладенні різних правових режимів на один і той самий об'єкт, наприклад, дуалістичний правовий режим встановлений одночасно як на об'єкт підвищеної небезпеки, сховище відходів чи потенційно небезпечний об'єкт тощо [290, с. 98].

В колективній монографії «Правові засади інноваційного розвитку в сільському господарстві України» [172] (2010 р.), проаналізовано правові питання поводження з пестицидами і агрохімікатами в процесі сільськогосподарського виробництва, а також поводження з відходами у цій галузі з огляду на формування екологічного підприємництва, тобто, виконання робіт та надання послуг щодо ефективного і безпечного поводження з відходами, екологічного аудиту, страхування екологічної відповідальності та екологічних ризиків тощо. В межах цього питання слід зазначити, що застосування суб'єктами господарювання в своїй діяльності ресурсозберігаючих технологій і техніки, природоохоронного обладнання,

сприяння розвитку та застосування системи екологічних оцінок, інжинірингу, маркетингу та інше спрямовано передусім на отримання прибутку через створення та підтримання позитивного іміджу законослухняного, орієнтованого на європейські стандарти, а отже, й європейський ринок бережливого природокористувача [172]. На думку А.Г. Бобкової, екологічне підприємництво, яке отримало назву «зелена економіка», необхідно визнати на законодавчому рівні одним із напрямків інноваційної діяльності [10, с. 207-208]. Зазначені підходи знайшли продовження у дослідженнях Т.В. Курман, присвячених правовим аспектам сталого управління сільськогосподарським виробництвом [81]. У її роботах аналізується роль інновацій та державно-приватного партнерства у розвитку екологічно безпечних технологій, зокрема утилізації відходів тваринництва й рослинництва. Вчена виокремлює екологізацію поводження з відходами як один із ключових напрямів модернізації сільськогосподарського виробництва, наголошуючи на потребі впровадження безвідходних технологій і розвитку біоенергетичних рішень, розвиває теорію корпоративного екологічного менеджменту, зокрема біосферний або індустріально-екологічний підхід, суть якого полягає у «послідовному використанні відходів одних їх ланок як сировини іншими ланками, що сприятиме розробці екологічно стійкого, маловідходного бізнесу» [81, с. 194]. Із цього приводу В.В. Панченко зазначає, що «інновації в аграрному секторі є ефективним шляхом втілення в життя сучасних високоефективних технологій утилізації відходів тощо» [123, с. 151-152].

Важливе значення для розвитку правової доктрини у сфері управління відходами сільського господарства має науковий доробок К.А. Кондратьєвої, яка в дисертації «Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні» [69] комплексно розглянула систему правових, організаційних та інституційних механізмів, які спрямовані на мінімізацію екологічних ризиків, що виникають у процесі сільськогосподарської діяльності, до яких зокрема відносить пестициди,

агрохімікати, відходи тваринницьких комплексів, мікроорганізми, які вивільнюються з тваринницьких підприємств, а також генетично модифіковані організми (ГМО) [69, с. 36-37]. В роботі приділяється особлива увага проблематиці поводження з відходами тваринного походження, запропоновано авторське визначення відходів тваринного походження [69, с. 11], проаналізовано компетенцію органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері екологічної безпеки, визначено прогалини у координації їхньої діяльності, зокрема щодо контролю за поводженням з відходами тваринництва [69, с. 117-177].

Разом із тим, сучасний етап розвитку законодавства України засвідчує, що окремі положення, сформульовані К. О. Кондратьєвою, потребують переосмислення, оскільки з часу захисту дисертації суттєво оновлено правове регулювання у сфері управління відходами, зокрема ухвалено Закон України «Про управління відходами» (2022 р.), який імплементує європейські підходи до класифікації, обліку та управління відходами, у тому числі аграрного походження, також відбулася реорганізація органів державної влади у сфері регулювання аграрних та екологічних відносин.

Розвиток законодавства про відходи у дореволюційний та радянський періоди був предметом ґрунтовного аналізу у роботах вітчизняних дослідників, зокрема Н. О. Максименцевої [95] та В. О. Юрескул [286; 287]. В зазначених працях висвітлено еволюцію загальних підходів до правового регулювання поводження з відходами, що дозволяє розкрити історичну основу формування сучасної екологічної політики. Водночас, ці наукові розвідки переважно стосуються розвитку загального законодавства про відходи, особливостей формування законодавства про побутові та небезпечні відходи, не акцентуючи увагу на особливостях аграрного законодавства, яке передбачає специфічний характер утворення, оброблення та утилізації відходів біологічного походження.

В науці екологічного та міжнародного права значна увага приділялася адаптації національного законодавства у сфері поводження з відходами до законодавства ЄС. Так, Д.А. Панфілова [122] дослідила становлення екологічного законодавства у контексті міжнародно-правових зобов'язань України; Р.Ю. Семенець в дисертації «Правове регулювання поводження з відходами за екологічним законодавством України та Європейського Союзу» [255], аналізує наукові підходи до поняття «відходи», виділяє основні етапи становлення та розвитку правового регулювання поводження з відходами в Україні та ЄС, особливості правовідносин у сфері поводження з відходами, досліджує організаційно-правове та функціонально-правове забезпечення поводження з відходами в Україні та ЄС, а також сучасний стан та перспективи розвитку екологічного законодавства України щодо поводження з відходами в умовах інтеграції до ЄС. Правові аспекти управління відходами сільського господарства в роботі не розкриваються, автор лише констатує, що в законодавстві виокремлено окремий вид – сільськогосподарські відходи (відходи сільськогосподарського виробництва) [255, с. 36]. В дисертації М.В. Федунь «Правове регулювання поводження з відходами в рамках Європейського Союзу» [278] наводиться характеристика етапів становлення й розвитку регулювання відносин у сфері поводження з відходами в праві ЄС та розкривається специфіка та зміст поняття відходів у праві ЄС. Під час аналізу категорії «відходи», дослідниця вказує на сільськогосподарські відходи (за місцем утворення) як різновид відходів, проте не розкриває їх правову природу. Аналізуючи інституційний механізм ЄС у правовому регулюванні відносин у сфері поводження з відходами, окремі операції у сфері поводження з відходами в рамках права ЄС, особливості поводження зі спеціальними категоріями відходів, що здійснюється в рамках права ЄС, дослідниця лише зазначає про непоширення способів і процедур утилізації, які передбачені Рамковою директивою 2008/98/ЄС (Директивою Європейського Парламенту і Ради 2008/98/ЄС від 19 листопада 2008 р. «Про відходи та скасування деяких

директив» – примітка автора) (далі – *Рамкова Директива*) [46], на такі види відходів, як останки тварин та такі відходи сільськогосподарського походження, як тваринні рештки та інші природні небезпечні органічні субстанції [278, с. 53].

В теорії аграрного права питання адаптації вітчизняного законодавства у сфері управління відходами сільського господарства висвітлюються фрагментарно та предметом спеціального дослідження не були. Зокрема, вартій уваги науковий доробок О.В. Гафурової щодо адаптації національного законодавства у сфері застосування пестицидів, агрохімікатів та інших засобів захисту рослин (далі – *ЗЗР*) до законодавства ЄС [302]. А.Й. Богдан, досліджуючи правове регулювання відносин з виробництва та реалізації цукру в Україні у порівнянні з вимогами права ЄС, звертає увагу на окремі аспекти поводження з відходами цукрового виробництва, на які поширюється дія спільного ринку. Адже Перелік товарів, охоплених спільною організацією ринку цукру, визначений у Частині III Додатку I до Регламенту Ради (ЄС) № 1234/2007 від 22 жовтня 2007 р. включає також бурякову м'якоть, віджим або інші відходи цукрового виробництва [11, с. 95-96].

У контексті євроінтеграційних процесів важливими є дослідження Н.В. Карпінської, яке присвячене проблемам правового регулювання застосування санітарних і фітосанітарних заходів у сільському господарстві. Авторка звертає увагу на те, що належне регулювання процесів забою тварин і контролю за утилізацією відходів є не лише питанням безпечності харчових продуктів, а й інструментом мінімізації екологічних ризиків. Такий підхід сприяє гармонізації українського законодавства з нормами ЄС і СОТ [58].

Подальший розвиток правової доктрини у сфері управління відходами сільського господарства в Україні демонструє поступове поглиблення наукових пошуків, спрямованих на формування цілісної системи правового регулювання, що враховує екологічні, економічні та технологічні чинники сталого розвитку. Серед вітчизняних дослідників варто відзначити

А.В. Пастух [124], яка у своїх працях проаналізувала правову природу сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива та визначила її ознаки як об'єкта правовідносин. Учена запропонувала авторське бачення правового режиму сільськогосподарських відходів, які, на її думку, можуть бути віднесені до сільськогосподарської продукції, якщо використовуються у виробництві біопалива чи органічних добрив. На думку А.В. Пастух, біопаливо та енергія, отримані внаслідок утилізації сільськогосподарських відходів, мають розглядатися як самостійні об'єкти господарських правовідносин, виробництво яких регулюється спеціальним законодавством у сфері енергетики та альтернативних видів палива. В дисертації досліджуються особливості договірного регулювання реалізації сільськогосподарських відходів, авторка обґрунтовує доцільність застосування договорів поставки як оптимального інструменту правового регулювання таких операцій.

Заслуговує на увагу колективна монографія «Правове регулювання екологічної безпеки у сільському господарстві України» [171] в якій окремий розділ присвячено правовому забезпеченню екологічної безпеки при поводженні з сільськогосподарськими відходами [171, с. 139-163]. Аналізуючи поняття та підходи до класифікації відходів, дослідники прийшли до слушного висновку, що «перелік відходів у сільському господарстві не є і не може бути вичерпним, що зумовлюється необхідністю врахування можливих змін, пов'язаних з науково-технічним прогресом, внаслідок яких можуть виникнути нові види сільськогосподарських відходів» [171, с. 47]. В монографії розкриваються окремі питання щодо реалізації прав та обов'язків суб'єктів у сфері поводження з відходами у сільському господарстві, попередження негативного впливу сільськогосподарських відходів на довкілля та їх утилізації. Зазначена наукова праця є однією з небагатьох, яка присвячена правовому режиму відходів сільського господарства, водночас вона розкриває ці питання крізь призму законодавства, яке наразі втратило чинність, в ній не висвітлено особливості поводження з відходами

рослинництва, тваринництва, відходами війни тощо, не розкрито особливості окремих операцій щодо управління відходами сільського господарства, не враховано європейські вимоги і принципи циркулярної економіки тощо.

В дисертації О.В. Цюри «Правове регулювання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції тваринного походження» авторка при визначенні категорії «сільськогосподарська продукція тваринного походження» лише зазначає, що до її складу належать і відходи [281 с. 52], проте не аналізує їх правовий режим.

Окремі питання управління відходами висвітлювались і в науці земельного права. Досліджуючи правові засади охорони земель від забруднення та псування в Україні, серед факторів ризику, що негативно впливають на якісний стан земель та зумовлюють їх забруднення, Т.К. Оверковська виділяє «забруднення земель несанкціонованими звалищами промислових, побутових, сільськогосподарських та інших відходів виробництва та споживання» [118, с. 17]. В своїй дисертації авторкою значну увагу приділено питанням захисту земель від забруднення відходами. Дослідниця обґрунтовує доцільність встановлення різних правових режимів для різних видів відходів, наприклад: побутових, промислових, сільськогосподарських тощо та посилення санкцій за порушення законодавства у сфері поводження з відходами [118, с. 76].

На думку В.Г. Ярощука, який досліджував принцип екологічної безпеки в земельному праві [289], питання поводження з відходами має бути інтегроване у систему земельно-правових норм. Учений пропонує розширити положення ЗК України, передбачивши спеціальні норми, які спрямовані на запобігання деградації земель шляхом належного правового регулювання операцій з відходами. Такий підхід, на його переконання, сприяє не лише збереженню екологічної рівноваги, а й сприятиме зміцненню правових основ екологічної безпеки в аграрному секторі. Адже, як слушно зазначає В.І. Андрейцев, порушення екологічних стандартів використання земель,

зокрема недотримання правил поводження з відходами, є проявом неналежного виконання повноважень власника, яке може мати наслідком негативні природні та техногенні процеси, що зумовлює необхідність вдосконалення правового механізму екологічної відповідальності у сфері сільськогосподарського виробництва [6, с. 179-180]. Зазначені підходи знайшли відображення у сучасних наукових роботах, зокрема Т.М. Кондратюк, досліджуючи проблеми правового регулювання виділення земель під місця захоронення відходів, наголошує на необхідності визначення у Земельному кодексі України правового режиму окремої категорії земель як «землі під полігонами відходів», враховуючи екологічні аспекти нагромадження відходів [70].

У дисертаційному дослідженні К.Б. Сакаджи «Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин» [251] здійснено ґрунтовний аналіз правових засад обігу, використання, утилізації та знешкодження агрохімікатів і пестицидів у національному законодавстві та зарубіжних правових системах. Значну увагу приділено порівняльно-правовому аспекту, зокрема аналізу законодавства країн СНД, США та ЄС, що дало змогу авторці обґрунтувати необхідність гармонізації українського законодавства у сфері поводження із ЗЗР із європейськими стандартами. Водночас дослідниця визначає низку організаційно-правових прогалин, зокрема відсутність єдиного спеціалізованого органу державного управління у сфері захисту рослин, що ускладнює реалізацію ефективної політики контролю за обігом та утилізацією токсичних речовин.

У науковій роботі наголошено, що неналежне поводження з агрохімікатами створює серйозну загрозу для здоров'я населення та екологічної безпеки держави. Авторка деталізує правовий порядок знешкодження, утилізації та знищення непридатних або заборонених пестицидів і агрохімікатів, визначений Постановою КМ України від 27 березня 1996 р. № 354 (далі – *Порядок, затверджений постановою КМ*

України від 27 березня 1996 р. № 354) [148], акцентуючи увагу на недостатній ефективності його практичного застосування. На основі аналізу фактичного стану складів та місць зберігання таких відходів зроблено висновок про системну недбалість у сфері контролю, зокрема відсутність охорони, руйнування споруд, зберігання токсичних речовин просто неба, а також відсутність ідентифікації значної частини хімічних сумішей [251, с. 152-153].

З точки зору розвитку правової науки у сфері управління відходами сільського господарства, дослідження К.Б. Сакаджи має важливе значення, оскільки воно окреслює перехід від розуміння агрохімікатів лише як засобів підвищення врожайності до їхнього сприйняття як джерела потенційно небезпечних відходів, що потребують спеціального правового режиму. Авторка показала, що заборонені й непридатні пестициди утворюють окремий клас високотоксичних відходів, небезпечних як для довкілля, так і для населення, та систематизувала їх за трьома групами: заборонені, непридатні до використання та невизначеного складу [251, с. 152].

Також в дисертації К.Б. Сакаджи здійснено аналітичний огляд міжнародного досвіду боротьби з накопиченням непридатних пестицидів та агрохімікатів, зокрема проаналізовано такі види технологій, як високотемпературне спалювання (Данія), знешкодження у цементних печах (Німеччина, Польща) та піролізне знищення складних органічних забруднювачів (Канада). Авторка слушно зауважує, що висока вартість цих технологій (20-50 млн дол. США) обмежує можливості їхнього впровадження в Україні, проте без їх адаптації та державної підтримки розв'язання проблеми накопичення непридатних агрохімікатів є малоімовірним [251, с. 153-155].

Досліджуючи правове забезпечення охорони довкілля суб'єктами господарювання, І.В. Олещенко [121] пропонує «законодавчо передбачити надання пільг, низьковідсоткових кредитів, субсидіювання, грантів або інших інструментів стимулювання суб'єктів господарювання до самостійного впровадження безвідходних, маловідходних технологій, механізмів

перероблення відходів виробництва або споживання продукції, а також допомагати суб'єктам господарювання налагоджувати взаємовідносини з метою забезпечення використання відходів одного виробництва як сировини для іншого, створення необхідних для цього інформаційних ресурсів. Крім того, можливим рішенням може стати й запровадження більш високих ставок податків за розміщення відходів» [121, с. 110]. Дослідниця звертає увагу на недостатність підприємств з утилізації відходів, як промислових, так і побутових. Хоча саме така діяльність може стати однією з пріоритетних при укладанні угод приватно-публічного партнерства у екологічній сфері [121, с. 164].

В аграрному праві А.М. Статівка [263, с. 23] та Л.І. Полюхович [142, с. 144] порушують питання еколого-стимулюючих механізмів у тваринництві, вказуючи на потребу державної підтримки заходів, спрямованих на зменшення навантаження на довкілля шляхом ефективної утилізації побічних продуктів і відходів. А.М. Статівка наголошує, що «необхідно передбачити не тільки конкретний механізм захисту навколишнього середовища від стоків раніше побудованих комплексів, а й державну підтримку здійснення переліку заходів у цьому напрямі» [263, с. 23]. Такі заходи повною мірою відповідають вимогам СОТ і «належить до заходів, які можуть бути звільнені від зобов'язань зі зменшення внутрішньої підтримки, оскільки пов'язані з програмами охорони навколишнього середовища» [142, с. 144]. На необхідність вирішення проблеми відходів, які накопичуються у разі подвірного забою тварин, та утилізуються з порушенням законодавчих вимог, також звертала увага І.С. Сьюйва [269, с. 245-248].

Сучасний розвиток суспільних відносин, пов'язаний з воєнними діями на території України, актуалізував ще один напрям наукових досліджень щодо правового забезпечення управління відходами війни у сільському господарстві. На сьогодні можна відзначити окремі публікації з даної проблематики О.В. Гафурової, Т.С. Новак [26], В.М. Єрмоленка [304, 114],

А.В. Духневича, Н.В. Карпінської [48], С.І. Марченко [130], Ю.С. Петлюка [129; 130], С.О. Синчанського [256], М.М. Потіп [164] та ін. В даних наукових роботах досліджуються окремі питання щодо юридичної природи відходів війни, питання термінології, інформаційного забезпечення, водночас комплексне дослідження поводження з відходами війни у сільському господарстві наразі відсутнє.

Таким чином, на основі проведеного аналізу наукових напрацювань можна зробити висновок, що правова доктрина управління відходами сільського господарства в Україні перебуває на етапі активного формування. Правові питання управління відходами, в тому числі відходами сільського господарства розглядаються крізь призму енергетичної, біотехнологічної, екологічної та земельно-правової проблематики, що створює підґрунтя для розробки комплексної моделі правового забезпечення управління відходами сільського господарства, узгодженої з європейськими стандартами сталого розвитку.

Становлення наукової думки в галузі управління відходами сільського господарства пройшло кілька послідовних етапів. На ранньому етапі акцент робився на питаннях забезпечення екологічної безпеки, регламентування екологічно-небезпечної діяльності до якої віднесено і поводження з відходами сільського господарства. При цьому відходи розглядались, як правило, як джерело забруднення довкілля та як негативний чинник, від якого необхідно позбавитись. Сучасні наукові праці характеризуються дослідженням відходів сільського господарства як потенційного ресурсу для вторинного використання, наприклад, у виробництві біопалива або органічних добрив. Доктрина управління відходами сільського господарства як самостійного напрямку правового регулювання в аграрному праві лише починає формуватись, оскільки на сьогодні наукові розвідки зосереджені переважно на екологічному аспекті.

В юридичній науці значна увага приділялася інтеграції норм ЄС та адаптації національного законодавства у сфері управління відходами до європейських стандартів, досліджувалися адміністративно-правові засади управління відходами, поняття «відходи» та їх класифікація, а також проблеми правового режиму власності на відходи, специфіки окремих видів відходів сільського господарства (управління непридатними пестицидами та іншими хімічними ЗЗР).

Незважаючи на велику кількість наукових доробків у сфері управління відходами, переважно вони стосувались загальних понять управління відходами, ґрунтувались на аналізі законодавства, яке нині втратило чинність, або не враховує зміни щодо інституційно-функціонального забезпечення управління відходами, реалії воєнного стану та необхідності повоєнної відбудови України.

Серед малодосліджених напрямів насамперед варто відзначити питання правового режиму відходів сільського господарства як об'єкта правовідносин та їх різновидів (відходів рослинництва, відходів тваринництва, агрохімічних відходів та ін.). Сільське господарство продукує значні обсяги органічних залишків, відходів тваринництва, падежу, непридатних кормів і засобів захисту рослин, однак на рівні правової доктрини досі немає єдиного підходу до визначення їх правового режиму, ступеня небезпеки та вимог до їх утилізації. У чинному законодавстві відсутнє чітке розмежування між аграрними, промисловими та побутовими відходами, а тому сільськогосподарські залишки часто не мають належного правового режиму. Подвійна природа відходів (як небезпечного чинника та ресурсу) потребує узгодженості норм екологічного, аграрного та господарського права. Неврегульованість цих питань створює ризики для екологічної, продовольчої та енергетичної безпеки, адже неналежне управління органічними відходами може призвести до забруднення ґрунтів, водних ресурсів і поширення зоонозів

тощо. Зазначені питання набувають особливого значення в умовах післявоєнного відновлення економіки.

Не розроблено управління так званими «відходами війни» у сільському господарстві. Йдеться про руйнування аграрної інфраструктури, забруднення ґрунтів паливно-мастильними матеріалами, хімікатами, уламками техніки, залишками вибухонебезпечних предметів. Нині відсутній правовий механізм очищення аграрних земель від таких відходів, а також порядок компенсації завданої шкоди землекористувачам. В правовій доктрині наразі не сформульовано концептуальних засад правового регулювання відновлення агросфери після війни, хоча саме це питання стане визначальним для екологічної безпеки і продовольчої стабільності держави в повоєнній Україні.

1.2. Нормативно-правові засади управління відходами сільського господарства в Україні

В юридичній літературі правове регулювання у сфері поводження з відходами розглядається як система норм і принципів, що забезпечують впорядкування правовідносин щодо відходів як спеціальних об'єктів [255, с. 38], а «законодавство у сфері поводження з відходами як систему нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання правовідносин у сфері поводження з відходами» [96, с. 5-6].

Закон України від 24 серпня 2023 р. «Про правотворчу діяльність» [231] закріплює визначення законодавства України як взаємопов'язаної та упорядкованої системи нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів (ст. 8). Тобто, законодавство у сфері управління відходами сільського господарства можна визначити як взаємопов'язану та упорядковану систему нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів, спрямованих на регулювання правовідносин у сфері управління відходами.

У сучасній науковій літературі, присвяченій проблемам правового регулювання управління відходами, застосовуються різні підходи до темпорального аналізу розвитку національного законодавства у цій сфері. Дослідники прагнуть простежити не лише еволюцію нормативно-правових актів, а й закономірності формування правових засад екологічної та аграрної політики держави у сфері управління відходами.

Так, В.О. Юрескул розглядає історію становлення правового регулювання поводження з відходами крізь призму розвитку української державності та трансформації правових механізмів регулювання суспільних відносин у зазначеній галузі. Авторка виокремлює наступні етапи цього процесу: 1) доправовий період (до 1073 р.), коли управління відходами здійснювалося на рівні звичаєвих приписів; 2) період становлення правового регулювання (1073–1654 рр.); 3) етап правотворчості у складі Російської імперії (1654–1917 рр.); 4) короткочасний, але вагомий період діяльності Української Народної Республіки (1917–1918 рр.); 5) радянський етап розвитку правового регулювання (1918–1990 рр.) та 6) період незалежності України (з 1991 р.), коли сформувалася власна законодавча система у сфері управління відходами [287, с. 12].

Н.О. Максименцева пропонує іншу, три етапну періодизацію розвитку українського законодавства у сфері поводження з відходами: 1) дорадянський період; 2) радянський період; 3) період незалежності України. На її думку, дорадянський період характеризувався фрагментарним правовим регулюванням, що здійснювалося переважно через санітарні норми та приписи без чіткого правового визначення категорії «відходи». Радянський етап відзначався домінуванням адміністративного підходу і зосередженням уваги на санітарних стандартах при відсутності цілісного законодавчого механізму. Період незалежності України дослідниця поділяє на дві стадії: 1) до прийняття Закону України «Про відходи» 1998 року, коли правове регулювання залишалося розпорошеним, і 2) після його ухвалення, що ознаменувало

формування системного правового поля та утвердження принципів сталого управління відходами [96, с.6].

Д.А. Панфілова, застосовуючи системно-хронологічний підхід, деталізує процес становлення еколого-правового регулювання, який поширюється і на сферу управління відходами, виокремлюючи шість послідовних етапів: 1) пострадянський (1990-1996 рр.) – закладення базових принципів екологічної політики України; 2) конституційний (1996-1998 рр.) – закріплення екологічних прав і обов'язків громадян у Конституції України; 3) адаптаційний (1998-2000 рр.) – прийняття Закону України «Про відходи» та поступова адаптація правових норм; 4) інтеграційний (2000-2004 рр.) – розроблення національних екологічних програм і гармонізація законодавства з міжнародними стандартами; 5) постінтеграційний (2004-2012 рр.) – посилення інституційної спроможності органів екологічного управління; 6) апроксимаційний (з 2012 р. до сьогодення) – активна імплементація положень європейських директив, впровадження сучасних принципів екологічного менеджменту [122, с. 9-10].

Аналіз зазначених вище наукових підходів свідчить, що процес становлення нормативно-правового регулювання у сфері управління відходами в Україні має історичну основу, починаючи від розрізаних санітарних норм до системного законодавства, орієнтованого на європейські стандарти сталого розвитку. Водночас, ці наукові розвідки переважно стосуються побутових, промислових та інших видів відходів, не акцентуючи увагу на особливостях аграрної сфери, яка характеризується специфікою утворення, оброблення, відновлення або видалення відходів сільського господарства.

Саме тому у даному дослідженні за вихідну точку аналізу нормативно-правових засад управління відходами у сільському господарстві обрано період після проголошення незалежності України, оскільки саме з початку 1990-х років почалося формування власної правової системи у сфері охорони

навколишнього природного середовища, що стало основою для подальшого розвитку спеціального законодавства про управління відходами, у тому числі аграрного походження.

Законом України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища» [226] започатковано становлення в Україні правової основи управління відходами, зокрема й у сільському господарстві. Адже, як слушно зауважують Н. Р. Малишева та М. І. Єрофєєв, вирішення проблеми поводження з відходами становить одну з пріоритетних сфер взаємодії суспільства та природи [97, с. 291]. У зазначеному Законі сформульовано загальні вимоги для всіх суб'єктів права власності на відходи незалежно від сфери діяльності, передбачено спеціальні заходи з обмеження та запобігання їх негативному впливу на довкілля і здоров'я людини.

У подальшому конкретизація цих вимог відбувалася шляхом прийняття низки підзаконних нормативно-правових актів загального характеру та через галузеве законодавство. Наприклад, Закон України від 25 червня 1992 р. «Про ветеринарну медицину» [179] (втратив чинність) закріпив вимоги до утилізації чи знищення тварин, якщо вони є носіями хвороб, продуктів (продукції), визнаних непридатними для харчування людей а також до відходів ветеринарних препаратів, які використовуються у виробництві сільськогосподарської продукції; Закон України від 30 червня 1993 р. «Про карантин рослин» [213] закріпив повноваження за державними інспекторами з карантину рослин вилучати, знищувати або спрямовувати на технічну переробку підкарантинні матеріали у разі виявлення карантинних об'єктів на території України (ст. 13); Закон України від 24 лютого 1994 р. «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [199] (втратив чинність) регламентував питання інституційно-функціонального забезпечення контролю за безпекою використання, зберігання та утворення небезпечних для здоров'я речовин і матеріалів, що утворюються в результаті їх діяльності, викидів, відходів. У свою чергу, Закон України від 2 березня

1995 р. «Про пестициди і агрохімікати» [229] встановив вимоги до утилізації чи знищення непридатних або заборонених пестицидів та агрохімікатів і їх упаковки.

Окремий розділ Закону України від 23 грудня 1997 р. «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» (нині Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» – примітка автора) було присвячено питанням вилучення з обігу або знищення харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів, що не відповідають встановленим вимогам [82, с. 44–51.].

Аналіз цих актів свідчить, що вони створили правове поле для розвитку законодавства у досліджуваній сфері, хоч прямо і не називають відходи сільського господарства.

Наказ Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації (далі – *Держстандарт*) від 29 лютого 1996 р. № 89 «Про Державний класифікатор відходів КВ ДК 005-96» [37], закріплював поняття «відходи», їх види, групи та коди. У ньому відходами визнано «будь-які речовини та предмети, утворені у процесі виробництва та життєдіяльності людини, внаслідок техногенних чи природних катастроф, що не мають свого подальшого призначення за місцем утворення і підлягають видаленню чи переробці з метою забезпечення захисту навколишнього середовища і здоров'я людей або з метою повторного їх залучення у господарську діяльність як матеріально-сировинних і енергетичних ресурсів, а також послуги, пов'язані з відходами». Зокрема, до них віднесено залишкові продукти сільськогосподарського виробництва (у т. ч. тваринництва й лісівництва), браковану чи некондіційну продукцію, залишки продуктів харчування, залишки ветеринарного обслуговування тощо.

На рівні підзаконних нормативно-правових актів регламентуються відносини щодо здійснення окремих операцій з окремими видами відходів сільського господарства. Зокрема, Постанова КМ України від 28 грудня

1995 р. № 1065 «Про затвердження Порядку вилучення, утилізації та знищення непридатних для використання сільськогосподарської сировини і харчових продуктів» [147], Методика вилучення, утилізації та знищення сільськогосподарської сировини і харчових продуктів, що зазнали впливу пестицидів та агрохімікатів і непридатні до використання, затвердженої першим заступником Головного державного санітарного лікаря України від 7 березня 1996 р. за № 5.08.07/306 [102]. Порядок, затверджений постановою КМ України від 27 березня 1996 р. № 354, Постанова КМ України від 3 серпня 1998 р. № 1217 «Про затвердження Порядку виявлення та обліку безхазяйних відходів» [149] та ін. Зазначена тенденція врегулювання окремих операцій з окремими видами відходів сільського господарства зберігається і дотепер. Наприклад, наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України (далі – *Мінагрополітики*) від 25 жовтня 2022 р. № 826 затверджено Порядок вилучення з обігу, утилізації або знищення ветеринарних лікарських засобів, що не відповідають вимогам законодавства про ветеринарну медицину та благополуччя тварин або термін придатності яких закінчився [146].

Законом України від 6 березня 1996 р. «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України з питань охорони навколишнього природного середовища» [190] було доповнено КУПАП (далі – *КУПАП*) низкою важливих статей, спрямованих на підвищення рівня екологічної відповідальності у сфері поводження з відходами сільського господарства. Зокрема, введено ст. 77-1 «Самовільне випалювання сухої рослинності або її залишків» та ст. 90-1 «Невиконання правил і норм у процесі створення, виробництва, зберігання, транспортування, використання, знешкодження, ліквідації, захоронення мікроорганізмів, біологічно активних речовин та інших продуктів біотехнологій». Також ряд статей КУПАП було викладено у новій редакції, зокрема ст. 82 «Порушення правил складування, зберігання, розміщення, транспортування, утилізації, ліквідації та використання промислових і побутових відходів» та ст. 83 «Порушення правил

застосування, зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації та захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних речовин та інших препаратів», що посилює регуляторний вплив держави на екологічно небезпечні види діяльності.

У 1997 році Постановою КМ України від 5 лютого 1997 р. №148 «Про Комплексну державну програму енергозбереження України» [68] нетоварні відходи сільського та лісового господарства, відходи тваринництва (біомаса) було віднесено до поновлюваних ресурсів палива біологічного походження. Програмою визнавалося, що біомаса та інші види нетрадиційного палива можуть забезпечити значну частину потреб в тепловій та електричній енергії за умови наявності відповідної техніки та напрацювання відповідних технологій їх заготівлі, підготовки та використання.

Постанова ВР України від 5 березня 1998 р. № 188/98-ВР «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [222] стала важливим етапом у становленні державної екологічної політики, на державному рівні було визнано кризовий стан довкілля та необхідність екологізації аграрного виробництва. У ній уперше на законодавчому рівні наголошено на загрозах, пов'язаних із нераціональним використанням земель, надмірним застосуванням хімічних ЗЗР та відсутністю належного контролю за небезпечними відходами в сільському господарстві.

Таким чином, характерною особливістю першого етапу розвитку законодавства про відходи у сільському господарстві стало закріплення в законодавстві основ правового регулювання управління відходами; започаткування правового регулювання використання відходів не лише як загрози, але і як вторинних енергетичних ресурсів; прийняття розрізаних нормативно-правових актів, окремі положення яких стосувалися саме аграрної сфери.

Новий період розвитку законодавства почався з ухвалення Закону України від 5 березня 1998 р. «Про відходи» [183], який визначив правові, організаційні та економічні засади діяльності у сфері запобігання або зменшення утворення відходів, їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, видалення чи захоронення, та запобігання негативному впливу відходів на довкілля і здоров'я людини. Цей Закон визначив основні принципи поводження з відходами, правовий режим відходів як об'єкта власності, статус суб'єктів поводження з відходами та компетенцію органів виконавчої влади і місцевого самоврядування у цій сфері.

У сфері правового регулювання управління відходами сільського господарства, він став підґрунтям для подальшого розвитку спеціалізованих норм. Зокрема, Закон України «Про альтернативні види палива» від 14 січня 2000 р. [175] спрямований на створення правових умов для виробництва та використання палива з відновлюваних джерел, зокрема відходів сільського господарства. Закон визначає, що сировиною для альтернативного палива можуть бути біомаса, у тому числі відходи та залишки лісового та сільського господарства (рослинництва і тваринництва), рибного господарства і технологічно пов'язаних з ними галузей промисловості (ст. 1). У Законі підкреслюється необхідність раціонального використання таких відходів як енергетичного ресурсу, що сприятиме зменшенню забруднення довкілля, підвищенню енергоефективності аграрного сектору, та зменшення залежності України від імпорту паливно-енергетичних ресурсів (ст. 2).

Закон України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» [181] встановлює порядок поводження з продукцією, яка становить загрозу для життя, здоров'я або довкілля. Його положення можуть застосовуватись до сільськогосподарської продукції та побічних відходів, що втратили споживчі властивості чи стали небезпечними для використання. Закон регламентує процедури вилучення, переробки, утилізації або знищення таких відходів із

дотриманням екологічних вимог, що запобігає їх неконтрольованому накопиченню чи потраплянню у довкілля (Розділи II і IV Закону).

Закон України «Про перевезення небезпечних вантажів» від 6 квітня 2000 р. [228] регламентує правила транспортування матеріалів, що можуть завдати шкоди довкіллю, а також призвести до загибелі, травмування, отруєння людей, тварин чи призвести до інших тяжких наслідків. У контексті сільськогосподарських відходів його норми поширюються на перевезення відходів сільського господарства, які належать до небезпечних (зокрема агрохімікатів, добрив, відходів тваринного походження та інших біологічних матеріалів, які мають потенційну токсичність або інфекційність та ін.). Закон встановлює вимоги до пакування, маркування, технічного стану транспортних засобів та підготовки персоналу, що забезпечує екологічно безпечне транспортування таких вантажів (Розділ IV).

Закон України від 14 вересня 2000 р. «Про Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами» [201] конкретизував державну політику у сфері управління небезпечними аграрними відходами, зокрема непридатними та забороненими до використання хімічними ЗЗР. Програмою передбачалося створення системи централізованого зберігання, перероблення і знешкодження таких речовин, що стало першим кроком до формування цілісного механізму екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва.

Важливе значення у сфері правового регулювання управління відходами сільського господарства має Закон України від 24 червня 2004 р. «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» [202], який у частині державної фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу визначив види державної підтримки та відніс до сфер такої підтримки також діяльність із переробки сільськогосподарських відходів.

Отже, зазначені закони у сукупності формують важливу нормативну основу для екологічно безпечного поводження з відходами сільського господарства – від їх утворення і переробки до транспортування та використання відходів як вторинних енергетичних ресурсів.

Подальший розвиток правового регулювання був пов'язаний із прийняттям Закону України від 18 березня 2004 р. «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [200], який започаткував новий етап гармонізації національного законодавства із європейським.

Постановою КМ України від 12 вересня 2011 р. № 1130 «Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва» [205] визначено засадничі підходи до формування нової моделі господарювання, яка ґрунтуватиметься на принципах ресурсозбереження, екологізації виробництва та переходу до «зеленої» економіки. У цьому контексті відходи сільського господарства розглядаються не лише як екологічна проблема, а передусім як потенційний ресурс для відновлювальної енергетики, виробництва біопалива та розвитку інноваційних технологій.

Програмою визначено пріоритети розвитку біоенергетики, зокрема створення котелень для спалювання деревних і солом'яних відходів, використання біогазу зі звалищ, упровадження технологій спалювання органічних відходів промислового та побутового походження. Особлива увага приділяється виробництву рідкого біопалива та біогазу з відходів сільського господарства, що сприятиме не лише енергетичній незалежності, а й скороченню негативного впливу на довкілля.

Саме в цей період з'являються акти, що враховують вимоги директив ЄС у сфері управління органічними, тваринними та рослинними відходами, а також започатковуються концепції низьковуглецевого розвитку та циркулярної економіки відповідно до Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, схваленої розпорядженням КМ

України від 7 грудня 2016 р. № 932-р. (втратила чинність) [74] та Стратегії низьковуглецевого розвитку України до 2050 року [265].

Подальша диференціація правового регулювання управління відходами у сільському господарстві знайшла своє відображення з прийняттям Закону України від 7 квітня 2015 р. «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною» [230], який започаткував окрему регламентацію управління відходами тваринництва, а саме продуктами тваринного походження, що не призначені для споживання людиною. Закон визначає категорії таких продуктів, методи управління, права та обов'язки операторів, вимоги до об'єктів поводження й відповідальність за порушення норм. Законом України від 18 травня 2017 р. «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [197] було встановлено правові та організаційні засади контролю за дотриманням відповідних норм, зокрема щодо побічних продуктів тваринного походження, в тому числі відходів, що утворились у сільськогосподарській сфері. На виконання цього акту наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (далі – *Мінекономіки та сільського господарства*) від 13 квітня 2020 р. № 689 було затверджено Порядок знищення, утилізації кормів, повернення їх в обіг або для інших ніж годівля тварин, цілей [151].

Важливе значення у становленні законодавства у сфері управління відходами сільського господарства має Закон України від 23 травня 2017 р. «Про оцінку впливу на довкілля» [227], яким закріплено обов'язковість проведення процедури оцінки впливу на довкілля перед початком будь-якої діяльності, яка може спричинити суттєвий вплив на довкілля, зокрема у сфері агропромислового виробництва. Сільськогосподарські підприємства, що здійснюють тваринництво у промислових масштабах, застосовують пестициди, агрохімікати або проводять обробку, утилізацію відходів

органічного походження тощо, підлягають обов'язковому оцінюванню впливу їхньої діяльності на довкілля. Це забезпечує запровадження екологічних стандартів ще на етапі планування господарської діяльності та має на меті запобігання утворенню надмірних відходів, забрудненню ґрунтів і водних ресурсів.

В подальшому розвиток законодавства про відходи у сільському господарстві відбувався в рамках Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року, схваленій розпорядженням КМ України від 8 листопада 2017 р. № 820-р. (далі – *Національна стратегія управління відходами до 2030 року*) [109], в якій було визначено основні напрями державної політики у сфері управління відходами сільського господарства. В цьому нормативно-правовому акті акцентується увага на тому, що інтенсифікація агровиробництва та розширення сільськогосподарських угідь призвели до збільшення обсягів відходів і зростання їх негативного впливу на довкілля. Найпоширенішими видами таких відходів залишаються органічні рештки рослинництва, гній та послід, біовідходи тваринництва і птахівництва, а також залишки хімічних ЗЗР і добрив. Незважаючи на відносно невелику частку аграрних відходів у загальній структурі (близько 4%), їх фактичні обсяги суттєво недооцінюються офіційною статистикою, що ускладнює формування ефективної політики управління ними.

Національна стратегія управління відходами до 2030 року підкреслює необхідність системного вирішення таких проблем, як низький рівень дотримання екологічних вимог, брак обізнаності аграріїв і інвесторів щодо можливостей утилізації та повторного використання відходів, а також відсутність дієвих механізмів залучення приватних інвестицій. Особливу увагу приділено проблемі управління непридатними пестицидами та агрохімікатами, кількість яких, за попередніми оцінками, перевищує 8,5 тис. тонн. Реалізація положень зазначеного програмного документа передбачає створення сучасної інфраструктури, удосконалення обліку та контролю,

розвиток технологій перероблення органічних відходів і запровадження економічних стимулів для екологічно безпечного ведення сільського господарства [109].

Національним планом управління відходами до 2030 року, затвердженим розпорядженням КМ України від 20 лютого 2019 р. № 117 (втратив чинність) (далі – *Національний план управління відходами до 2030 року*) [112], було передбачено створення інфраструктури для управління відходами тваринного походження, впровадження економічних інструментів для удосконалення управління відходами, зокрема шляхом розроблення та подання КМ України законопроектів про: запровадження економічних інструментів для стимулювання використання біомаси відходів виробництва продукції сільського господарства для виробництва біопалива, електричної та теплової енергії, впровадження механізму надання дотацій на збирання і транспортування рослинних відходів, придатних для виробництва кормів для відгодівлі тварин та ін.

Зазначеними документами передбачено, що нормативно-правові акти і нормативні документи, що розроблятимуться та прийматимуться на виконання Національної стратегії управління відходами до 2030 року та Національного плану управління відходами до 2030 року, повинні базуватися виключно на принципах і положеннях відповідних актів європейського законодавства про відходи, зокрема Рамкової Директиви [82].

Прийняття Закону України від 28 лютого 2019 р. «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [221] стало важливим етапом у розвитку законодавства про управління відходами, зокрема у сфері сільського господарства. В зазначеному Законі було визначено стратегічні орієнтири держави на створення ефективної системи управління відходами як складової забезпечення сталого розвитку та екологічної безпеки, окреслено низку системних проблем, серед яких накопичення значних обсягів відходів, відсутність ефективних механізмів

запобігання їх утворенню та перероблення, низький рівень утилізації побутових і виробничих відходів, а також відсутність дієвої системи контролю й моніторингу. Для аграрного сектору ці положення мають особливе значення, адже відходи тваринництва, рослинництва, лісового господарства та рибництва часто залишаються поза належним обліком і управлінням. Законом передбачено необхідність стимулювання розвитку інфраструктури управління відходами, повернення ресурсоцінних матеріалів у господарський обіг, упровадження низьковуглецевих і ресурсозберігаючих технологій у всіх галузях економіки, зокрема аграрній. Реалізація визначених стратегічних цілей має забезпечити перехід до сталої моделі аграрного виробництва, у межах якої відходи розглядатимуться не як екологічна загроза, а як потенційний ресурс для біоенергетики, органічного землеробства та циркулярної економіки. Зазначені цілі були покладені в основу подальшого розвитку законодавства у сфері управління відходами сільського господарства.

Так, Закон України від 12 грудня 2019 р. «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» [203] спрямований на створення національної системи контролю за джерелами парникових газів, а отже стосується і управління відходами у сільському господарстві, адже значна частина викидів метану та закису азоту походить саме від аграрної діяльності, зокрема, від гною, органічних залишків рослинництва, компостування та спалювання пожнивних решток [107, с. 278]. Як зазначає М. Шлапак, «сільське господарство робить значний внесок у загальні викиди парникових газів в Україні, а весь обсяг викидів у 2019 році сягав 99 млн тонн CO₂-екв» [285].

Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» зобов'язує суб'єктів господарювання вести достовірний облік таких викидів, подавати звіти та проходити процедуру їхньої верифікації, що стимулює впровадження екологічно безпечних

технологій управління відходами сільського господарства та переходу аграрного сектору до низьковуглецевої моделі виробництва.

Закон України від 20 червня 2022 р. «Про управління відходами» (набрав чинності 9 липня 2023 р.) [236], ґрунтуючись на принципах права ЄС, запроваджує оновлену модель регулювання у сфері управління відходами, зокрема у сільському господарстві [86]: встановлює правові, організаційні і економічні засади управління усіма видами відходів, зокрема відходами сільського господарства; закріплює ієрархію управління відходами (запобігання, підготовка до повторного використання, рециклінг, відновлення відходів (у тому числі виробництва енергії); видалення відходів) і вводить інструменти розширеної відповідальності виробника та принцип «забруднювач платить». Також цей закон стимулює створення відповідної інфраструктури та передбачає залучення інвестицій у сферу управління відходами. В цій частині доцільно погодитись з висновками Т. М. Кондратюк та В. М. Єрмоленка, які зазначають, що нині державна політика у сфері управління відходами та ключові принципи наближені до європейських [71, с. 49].

Новий Закон модернізував понятійний апарат галузі, замінивши термін «поводження з відходами» на «управління відходами». Р. Ю. Семенець зазначає, «перший термін робить акцент на публічно-правовому аспекті регулювання сфери поведження з відходами. В той час як другий передбачає більш широке коло відносин, включаючи операції поведження з відходами. Тому, доцільно розмежовувати управлінський аспект регулювання сфери поведження з відходами та окремі види операцій з ними» [255, с. 71]. Проведений нами порівняльний аналіз поняття «управління відходами» та «поводження з відходами» дозволив зробити висновок про їх практичну тотожність [86]. Водночас, розвиток законодавства у сфері управління відходами свідчить про перенесення акценту на управлінську складову – планування, запобігання, контроль та звітність. Для сільського господарства

це означає впровадження більш чітких правил щодо декларування обсягів відходів, розроблення планів управління ними, ведення електронної звітності та отримання дозволів на операції з оброблення. Зокрема, аграрні товаровиробники, діяльність яких призводить до утворення відходів понад установлені обсяги, зобов'язані розробляти плани управління відходами відповідно до Порядку, затвердженого наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – *Міндовкілля*) від 9 серпня 2024 р. № 1003 [158], що є свідченням формування системи державного моніторингу і контролю, орієнтованої на прозорість і цифровізацію екологічного управління. Проте в аграрному законодавстві на сьогоднішній день продовжує використовуватися термін «поводження з відходами», що зумовлює необхідність уніфікації понятійного апарату у цій сфері та поступовий перехід на більш сучасну термінологію. Адже попри проголошену ієрархію управління відходами (ст. 4), Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», аграрні закони «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», «Про побічні продукти тваринного походження не призначені для споживання людиною» та інші акти аграрного законодавства не узгоджені з новими термінами і механізмами управління відходами, такими як «план управління», «декларація про відходи» чи «інформаційна система управління відходами», відсутність такої міжгалузевої координації ускладнює реалізацію законодавства про відходи в аграрній сфері.

Закон України «Про управління відходами» не конкретизує особливості управління відходами сільського господарства (рослинного, тваринного, лісового та рибного походження). Визначення «відходів сільського і лісового господарства, рибальства та аквакультури» наявне лише у статті 1 Закону, де зазначено, що такі відходи не належать до побутових, однак далі їх правовий режим не розкривається. Це створює нормативну невизначеність щодо порядку їх класифікації, обліку, зберігання, перероблення та відновлення,

особливо коли вони не мають ознак небезпечних. На наш погляд, необхідним є врахування специфіки суб'єктного складу відносин щодо відходів сільського господарства. Адже особисті селянські господарства та інші дрібні виробники сільськогосподарської продукції формально не підпадають під категорію суб'єктів господарювання, на яких поширюються вимоги Закону (зокрема щодо подання декларацій, ведення обліку, звітності) [86].

Відповідно до статті 8 Закону України «Про управління відходами» статус відходів може бути оголошено припиненим, якщо такі відходи пройшли операцію з відновлення та відповідають критеріям оголошення припинення статусу відходів. Цей статус відходи набувають відповідно до Порядку оголошення припинення статусу відходів, Переліку видів відходів, щодо яких може бути оголошено припинення статусу відходів, та Критеріїв оголошення припинення статусу відходів, затверджених постановою КМ України від 8 серпня 2023 р. № 827 [43].

З метою реалізації Закону України «Про управління відходами» прийнято ряд нормативно-правових актів, в яких регламентуються питання інформаційного забезпечення управління відходами, дозвільних процедур тощо. Зокрема, Закон України від 1 грудня 2022 р. «Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів», яким запроваджено єдину державну систему збору, зберігання та поширення даних про викиди і перенесення забруднювачів, включно з відходами сільськогосподарського походження [219], Постанова КМ України від 7 травня 2022 р. № 556 «Деякі питання подання декларації про відходи» [44], Постанова КМ України від 5 грудня 2023 р. № 1279 «Про затвердження Порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами» [159]. Постанова КМ України від 19 грудня 2023 р. № 1328 «Про затвердження Порядку видачі, відмови у видачі, анулювання дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів» [144] та ін. Їх аналіз буде проведено у наступних підрозділах дисертації.

Після початку повномасштабного вторгнення формується блок законодавства у сфері регулювання діяльності з управління відходами у період воєнного стану. Постановою КМ України від 18 березня 2022 р. № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» [41] було встановлено, що «у період воєнного стану право на провадження господарської діяльності може набуватися суб'єктами господарювання на підставі подання до Міністерства економіки України ... декларації про провадження господарської діяльності, ... без отримання дозвільних документів (документів дозвільного характеру, ліцензій або інших результатів надання публічних послуг), крім видів господарської діяльності за переліком згідно з Додатком 2». До таких видів діяльності та документів, які дають право на їх провадження, віднесено, зокрема, управління небезпечними відходами (ліцензія), захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва (спеціальний дозвіл на користування надрами), транскордонне перевезення небезпечних відходів (письмова згода (повідомлення)), перевезення небезпечних відходів автомобільним, залізничним транспортом (ліцензія), з 31 жовтня 2023 р. – здійснення операцій з оброблення відходів (дозвіл [191]).

Подані суб'єктами господарювання декларації про провадження видів господарської діяльності щодо здійснення операцій з оброблення відходів (крім господарської діяльності з управління небезпечними відходами) є дійсними до 9 квітня 2025 року. У цей строк суб'єкти господарювання для подальшого провадження своєї діяльності повинні отримати відповідні дозвільні документи у порядку та на умовах, що передбачені Законом України «Про управління відходами», згідно з Постановою КМ України від 31 жовтня 2023 р. № 1137 з урахуванням наступних змін та доповнень [41].

Окремі питання щодо управління відходами війни, зокрема відходами руйнації, врегульовано Постановою КМ України від 27 вересня 2022 р. № 1073 «Про затвердження Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій,

терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків» [160], а питання гуманітарного розмінування сільськогосподарських земель низкою нормативно-правових актів: Законом України від 6 грудня 2018 р. «Про протимінну діяльність» [232], Національною стратегією протимінної діяльності, затвердженою розпорядженням КМ України від 28 червня 2024 р. № 616-р [108], Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення, затвердженим Постановою КМ України від 12 березня 2024 р. №284 [145] та ін.

Важливе значення у розвитку правового регулювання питань управління відходами у сільському господарстві має Закон України від 8 жовтня 2024 р. «Про основні засади державної кліматичної політики» [220], який визначає правові та організаційні основи формування й реалізації державної кліматичної політики, спрямованої на досягнення низьковуглецевого розвитку, кліматичної нейтральності, адаптацію до наслідків зміни клімату та виконання міжнародних зобов'язань України.

Хоча у тексті Закону безпосередньо не виділено категорію «відходи сільського господарства», його положення мають безпосереднє значення для правового регулювання управління відходами у сільському господарстві. Адже у [статті 4](#) Закону серед основних напрямів державної кліматичної політики визначено зменшення викидів парникових газів та сприяння впровадженню низьковуглецевих технологій. Ці цілі безпосередньо стосуються аграрного сектору, оскільки як зазначає В. Л. Бредіхіна [15, с. 94], саме сільське господарство є одним із потужних джерел викидів парникових газів через процеси гниття органічних решток, спалювання стерні, використання азотних добрив та утворення відходів тваринного походження, що підтверджується відповідними науковими дослідженнями [115].

На основі результатів моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів запроваджується система торгівлі квотами на викиди

парникових газів (ч. 2. ст. 17 Закону «Про основні засади державної кліматичної політики»). Такий підхід сприяє більш ефективному управлінню відходами сільського господарства та стимулює впровадження технологій їх перероблення у біогаз, компост або інші види альтернативних енергоресурсів [111].

Крім того, у статті 3 зазначеного Закону закріплено принцип інтеграції державної кліматичної політики в усі сектори економіки та в усі сфери державної політики, включаючи аграрну, енергетичну, промислову та екологічну політику. Це обумовлює необхідність узгодження норм законодавства про управління відходами сільського господарства з кліматичними цілями держави, зокрема у частині розвитку циркулярної економіки, скорочення утворення відходів, повторного використання органічної маси та зниження обсягів спалювання біологічних залишків.

Незважаючи на те, що в законодавстві України закріплено дозвільний характер діяльності у сфері управління відходами, Постановою КМ України від 30 серпня 2024 р. № 1003 «Про реалізацію експериментального проекту щодо спрощеного порядку отримання дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів» [157], фактично було змінено визначену законами процедуру отримання дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів для суб'єктів господарювання. На незаконність даної постанови зверталась увага правозахисними екологічними організаціями [54]. Так, цей нормативно-правовий акт започаткував експериментальний проєкт щодо спрощення порядку отримання дозволів на здійснення операцій з оброблення відходів, надавши пільги суб'єктам господарювання, які працюють з відходами, що не є небезпечними. Такі суб'єкти були звільнені від обов'язку отримання дозволу, замінивши його на реєстраційну дію в інформаційній системі. У березні 2025 року змінами, внесеними постановою КМ України № 340 [189], цей експеримент розширено – до нього долучено підприємства, що здійснюють операції з небезпечними відходами, яким дозволено отримувати

дозвіл навіть за відсутності висновку з оцінки впливу на довкілля, якщо є позитивний висновок державної екологічної експертизи.

Правові підстави для проведення подібних експериментальних проєктів містяться у пункті 2 Прикінцевих положень Закону України від 22 березня 2018 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо повноважень у галузі охорони навколишнього природного середовища» [186]. Цим приписом КМ України надано право приймати рішення з окремих питань, що потребують законодавчого врегулювання, крім тих, які згідно зі статтею 92 Конституції України належать до виключної компетенції законів. До таких сфер віднесено, зокрема, питання екологічної безпеки, державного управління та охорони здоров'я, а строк дії експерименту не може перевищувати двох років.

Такий підхід суперечить нормам Конституції України (ст. 92) [72], відповідно до якої порядок регулювання екологічної безпеки визначається виключно законами України, а також Закону України «Про управління відходами», який прямо передбачає обов'язковість наявності висновку з оцінки впливу на довкілля для отримання дозволу на здійснення операцій з відходами (ст. 42). Крім того, введення спрощеного порядку отримання дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів суперечить принципу рівності суб'єктів господарювання перед законом, закріпленому в частині 4 статті 13 Конституції України, та істотно порушує принципи конкуренції у підприємницькій діяльності, які закріплені Законом України від 11 січня 2001 р. «Про захист економічної конкуренції» [210], адже надає перевагу новим на ринку суб'єктам перед діючими компаніями, які отримали дозвіл на здійснення операцій з управління відходами до запровадження спрощеного порядку, та з дотриманням вищих екологічних вимог та стандартів.

Національний план управління відходами до 2033 року, ухвалений розпорядженням КМ України від 27 грудня 2024 р. № 1353-р. (далі – *Національний план управління відходами до 2033 року*), визначив стратегічні

напрями реформування системи управління відходами, у тому числі в аграрному секторі. Документ передбачає необхідність інтеграції підходів ЄС щодо управління відходами сільського господарства, таких як біомаса, органічні залишки рослинництва, тваринництва, лісового та рибного господарства. План орієнтує на розвиток системи роздільного збирання, перероблення та повторного використання цих відходів для виробництва біогазу, компосту та біодобрих, що сприятиме зменшенню обсягів захоронення та підвищенню ресурсоефективності аграрного виробництва. Крім того, документ передбачає удосконалення нормативно-правової бази та стимулювання залучення інвестицій у створення інфраструктури для екологічно безпечного управління аграрними відходами.

Узагальнюючи все вищезазначене, необхідно констатувати, що за змістом правові норми, що регламентують відносини у сфері управління відходами сільського господарства, можуть бути згруповані у наступні блоки правового регулювання: 1) норми, які визначають загальні засади управління відходами сільського господарства; 2) норми, які регламентують особливості управління окремими видами відходів сільського господарства; 3) норми, які визначають правовий статус суб'єктів управління відходами сільського господарства; 4) норми, які регламентують окремі операції з відходами сільського господарства (збирання, переробка, перевезення, утилізація тощо); 5) норми у сфері інституційно-функціонального забезпечення управління відходами сільського господарства; 6) норми, які встановлюють відповідальність за порушення законодавства про управління відходами сільського господарства.

За галузевою належністю зазначені вище норми законодавства належать до екологічного, земельного, аграрного, господарського, адміністративного, міжнародного та інших галузей права, що свідчить про формування субінституту управління відходами сільського господарства у структурі правового інституту охорони довкілля у сільському господарстві, що має

міжгалузевий характер і формується на основі поєднання норм екологічного та аграрного права, що визначають загальні засади та особливості управління відходами у сфері сільського господарства.

На сучасному етапі можна виділити такі основні тенденції правового регулювання управління відходами сільського господарства. По-перше, це поступова імплементація норм права ЄС, зокрема Рамкової Директиви. По-друге, перехід від загальних до специфічних правових норм управління відходами сільського господарства, що проявляється у диференціації законодавчого регулювання (наприклад, відходи тваринництва, пестициди та агрохімікати тощо). По-третє, тенденція до врахування принципів циркулярної економіки та ресурсозбереження, якщо раніше відходи розглядалися лише як негативне явище, то на сучасному етапі, як сировинний та енергетичний ресурс. По-четверте, посилюється інституційне забезпечення та контроль, поряд з ліцензуванням операторів управління відходами запроваджується електронний облік і звітність.

Становлення та розвиток законодавства України про управління відходами сільського господарства пройшло ряд етапів, кожен з яких має певні особливості. На першому етапі, який пов'язується з прийняттям Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.), були закладені основні засади поводження з відходами у сільському господарстві. Питання поводження з окремими видами сільськогосподарських відходів регламентуються у спеціальному аграрному законодавстві окремими нормами. Початок другого етапу ознаменований прийняттям Закону України «Про відходи» (1998 р.). Формується основний масив законодавства на засадах уніфікації правового регулювання. Третій етап пов'язаний з адаптацією до вимог законодавства ЄС (2004 р.). Четвертий етап характеризується диференціацією законодавства про відходи у сільському господарстві та бере свій початок з прийняттям Закону України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною» (2015 р.). П'ятий етап

(сучасний) характеризується декількома процесами: 1) оновленням законодавства шляхом прийняття Закону України «Про управління відходами»; 2) реформуванням правових засад управління відходами у напрямі впровадження моделі циркулярної економіки, ресурсозбереження та активної імплементації європейських стандартів 3) змінами у правовому регулюванні відносин щодо відходів у сільському господарстві, зумовленими запровадженням правового режиму воєнного стану в Україні у 2022 році.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДХОДІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ТА УПРАВЛІННЯ НИМИ В УКРАЇНІ

2.1. Поняття та класифікація відходів сільського господарства за законодавством України та ЄС

Одним із важливіших завдань, що стоїть перед нашою країною, є проведення адаптації законодавства, яким регулюються відносини щодо управління відходами, у т. ч. і відходами сільського господарства, із законодавством ЄС, а також виконання зобов'язань за міжнародними договорами у вказаній сфері. В процесі здійснення такої роботи мають використовуватися найкращі практики, що застосовуються іншими країнами. Відповідно, доцільно погодитись із думкою, висловленою у науковій літературі, що вирішення проблеми поводження з відходами на державному рівні має здійснюватися з урахуванням національних особливостей та позитивного досвіду закордонного законодавства [35, с. 26].

В контексті зазначеного зупинимося більш докладно на проблемі, пов'язаній із приведенням українського законодавства про відходи у відповідність з вимогами ЄС. Так, Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованою Законом України від 16 вересня 2014 р. [275] (далі – *Угода про асоціацію*), передбачено співробітництво країн, зокрема, у сфері управління відходами (ст. 361). Воно включає, у т. ч., прийняття національного законодавства, яке б відповідало положенням Рамкової Директиви (Додаток XXX до гл. 6 «Навколишнє природне середовище» р. V «Економічне і галузеве співробітництво»). Слід зазначити, що згідно з цим документом, із сфери його дії виключаються, зокрема: фекальні речовини, солома та інший природний безпечний сільськогосподарський або лісовий матеріал, що використовується

у сільському і лісовому господарстві або для виробництва енергії з такої біомаси шляхом застосування процесів або методів, які не шкодять навколишньому середовищу або не загрожують здоров'ю людей (п. 1 ст. 2). Крім того, із сфери дії Рамкової Директиви має бути виключено ряд речовин, поводження з якими регулюється іншим законодавством ЄС, серед яких: побічні продукти тваринного походження, включаючи продукти переробки (відносини у цій сфері регулюються Регламентом (ЄС) № 1069/2009 Європейського Парламенту та Ради від 21 жовтня 2009 р., що встановлює санітарні правила щодо побічних продуктів тваринного походження та продуктів переробки, не призначених для споживання людиною, та скасовує Регламент (ЄС) № 1774/2002 (далі – *Регламент про побічні продукти тваринного походження*) [313], за винятком тих, які призначені для спалювання, захоронення або використання у біогазовій або компостувальній установці; туші тварин, які загинули не в результаті забою, включаючи тварин, убитих для зупинення епізоотичних захворювань, і утилізованих; речовини, призначені для використання в якості кормових матеріалів (продукти рослинного або тваринного походження, основною метою яких є задоволення харчових потреб тварин, у природному стані, свіжому або консервованому; продукти, отримані в результаті промислової переробки; органічні або неорганічні речовини, що містять/ не містять кормові добавки, які призначені для вигодовування тварин або використовуються як такі, після обробки, чи використовуються для приготування комбікорму, або як премікси (п. 2 ст. 3 Регламенту (ЄС) № 767/2009 Європейського Парламенту та Ради від 13 липня 2009 р. про розміщення на ринку та використання кормів, що вносить зміни до Регламенту Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 1831/2003 та скасовує Директиву Ради 79/373/ЄЕС, Директиву Комісії 80/511/ЄЕС, Директиви Ради 82/471/ЄЕС, 83/228/ЄЕС, 93/74/ЄЕС, 93/113/ЄС та 96/25/ЄС та Рішення Комісії 2004/217/ЄС) [312] (далі – *Регламент (ЄС) № 767/2009*), і які не складаються/не містять побічних продуктів тваринного походження (п. 2 ст. 2

Рамкової Директиви). Відповідно, в рамках законодавства ЄС, як слушно зазначає В. А. Зуєв, утворюється декілька напрямів регулювання окремих потоків відходів, які хоча за об'єктивними ознаками відповідають змісту поняття «відходи», але мають свою специфіку і, як наслідок, власний правовий режим [56, с. 552]. У вітчизняному законодавстві спостерігається аналогічна тенденція. Так, у Законі України «Про відходи», зазначалося, що його дія не поширюється на відносини у сфері поводження з побічними продуктами тваринного походження, не призначеними для споживання людиною (ст. 4). До таких продуктів відносяться туші або частини туш забитих, загиблих тварин, сировина та продукти тваринного походження, що не призначені або визнані непридатними для споживання людиною (ст. 1 Закону України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначених для споживання людиною»). Тобто, у вказаній частині Закон України «Про відходи» лише частково відповідав вимогам законодавства ЄС. Що ж стосується Закону України «Про управління відходами», то його дія вже не поширюється не тільки на: 1) побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною, обіг яких регулюється Законом України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною», крім тих, до яких застосовуються операції спалювання, захоронення або які використовуються для біогазу та компосту; але й на 2) речовини, призначені для використання як кормові матеріали відповідно до Закону України «Про безпеку та гігієну кормів», які не є побічними продуктами тваринного походження, не призначені для споживання людиною (п. 2 ст. 2). При цьому визначення поняття «кормові матеріали», що міститься у вказаному Законі (ст. 1) практично дублює положення Регламенту (ЄС) № 767/2009. Вважаємо, що логічним було б доповнення цього переліку ще одним положенням, яке міститься у Рамковій Директиві, і стосується соломи та інших природних сільськогосподарських або лісових матеріалів, що не є небезпечними, використовуються у сільському і лісовому господарстві або для виробництва

енергії з такої біомаси шляхом застосування процесів або методів, що не шкодять довкіллю і не загрожують здоров'ю людей (п. 2 ст. 2). Адже вказані відносини регулюються спеціальним законодавством, зокрема Законами України «Про альтернативні види палива» і від 20 лютого 2003 р. «Про альтернативні джерела енергії» [176].

Звертаючись безпосередньо до аналізу терміну «відходи сільського господарства», необхідно, насамперед, зазначити, що він є складним і базується на родовому понятті «відходи». Згідно із Законом України «Про відходи», під відходами розумілися будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення (ст. 1). З прийняттям Закону України «Про управління відходами», вищезгадане визначення змінюється, ставши, з одного боку, – більш лаконічним, а з іншого – і більш широким. Тепер відходами вважаються будь-які речовини, матеріали і предмети, яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися (ст. 1). До речі, воно практично повністю дублює поняття, наведене у Рамковій Директиві (п. 1 ст. 3). Як слушно зазначає В. С. Грачук, при такому підході відходи ідентифікуються не через власні характеристики чи ознаки, а через суб'єктивне бажання або волевиявлення власника позбутися таких речовин, матеріалів або предметів [31, с. 96]. Також, важливим у цьому контексті уявляється доповнення О. А. Трегуба, що до відходів слід віднести речовини, матеріали і предмети, які не мають власника або власник яких невідомий і включені до Національного переліку відходів) [274, с. 31]. Щодо останньої вимоги, то, на наш погляд, її недоцільно включати у вищезгадане поняття, адже вона міститься у статті 7 Закону України «Про управління відходами». Таким чином, пропонується відійти від трактування

відходів лише як речовин, матеріалів і предметів, які належать фізичним або юридичним особам на праві власності.

Враховуючи, що відходи неодноразово ставали предметом дисертаційних досліджень (Р. Ю. Семенець [255], Р. В. Цалина [279], О. А. Трегуба [274], Н. О. Максименцевої [95] та інших), не вважаємо за доцільне зупинятися на докладній характеристиці вказаного поняття. Зазначимо лише, що у сільському господарстві утворюються різні види відходів. Наприклад, зламаний реманент, застаріла і непрацююча сільськогосподарська техніка, пально-мастильні матеріали, протерміновані ветеринарні препарати і ЗЗР тощо. Зважаючи на обсяг дисертаційного дослідження, розглянемо ті з них, які утворюються безпосередньо у процесі сільськогосподарського виробництва або тісно з ним пов'язані, і особливості правового регулювання **управління** якими встановлені аграрним законодавством. Крім того, вважаємо за необхідне торкнутися і проблематики накопичення «відходів війни», які не дозволяють або утруднюють здійснення сільськогосподарської діяльності. На сьогоднішній день це питання є особливо актуальним, враховуючи, що значні площі земель сільськогосподарського призначення засмічені саме такими відходами. Відповідно забезпечення належного правового регулювання відносин у цій сфері є вкрай необхідним. Тому, слушною вбачається пропозиція щодо введення поняття «відходи війни» до Закону України «Про управління відходами» [164, с. 112-113].

У науковій літературі еколого- і аграрно-правового спрямування переважно застосовуються поняття «відходи сільського господарства» [2, с. 431; 170, с. 663] або ж «сільськогосподарські відходи» [261, с. 49] і наводиться їх визначення. Так, під сільськогосподарськими відходами В. П. Жушман, О. О. Погрібний і В. Ю. Уркевич пропонують розуміти будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються в процесі людської діяльності та життєдіяльності тварин природним шляхом, які не мають

подальшого використання (окрім органічних добрив) за місцем утворення чи виявлення та яких їх власник має позбутися шляхом утилізації чи видалення [261, с. 49-50]. Слід звернути увагу на те, що вказане визначення базується на понятті, наведеному у Законі України «Про відходи». Крім того, на наш погляд, воно не повністю висвітлює особливі характеристики таких відходів. Зокрема, не конкретизовано вид діяльності людини, в процесі якої вони утворюються [89, с. 79]; окремо виділено продукти життєдіяльності тварин, хоча поводження з ними, як вже зазначалося вище, регулюється окремим нормативно-правовим актом – Законом України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною». Відповідно, відштовхуючись від поняття «відходи», закріпленого у Законі України «Про управління відходами», пропонуємо використати широкий підхід до розуміння терміну «відходи сільського господарства» і визначити їх як відходи, що утворюються у процесі сільськогосподарської діяльності.

Розглянемо специфічні ознаки таких відходів. Насамперед, слід зазначити, що законодавець оперує рядом синонімічних понять: «відходи сільського господарства» (ст. 1 Закону України «Про альтернативні види палива»; ст. ст. 1, 38 Закону України «Про управління відходами», Національний план управління відходами до 2033 року), «відходи, отримані при виробництві сільськогосподарської продукції (товарів)» (п. 2-15 ст. 2 Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку»), або ж «відходи виробництва продукції сільського господарства» (п. 6 Національного плану управління відходами до 2030 року; Національної стратегії управління відходами до 2030 року).

В контексті вищезазначеного, насамперед, необхідно вказати, що у ряді вітчизняних нормативно-правових актів застосовується розширений підхід до розуміння терміну «сільське господарство» («сільськогосподарське виробництво», «сільськогосподарська діяльність» тощо). Так, Податковим кодексом України [134] (далі – *ПК України*) встановлено, що діяльність

сільськогосподарських підприємств (сільськогосподарська діяльність) може здійснюватися у сфері сільського, лісового господарства і рибальства (ст. 209). Згідно з Законом України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», до сільськогосподарської діяльності, крім традиційного виробництва продукції рослинництва та тваринництва, включається і діяльність із заліснення, у т. ч. створення захисних лісових насаджень, збирання дикорослих грибів та ягід, інших дикорослих рослин, їх обробки та консервації; а також розведення та/або утримання, та/або вирощування, та/або вилов прісноводної та/або морської риби, жаб, безхребетних, водоростей та інших гідробіонтів; обробки та/або консервації риби або інших прісноводних чи морських безхребетних, інших об'єктів аквакультури, дикорослих водоростей (п. 2.28 ст. 2).

У науковій літературі неодноразово зверталася увага на необхідність віднесення до сфери сільськогосподарського виробництва лісове господарство [24, с. 57, 58; 81, с. 38; 116, с. 27; 249, с. 140]. Так, на думку О. В. Гафурової, по-перше, у міжнародних нормативно-правових актах, які стали частиною українського законодавства, сільське господарство поєднується із лісівництвом. По-друге, безпосередньо в нормативно-правових актах, які є джерелами аграрного законодавства, зроблено ряд кроків у напрямі об'єднання зазначених видів господарської діяльності [27, с. 216]. Що ж стосується рибальства, то, на думку Т. В. Курман, в сучасних умовах цей вид діяльності також доцільно включити до сільськогосподарського виробництва [81, с. 38]. До речі, ці тенденції достатньо чітко прослідковуються у новітньому аграрному законодавстві, яке згадувалося вище.

Більше того, згідно з Законом України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», до відходів, отриманих при виробництві сільськогосподарської продукції (товарів) відносяться: органічні добрива (гній, перегній, пташиний послід, а також полова, бадилля тощо), суміші органічних та мінеральних добрив, у яких частка органічних

добрив становить більше 50 % від загальної ваги таких сумішей, а також усе біологічне паливо та енергія, отримані при переробці та утилізації сільськогосподарської продукції (товарів) та їх відходів (біогаз, біодизель, етанол, тверде біопаливо, у виробництві якого була використана сільськогосподарська продукція (її відходи) в розмірі більше 50 % від усієї використаної продукції, електрична енергія, пар, гаряча вода тощо) (пп. 2.15 п. 2.1 ст. 2).

При цьому, до сільськогосподарської належить продукція (товари), визначена у групах 1-24 Українського класифікатора товарів зовнішньоекономічної діяльності (далі - *УКТ ЗЕД*) згідно із Законом України від 19 жовтня 2022 р. «Про Митний тариф України» [214]. Це: живі тварини, включаючи рибу і ракоподібних, молюсків та інших водяних безхребетних; продукти тваринного походження (групи 01 – 05 *УКТ ЗЕД*); продукти рослинного походження (групи 06 – 14 *УКТ ЗЕД*); жири та олії тваринного або рослинного походження; продукти їх розщеплення; готові харчові жири; воски тваринного або рослинного походження (група 15 *УКТ ЗЕД*); готові харчові продукти; алкогольні та безалкогольні напої і оцет; тютюн та його замітники (групи 16 – 24 *УКТ ЗЕД*). Слід звернути увагу, що до сільськогосподарської продукції належать, зокрема живі рослини, дерева, чагарники, мохи, лишайники, гриби. Тобто, об'єкти рослинного світу у розумінні Закону України від 9 квітня 1999 р. «Про рослинний світ» (ст. 3) [234].

Таким чином, аналіз законодавства дає підстави стверджувати, що поняттям «відходи сільського господарства» охоплюється відходи, отримані у процесі сільськогосподарської діяльності, включаючи лісівництво, рибальство і рибництво (аквакультуру), а також виробництво продуктів харчування і напоїв.

Якщо ж звернутися до наказу Держстандарту від 29 лютого 1996 р. № 89, яким затверджено і введено в дію «Державний класифікатор України. Класифікатор відходів. ДК 005-96» (далі – *Класифікатор відходів*), то в ньому

виділено групу 01, до якої включено відходи, утворювані під час виробництва продукції сільського господарства та мисливства. Це: відходи виробництва зернових культур, продукції овочівництва та садівництва; відходи вирощування тварин та виробництва продукції тваринництва; відходи виробництва продукції змішаного господарювання; відходи від надання послуг у рослинництві та тваринництві; відходи мисливства, ловіння пасткою, розведення дичини. Окремо до групи 02 віднесено відходи виробництва продукції лісового господарства та лісозаготівлі, до групи 05 – відходи добування риби та продуктів рибальства інших і до групи 15 – відходи виробництва продуктів харчових та напоїв. Тобто, вищезазначений документ демонструє звужений підхід до розуміння відходів сільського господарства. Хоча, не можна не відмітити, що вони об'єднані у одну групу із відходами, що отримуються у процесі мисливства.

Згідно ж з Європейським каталогом відходів (European Waste Catalogue) (далі – *ЄКВ*), виділено групу (02) «Відходи сільського господарства, садівництва, аквакультури, лісового господарства, мисливства та рибальства, а також переробки і виробництва продуктів харчування». До її складу входять: відходи сільського господарства, садівництва, аквакультури, лісового господарства (за виключенням відходів переробки лісу, виробництва панелей та меблів, целюлози, паперу і картону, які виділені в окрему групу (03) (примітка автора), мисливства та рибальства; відходи від виробництва і переробки м'яса, риби та інших продуктів тваринного походження; відходи фруктів, овочів, круп, їстівних олій, какао, кави, чаю та тютюну; консервного виробництва; виробництва дріжджів та екстрактів дріжджів, приготування та ферментації патоки; відходи молочної промисловості; відходи переробки цукру; відходи хлібопекарської та кондитерської промисловості; відходи виробництва алкогольних та безалкогольних напоїв (крім кави, чаю та какао) (Рішення Комісії від 3 травня 2000 р. про внесення змін до Рішення 94/3/ЄС щодо встановлення переліку відходів згідно зі статтею 1 (а) Директиви Ради

75/442/ЄЕС про відходи та Рішення Ради 94/904/ЄС щодо встановлення переліку небезпечних відходів згідно зі статтею 1 (4) Директиви Ради 91/689/ЄЕС про небезпечні відходи) [291].

Порівнюючи вказані документи, можна дійти висновку, що перелік відходів сільського господарства за Класифікатором відходів є значно вужчим, ніж представлений у ЄКВ, а також не враховує всі види відходів, що утворюються у процесі виробництва сільськогосподарської продукції за кодами 1-24 УКТ ЗЕД.

Слід зазначити, що Національний перелік відходів (далі – *Національний перелік відходів*), затверджений постановою КМ України від 20 жовтня 2023 р. № 1102 [110], повністю відповідає підходам, встановленим у законодавстві ЄС, і виділяє групу 02: «Відходи сільського та лісового господарства, садівництва, мисливства, рибальства та аквакультури, виробництва та переробки харчових продуктів». Вказаний підхід свідчить про визнання, як законодавцем ЄС, так і українським законодавцем, безпосереднього зв'язку між зазначеними видами діяльності [89, с. 79-80]. На сьогоднішній день цей нормативно-правовий акт замінив Класифікатор відходів. Але, останній документ продовжує використовуватися для цілей оподаткування, адже Національний перелік відходів почне застосовуватися у цій сфері лише з 1 січня 2027 року.

Крім того, слід підтримати думку Р.В. Цалина і віднести до категорії відходів неякісну та небезпечну продукцію, а також побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною. Стосовно першої – така продукція не може в подальшому використовуватися за своїм призначенням, а власник має відмовитися від її використання як первинної продукції. У зв'язку з чим він або позбавляється її, або використовує в інших, безпечних цілях [279, с. 24- 25]. Що ж стосується побічних продуктів тваринного походження, то, хоча вони безпосередньо і не належать до відходів, але мають ознаки, які дозволяють розглядати їх принаймні разом.

Опосередкованим підтвердженням сказаного є положення Закону України «Про управління відходами», згідно з якими його дія не поширюється на побічні продукти тваринного походження, але це не відноситься до тих із них, до яких застосовуються операції спалювання, захоронення або які використовуються для біогазу та компосту (п. 2 ст. 2). Тобто, законодавець чітко не відмежовує вищезазначені продукти від відходів, що, як вже зазначалося вище, прослідковується і у законодавстві ЄС.

Щодо внутрішньої класифікації відходів, які формують вказану групу, то у законодавстві прослідковується певна непослідовність. Так, у Національній стратегії управління відходами до 2030 року, відходами сільського господарства вважаються відходи тваринництва, відходи рослинництва та агрохімічні відходи. Згідно ж з Національним планом управління відходами до 2033 року, відходи сільського господарства за походженням поділяються на відходи рослинного походження, відходи тваринного походження, агрохімічні відходи (залишкові добрива, хімічні та органічні засоби захисту рослин, ветеринарні препарати) та аквакультуру. Тобто, в останньому документі наведена більш детальна і розширена класифікація таких відходів.

Слід звернути увагу, що на практиці відходи сільського господарства об'єднують з так званими побічними продуктами, під якими розуміють залишки рослин або тварин, що не переробляються в їжу або корми. Тобто, це - нехарчові продукти сільськогосподарського виробництва, які включають відходи тваринного походження (гній, трупи тварин), відходи харчової переробки, відходи врожаю (наприклад, стебла кукурудзи, краплі та відбирання з фруктів та овочів) та небезпечні або навіть токсичні відходи (наприклад, пестициди, інсектициди та гербіциди) [288]. На нашу думку, вказаний підхід уявляється дещо спрощеним і таким, що не відповідає чинному законодавству.

У науковій літературі пропонується відходи сільського господарства розподілити на: 1) відходи рослинного походження; 2) органічні відходи тваринництва та птахівництва; 3) біовідходи та змішані харчові відходи; 4) відходи хімічних ЗЗР та ветеринарних препаратів; 5) непридатні та заборонені до використання пестициди, які виготовлені й накопичені за часів СРСР [119, с. 87]. На наш погляд, ця класифікація потребує певного уточнення. По-перше, поняття «тваринництво» включає в себе у т. ч., і птахівництво. По-друге, під біологічними відходами законодавець розуміє відходи, що мають властивість піддаватися анаеробному або аеробному розкладу, такі як відходи харчових продуктів або відходи харчової промисловості на всіх етапах виробництва та споживання, відходи від зелених насаджень (ст. 1 Закону України «Про управління відходами»). Майже аналогічне визначення міститься і в Рамковій Директиві (ст. 3). Таким чином, практично йдеться про відходи, пов'язані із виробництвом і споживанням продуктів харчування і відходи від зелених насаджень. По-третє, обидва вищезгаданих класифікатора серед відходів сільського господарства згадують агрохімічні відходи (засоби хімічного оброблення насіння та захисту рослин (у т. ч. пестициди, інсектициди, гербіциди, фунгіциди, регулятори росту рослин, дезінфікуючі засоби тощо) зіпсовані, заборонені для вживання, забруднені або неідентифіковані, їх залишки, які не можуть бути використані за призначенням (код 0111.1.2.03 Класифікатора відходів) і агрохімічні відходи (коди: 02 01 08; 02 01 09 ЄКВ). Вони займають особливе місце серед відходів сільського господарства, зважаючи на свій склад і особливу небезпеку. Так, до складу відходів хімічних ЗЗР входять пестициди, гербіциди, фунгіциди, хімічні та біологічні стимулятори росту рослин (Національна стратегія управління відходами до 2030 року). Непридатні до використання та заборонені до застосування хімічні ЗЗР становлять окрему групу токсичних відходів (Загальнодержавна програма поводження з токсичними відходами, затверджена Законом України від 14 вересня 2000 р.) [201]. До того ж, законодавець виділяє непридатні та

заборонені до використання пестициди, що виготовлені та накопичені ще за часів СРСР (Національна стратегія управління відходами до 2030 року). Відповідно, йдеться про один вид відходів. При цьому слід зазначити, що Національний перелік відходів відносить пестициди до підгрупи 20 01 «Окремо зібрані фракції» групи 20, що повністю відповідає ЄКВ. Враховуючи, що зазначені засоби захисту рослин широко використовуються у процесі сільськогосподарського виробництва (виробництво продукції рослинництва), а також наявність специфічного (аграрного) законодавства, яким регулюються відносини у цій сфері, вважаємо за доцільне розглядати їх як один із видів відходів сільського господарства.

І, нарешті, окремо законодавець виділяє відходи, що утворюються внаслідок ветеринарної практики, відносячи їх до групи медичних відходів (ст. 1 Закону України «Про управління відходами»). Дійсно, діяльність у сфері ветеринарної медицини не належить до сільськогосподарської, але без неї не може існувати така галузь сільського господарства як тваринництво. В контексті зазначеного, на наш погляд, є можливим віднесення вказаних відходів також до групи відходів сільського господарства.

Крім того, на наш погляд, до вищезазначеної групи відходів слід віднести і відходи генетично-модифікованої продукції (далі – *ГМ-продукція*), включаючи харчову продукцію і корми, на чому більш детально зупинимося нижче.

Таким чином, пропонуємо, за джерелом походження виділити наступні види відходів сільського господарства: 1) відходи рослинного походження; 2) відходи тваринного походження, включаючи аквакультуру; 3) харчові відходи; 4) агрохімічні відходи; 5) відходи ветеринарної практики; 6) відходи ГМ-продукції.

За ступенем небезпеки, характером впливу на здоров'я людей і навколишнє середовище, всі відходи, у т. ч., і сільськогосподарські, розподіляються на два класи:

1) небезпечні відходи – відходи, що мають одну чи більше властивостей, що роблять їх небезпечними, наведених у відповідному Переліку (Додаток 3 Закону України «Про управління відходами») (п. 1 ст. 1). На наш погляд, таке законодавче визначення є занадто узагальненим і не дозволяє чітко ідентифікувати ці відходи, а тим більше, ступінь їх небезпечності. Враховуючи зазначене, слід погодитися із думкою Н. О. Максименцевої, що небезпечними відходами з юридичної точки зору доцільно вважати небезпечні речовини, наявні в предметах, та матеріали, які за своїми об'єктивними фізичними, хімічними, біологічними та іншими природними властивостями становлять підвищений екологічний ризик для життя та здоров'я людей та навколишнього природного середовища, поводження з якими обумовлює покладання на учасників такої діяльності спеціальної правосуб'єктності та/або які відповідно до чинного законодавства офіційно визнаються у якості таких [96, с. 4]. Якщо безпосередньо звернутися до аналізу законодавства у цій сфері, то можна помітити в ньому ряд юридичних колізій. Так, Національний перелік відходів до вказаної групи відносить відходи агрохімічної продукції, що містять небезпечні речовини (код 02 01 08), пестициди (код 20 01 19), що дублює положення ЄКВ, але не відповідає Базельській конвенції про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням (далі - *Базельською конвенцією*), до якої наша країна приєдналася на підставі Закону України від 1 липня 1999 р. [8]. Адже остання відносить до небезпечних відходів пестициди А4030), відходи ветеринарної практики (А4010) (Додаток УІІІ), відходи сільськогосподарського і харчового виробництв, якщо вони не інфіковані, зокрема винний осад; висушені та стерилізовані овочеві відходи; відходи соломи (В3060) (за умови, що вони містять речовини, встановлені у Додатку І) (Додаток ІХ). Однак, слід зазначити, що Базельська конвенція допускає розходження у визначенні небезпечних відходів за законодавством країн-учасниць. Вимагається лише повідомити про цей факт Секретаріат Конвенції (ст. 3)

Цікаво, що основна маса відходів сільського господарства до набрання чинності Законом України «Про управління відходами» належала до IV класу небезпеки, про що зазначається у Національному плані управління відходами до 2033 року. При цьому, у ПК України продовжує використовуватися класифікація відходів, яка розподіляє їх на 4 класи небезпеки, для встановлення ставки екологічного податку за розміщення відходів (п. 246.2 ст. 246). Таким чином, згідно з вказаним документом, відходи сільського господарства належать до малонебезпечних. Цей підхід не відповідає Закону України «Про управління відходами», тобто положення ПК України мають бути приведені у відповідність із новітнім законодавством про відходи.

2) потенційно небезпечні відходи (наприклад, відходи від надання медичних послуг у ветеринарних клініках; відходи ветеринарних препаратів; відходи агропромислового комплексу, крім безпечних відходів (Додаток 3 до Порядку класифікації відходів). Враховуючи те, що ні Закон України «Про управління відходами», ні вищезазначений нормативно-правовий акт, прийнятий на його виконання, не оперують поняттям «агропромисловий комплекс», вважаємо за потрібне уніфікувати термінологію і використовувати юридичний термін «відходи сільського господарства».

До таких відходів, на наш погляд, доцільно віднести і відходи ГМ-продукції, тобто продукції, яка містить складається або вироблена з одного чи декількох генетично модифікованих організмів (далі – *ГМО*) та призначена для розміщення на ринку (п. 1 ст. 1 Закону України від 23 серпня 2023 р. «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за розміщенням на ринку генетично модифікованих організмів і продукції») [193]. Адже, як зазначають науковці, на сьогодні не існує даних, які б однозначно підтверджували безпечність ГМО для людини та екології, особливо при тривалому споживанні та культивуванні [21]. Вказане підтверджується і принципом перестороги, що закріплений у Директиві Європейського Парламенту і Ради 2001/18/ЄС від 12 березня 2001 р. «Про

навмисне вивільнення у довкілля ГМО та про скасування Директиви Ради 90/220/ЄЕС» [45]. Згідно з ним, держави-члени забезпечують вжиття усіх належних заходів, щоб уникнути негативного впливу на здоров'я людини та довкілля, що може виникнути після навмисного вивільнення ГМО чи введення їх в обіг (ст. 4). Про необхідність запобігання можливим негативним впливам на здоров'я людей та навколишнє природне середовище йдеться і у вищезгаданому Законі (п.1 ст. 4). Тобто, на законодавчому рівні визнається можливість настання певних негативних наслідків для людини і довкілля. Враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне доповнити Додаток 3 Порядку класифікації відходів «Перелік потенційно небезпечних відходів з урахуванням їх походження або діяльності, під час якої вони були утворені», відходами ГМ-продукції, включаючи харчову продукцію і корми. Крім того, пропонується викласти пункт 1 статті 7 Закону України «Про управління відходами» в наступній редакції: «1. Відходи поділяються на три класи: 1) небезпечні відходи; потенційно небезпечні відходи; 3) небезпечні відходи».

3) відходи, що не є небезпечними (ст. 7 Закону України «Про управління відходами»). У даному випадку законодавець пішов шляхом виключення, визнаючи безпечними всі відходи, які не віднесені до небезпечних. Але, як вже зазначалося вище, Порядком класифікації відходів визначена група потенційно небезпечних відходів (Додаток 3). На наш погляд, відходи, які не належать до небезпечних або потенційно небезпечних слід вважати безпечними.

За їх приналежністю відходи розподіляються на: відходи, що перебувають у власності відповідних суб'єктів і безхазяйні відходи [170, с. 664]. Слід зазначити, що поняття останніх наводилося у Законі України «Про відходи». Згідно з ним, це – відходи, що не мають власника або власник яких невідомий (ст. 12). Закон України «Про управління відходами» оперує поняттям «відходи, власник яких не встановлений» (ст. 12). Для аграрного сектору економіки країни найбільшу проблему становлять накопичені за часів

СРСР хімічні ЗЗР та несанкціоновані скотомогильники, розташовані, як правило на земельних ділянках сільськогосподарського призначення.

Узагальнюючи все вищезазначене, необхідно констатувати, що законодавство у сфері управління відходами сільського господарства переважно відповідає вимогам законодавства ЄС. Вказане стосується, насамперед, визначення кола відносин, які регулюються Законом України «Про управління відходами». Але, слід звернути увагу, що відносини щодо використання біомаси для виробництва енергії шляхом застосування методів, які не шкодять довкіллю і не загрожують здоров'ю людей, як це зазначено у Рамковій Директиві, не виключені із сфери дії вказаного Закону.

Що стосується окреслення сфери утворення відходів сільського господарства, тобто сфери сільськогосподарського виробництва, то аналіз українського законодавства дає підстави стверджувати про формування розширеного підходу до її розуміння. Відповідно поняттям «відходи сільського господарства» охоплюється відходи, отримані у процесі сільськогосподарської діяльності, включаючи лісівництво, рибальство і рибництво (аквакультуру), а також виробництво продуктів харчування, що повністю співвідноситься із підходом ЄС.

2.2. Правове регулювання відносин управління відходами сільського господарства

У науковій літературі запропоновано виділяти складний інститут аграрного та екологічного права як комплексних галузей права – інститут охорони довкілля у сільському господарстві [2, с. 414; 283, с. 194], до складу якого віднесено інститут поводження з відходами сільського господарства [2, с. 415]. На наш погляд, ця думка потребує певного уточнення. Насамперед, слід зазначити, що складовими частинами будь-якого правового інституту виступають субінститути – сукупність норм права, що відображає деякі

особливості регулювання конкретного виду суспільних відносин в його межах [259, с. 312].

Враховуючи те, що здійснення сільськогосподарської діяльності має ряд суттєвих особливостей, а також те, що утворювачами відходів в аграрній сфері виступають специфічні суб'єкти господарювання – виробники сільськогосподарської продукції, відносини щодо поводження з такими відходами регулюються переважно нормами аграрного законодавства. Тим не менш, як слушно підкреслює Л. О. Бондар, незважаючи на певну специфіку екологічних проблем поводження з такими відходами, правових приписів у цій сфері явно бракує [2, с. 431]. Аналогічної думки дотримується і В. С. Грачук, який зазначає, що система управління відходами в агропромисловому комплексі в Україні перебуває в незадовільному стані. Основними методами управління залишаються переробка відходів, використання їх як добрив та виробництво біопаливарізних видів. Належного законодавчого регулювання цих відносин ще не розроблено [31, с. 96].

Крім того, є необхідність «осучаснення» аграрного законодавства та приведення його у відповідність із законодавством про відходи. Насамперед, це стосується термінологічного апарату. Як вже зазначалося вище, наприклад, в останньому застосовується поняття «управління відходами», яке введено замість категорії «поводження з відходами». На наш погляд, законодавець пішов шляхом простої технічної заміни юридичних понять, не розрізняючи їх за змістом, що було обумовлено, намаганням використовувати термінологію Рамкової Директиви. Хоча не можна не відмітити, що розвиток законодавства у цій сфері все ж таки свідчить про перенесення акценту на управлінську складову.

У нашому дослідженні застосовуються обидві вищезгадані дефініції. Оскільки, в аграрному законодавстві, яким встановлюються особливості вищезазначеної діяльності, використовується, переважно, термін «поводження з відходами». Крім того, аналіз «старого» та «нового»

законодавства про відходи дає підстави стверджувати, що ці поняття є практично тотожними. Адже, згідно з Законом України «Про управління відходами», така діяльність передбачає комплекс заходів із збирання, перевезення та оброблення (відновлення, у т. ч. сортування, та видалення) відходів, включаючи нагляд за такими операціями та подальший догляд за об'єктами видалення відходів (ст. 1). До того ж, цим нормативно-правовим актом визначається ієрархія управління відходами (у порядку пріоритетності): 1) запобігання їх утворенню; 2) підготовка до їх повторного використання; 3) рециклінг; 4) їх відновлення (у т. ч. виробництво енергії); 5) їх видалення (ст. 4). При чому, детально перераховуються всі операції з видалення відходів (зокрема до них відноситься захоронення, спалювання, постійне зберігання, перепакування), а також з їх відновлення (наприклад, рециклінг, оброблення ґрунту, використання як палива). Закон України «Про відходи» передбачав, що поводження з ними – це дії, спрямовані на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, сортування, зберігання, оброблення, перероблення, утилізацію, видалення, знешкодження і захоронення, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями видалення (ст. 1). Близьким до такого розуміння вищезазначеного терміну є визначення, запропоноване О. А. Трегубом. Згідно з ним, поводження з відходами - це організаційно-технологічні дії запобіжного характеру на стадії до утворення відходів, операції з їх збирання, перевезення, утилізації та видалення, включаючи первинний (виробничий) контроль за цими операціями й догляд за місцями видалення [274, с. 38]. Слід звернути увагу, що в Законі України «Про управління відходами» не застосовується таке поняття як утилізація - використання відходів як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів (ст. 1 Закону України «Про відходи»). Воно замінено терміном відновлення (п. 7 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про управління відходами»). Крім того, законодавець більше не оперує терміном «знешкодження відходів». За старим законодавством під таким видом

діяльності розумілося зменшення чи усунення небезпечності відходів шляхом механічного, фізико-хімічного чи біологічного оброблення (ст. 1 Закону України «Про відходи»). Відповідно, в контексті операцій, що можуть здійснювати суб'єкти господарювання, в результаті діяльності яких утворюються відходи, такі дефініції, як «управління відходами» і «поводження з відходами» мають синонімічне значення. Тим не менш, з метою уніфікації понятійного апарату у цій сфері, доцільним вбачається поступовий перехід на більш сучасну термінологію [86, с. 219-220]. Окремо хотілось би звернути увагу на необхідність введення до переліку операцій, які чинним законодавством віднесені до поняття «управління відходами», – операції з їх зберігання. Адже, навіть визначаючи поняття «суб'єкт господарювання у сфері управління відходами», законодавець згадує цю операцію (п.1 ст. 1).

Враховуючи все вищезазначене, на наш погляд, необхідно виділяти субінститут управління відходами сільського господарства, який входить до складу правового інституту охорони довкілля у сільському господарстві. Він має комплексний характер, адже в його основі лежать норми екологічного права, якими встановлюються загальні вимоги щодо управління відходами. Що ж стосується аграрного законодавства, то ним передбачені особливості поведження з різними видами відходів сільського господарства.

Як вже зазначалося вище, утворювачі відходів сільського господарства мають забезпечувати дотримання ієрархії управління відходами. І першою у цьому списку визначено необхідність створення умов для запобігання їх утворенню. На думку економістів, суб'єкти господарювання в аграрному секторі економіки можуть здійснювати свою діяльність взагалі без відходів, перетворюючи їх на корми, компости, паливо або сировину для хімічної промисловості. Так, С.Я. Ковальчук звертає увагу на переваги, які отримують сільськогосподарські товаровиробники у цьому випадку: скорочення обсягу сировини, яку необхідно купувати, економія часу та грошей на управління

відходами, зменшення шкоди довкіллю, відповідність діяльності вимогам екологічного законодавства [с. 168]. У цьому контексті важливим є заохочення такої діяльності з боку держави. Так, Законом України «Про управління відходами» передбачено необхідність розроблення Національної програми запобігання утворенню відходів (ст. 54), яку повинен затвердити КМ України. Можна припустити, що вказаний нормативно-правовий акт мав би містити перелік заходів, спрямованих на стимулювання сільськогосподарських товаровиробників до здійснення такої діяльності. До того ж Стратегією розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року, затвердженою розпорядженням КМ України від 15 листопада 2024 р. № 1163 [266] (далі – *Стратегія розвитку сільського господарства до 2030 року*), виділяється напрям «Запобігання утворенню відходів» як один із пріоритетних напрямів циркулярної біоекономіки, що спрямований на досягнення 12-ї цілі сталого розвитку: «Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання та виробництва». Як зазначають зарубіжні науковці, концепція циркулярної біоекономіки є альтернативою існуючій лінійній системі сільськогосподарського виробництва і спрямована на скорочення відходів, повторне використання відходів та інших біологічних ресурсів з метою витіснення викопного палива [305]. Більш широкий підхід до розуміння поняття «циркулярна біоекономіка» пропонують такі представники вітчизняної аграрно-правової науки, як О.В. Гафурова, В.М. Єрмоленко та Т.С. Новак. На їх думку, це нова категорія аграрно-правової науки, під якою доцільно розуміти економічну модель, спрямовану на створення умов для забезпечення продовольчої безпеки країни шляхом функціонування безвідходного (у т. ч. сільськогосподарського виробництва), яка базується на використанні переважно біоенергетичних ресурсів, що дозволяє зменшити негативний вплив на довкілля [301, с. 209]. Слід звернути увагу, що в нашій країні зазначена проблематика займає важливе місце, оскільки відходи сільськогосподарського виробництва, як правило, не переробляються. Так, в

Україні підлягають повторному використанню лише 23% таких відходів, тоді, як в ЄС – 60 % (Стратегія розвитку сільського господарства до 2030 року). Відповідно, вищезгаданим документом передбачається, що до 2030 року обсяг використаних або перероблених відходів сільського господарства має скласти 60%, а обсяг відходів харчової промисловості, визначних як «bio-waste» Рамковою Директивою – 85%. Для досягнення таких результатів, на наш погляд, на законодавчому рівні мають бути встановлені заходи державної фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників у вказаній сфері. На сьогоднішній день, в українському законодавстві, містяться окремі положення, спрямовані на забезпечення безвідходного виробництва. Так, наприклад, суб'єкти господарювання агропромислового комплексу можуть скористатися механізмом здешевлення кредитів у випадках придбання обладнання для переробки сільськогосподарських відходів та сировини, відходів заготівлі деревини лісу, у т. ч. у біопаливо та інші альтернативні види енергії (пп. 13.4.2. п. 13.4 ст. 13 Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку». Крім того, звільняються від оподаткування операції із ввезення на митну територію України обладнання та матеріалів для виробництва альтернативних видів палива (пп. 197.16.1. п. 197.16 ст. 197 ПК України).

Як вже зазначалося вище, аграрним законодавством передбачені особливості поводження з різними видами відходів сільського господарства. Наприклад, це стосується сфери пестицидів і агрохімікатів. Так, Законом України «Про пестициди і агрохімікати» встановлено, що непридатні або заборонені до використання пестициди і агрохімікати, пакування від них підлягають вилученню, утилізації, знищенню та знешкодженню згідно з Порядком, затвердженим постановою КМ України від 27 березня 1996 р. № 354 (ст. 17). Законом України від 4 лютого 2021 р. «Про ветеринарну медицину та благополуччя тварин» передбачено, що ветеринарні лікарські засоби, що не відповідають вимогам законодавства про ветеринарну медицину

та благополуччя тварин або термін придатності яких закінчився, підлягають вилученню з обігу, утилізації або знищенню (п. 1 ст. 84) [180]. Порядок проведення таких операцій регулюється наказом Мінагрополітики від 25 жовтня 2022 р. № 826 [146]. Щодо знищення і утилізації кормів, то порядок здійснення такої діяльності встановлює центральний орган виконавчої влади (далі – ЦОВВ), що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері ветеринарної медицини (п. 6 ст. 9 Закону України «Про безпечність та гігієну кормів»). До недавнього часу вказані функції було покладено на Мінагрополітики (п. 2 Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затвердженого постановою КМ України від 17 лютого 2021 р. № 124) (далі – *Положення про Мінагрополітики*) [138]. Сьогодні вони передані Міністерству економіки, докільля та сільського господарства України (далі – *Мінекономіки*) (п. 1 Положення про Міністерство економіки, докільля та сільського господарства, затвердженого постановою КМ України від 21 липня 2025 р. № 903) [42], Порядок знищення, утилізації кормів, повернення їх в обіг для годівлі тварин або для інших, ніж годівля тварин, цілей, затверджений наказом Мінекономіки та сільського господарства від 13 квітня 2020 р. № 689. Питання, пов’язані із управлінням окремими видами відходів сільського господарства, розглядаються у розділі III дисертаційного дослідження. У цьому підрозділі коротко зупинимося на особливостях правового регулювання поводження з небезпечними та неякісними продуктами харчування і з відходами ГМ-продукції та відходами війни.

Законом України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» визначені загальні засади поводження з цією продукцією з метою недопущення її негативного впливу на життя, здоров'я людини, майно і докільля. Більш детальні вимоги до здійснення такої діяльності встановлено постановою КМ України від 24 січня 2001 р. № 50 [53]. Так, вказана продукція підлягає переробці з метою підготовки її до утилізації (використання її як

вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів (ст. 2 Закону) або подальшого використання. Якщо вилучена з обігу продукція є непридатною для переробки, то вона має бути знищена шляхом спалювання, руйнування, фізико-хімічної, біологічної або іншої обробки (п.п. 5-6 вищезгаданої постанови). Слід зазначити, що вказані нормативно-правові акти розповсюджуються і на відносини щодо утилізації та знищення харчових продуктів, що підтверджується судовою практикою [245].

Що стосується безпосередньо поводження з харчовими відходами, то особливості відносин у цій сфері регулюються Законом України від 23 грудня 1997 р. «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [223]. Насамперед, слід зазначити, що під харчовими продуктами законодавець розуміє речовини або продукти, призначені для споживання людьми або щодо яких обґрунтовано очікується, що вони будуть спожиті людиною (п. 1 ст. 1). В яких же випадках така продукція стає відходами?

Аналіз вищезазначеного Закону дозволяє дійти наступних висновків. До харчових відходів можуть бути віднесені: 1) небезпечні продукти харчування, які є шкідливими для здоров'я та/або непридатними для споживання; 2) харчові продукти непридатні до споживання, тобто містять сторонні речовини та/або предмети, пошкоджені в інший спосіб та/або зіпсовані у результаті механічних, та/або хімічних, та/або біологічних факторів; 3) неправильно маркована продукція, тобто маркування не відповідає вимогам законодавства; 4) незареєстровані новітні харчові продукти (п. 1 ст. 1); 5) харчові продукти, ввезені (переслані) на територію України контрабандно; 6) мають дату «вжити до» або мінімальний термін придатності харчового продукту, що минули (п. 2 ст. 37). Всі перераховані види продуктів становлять потенційну або реальну загрозу для здоров'я населення, відповідно не можуть використовуватися за прямим призначенням. Виключення складають лише продукти, маркування яких можна виправити або провести їх державну реєстрацію. Вищезгадані харчові продукти використовуються для інших, ніж споживання населенням,

цілей або знищуються за рахунок оператора (п.п. 4, 5 ст. 37). У даному випадку під терміном «знищення» законодавець розуміє будь-яку обробку (механічну, фізико-хімічну, біологічну тощо) та розміщення (захоронення) продукції або її залишкових компонентів у спеціально визначених місцях (ст. 2 Закону України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції»). Законом України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» передбачено, що порядок знищення такої продукції або умови, які повинні виконуватися оператором ринку для повернення їх в обіг для споживання людиною або для інших цілей, має розробляти Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (далі – *Держпродспоживслужба*) (п. 5 ст. 37). Але, відповідний нормативно-правовий акт на сьогоднішній день відсутній.

Крім того, законодавством встановлена вимога щодо зупинення реалізації на агропродовольчих ринках непридатної для споживання населенням харчової продукції. В залежності від того, чи становить така продукція безпосередню загрозу (високий ризик) для здоров'я людини, чи ні (низький ризик), розрізняється порядок поводження з нею. У першому випадку власник здійснює її утилізацію, а у другому – має негайно її вилучити та утилізувати або знищити під контролем державного інспектора (п. 4 ст. 36) на підставі Закону України від 18 травня 2017 р. «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин»[197].

Окремо слід зазначити, що законодавець покладає на виробників продуктів харчування обов'язок дотримуватися гігієнічних вимог під час поводження з харчовими відходами, які утворилися у процесі виробництва такої продукції (неїстівні субпродукти та інші залишки). Наприклад, вони мають знаходитися у закритих контейнерах, сконструйованих таким чином, щоб забезпечити максимальний рівень захисту та їх дезінфекцію. Виробник

повинен проводити їх утилізацію самостійно або мати відповідні договори. Також ці відходи підлягають знищенню (ст. 46 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»). З метою практичної реалізації вказаних вимог, суб'єкти господарювання зобов'язані приймати і виконувати Програми-передумови системи НАССР щодо поводження з відходами виробництва та сміттям, їх збором та видаленням з потужності (п. 2.11 Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР), затверджених наказом Мінагрополітики від 1 жовтня 2012 р. № 590) [17].

Законодавством передбачено окремий порядок вилучення, утилізації та знищення непридатних для використання сільськогосподарської сировини і харчових продуктів. Йдеться по-перше, про сільськогосподарську продукцію, отриману внаслідок проведення польового етапу державних випробувань препаративних форм пестицидів і агрохімікатів з новою діючою речовиною (п. 2 Порядку вилучення, утилізації та знищення непридатних для використання сільськогосподарської сировини і харчових продуктів, затвердженого постановою КМ України від 28 грудня 1995 р. № 1065). Згідно з Законом України «Про пестициди та агрохімікати» така продукція підлягає знищенню з додержанням вимог санітарних норм (ст. 6). По-друге, про сільськогосподарську сировину і харчові продукти, які за результатами державної санітарно-гігієнічної та ветеринарної експертизи, сертифікаційних випробувань і перевірки Мінсільгосппродом (*Міністерство сільського господарства та продовольства України. Його правонаступником стало Мінагрополітики* – примітка автора) їх відповідності критеріям безпеки згідно з санітарно-гігієнічними нормами, проведених у порядку державного нагляду і державного контролю за додержанням законодавства про пестициди і агрохімікати, визнані непридатними для використання (п. 2 вищезазначеного Порядку).

Вилучення, утилізація та знищення такої продукції мали проводитися двома шляхами: 1) на підставі припису посадової особи, що здійснює державний нагляд та державний контроль за додержанням законодавства про пестициди і агрохімікати; 2) на підставі висновку органу державної ветеринарної медицини про непридатність використання забруднених пестицидами і агрохімікатами сільськогосподарської сировини чи харчових продуктів для кормових цілей (п. 3 вищезгаданого Порядку). Причому, роль припису виконувала постанова Головного державного санітарного лікаря «Про знищення забракованої продовольчої сировини і харчових продуктів, що непридатні до використання внаслідок впливу пестицидів і агрохімікатів» (п. 3 Методики вилучення, утилізації та знищення сільськогосподарської сировини і харчових продуктів, що зазнали впливу пестицидів та агрохімікатів і непридатні до використання, затвердженої першим заступником Головного державного санітарного лікаря України від 7 березня 1996 р. за № 5.08.07/306).

Враховуючи те, що у 2014 році Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України було реорганізовано шляхом перетворення у Держпродспоживслужбу, до якої приєднано Державну санітарно-епідеміологічну службу України, всі вищеперераховані повноваження мали перейти до новоутвореного ЦОВВ. Дійсно, на сьогоднішній день головні державні інспектори та головні державні ветеринарні інспектори (у т. ч. Головний державний інспектор України та Головний державний ветеринарний інспектор України) приймають рішення про знищення, відкликання та/або вилучення з обігу харчових продуктів та/або кормів, що не відповідають законодавству і становлять загрозу для життя та/або здоров'я людини та/або тварини (п. 4 ст. 11 Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин»).

На підставі вищенаведених прикладів можна стверджувати, що законодавство, яким регулюються відносини у сфері поводження з харчовими

відходами є застарілим і має бути приведено у відповідність із чинним законодавством про управління відходами. Насамперед, це стосується використання єдиного термінологічного апарату, визначення повноважень ЦОВВ у вказаній сфері та розроблення механізму управління ними.

Як вже зазначалося вище, становить науковий інтерес і питання правового регулювання поводження з відходами ГМ-продукції. Так, законодавством України передбачено здійснення діяльності з ГМО у замкненій і у відкритій системах. Якщо йдеться про сільськогосподарське виробництво, то прикладом застосування ГМО у замкненій системі може бути вирощування ГМ-сільськогосподарських рослин у лабораторіях, у закритому ґрунті, в теплицях, зокрема, у процесі проведення відповідних досліджень [100, с. 84]. Але, не дивлячись на те, що у системі Національної академії аграрних наук України працюють 12 наукових установ, які мають лабораторії біотехнології, обладнання та спеціалістів і можуть організувати і супроводжувати створення, оцінки і використання ГМО, науково-дослідні роботи з ГМО в них не проводяться [21]. Відповідно, у цьому випадку не йдеться і про утворення відходів ГМ-продукції.

У відкритій системі при здійсненні сільськогосподарської практики відбувається контакт ГМО з населенням та навколишнім середовищем при запланованому вивільненні їх у навколишнє середовище (ст. 1 Закону України від 31 травня 2007 р. «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів») [198]. Обов'язковою умовою застосування ГМО у цьому випадку є їх державна реєстрація (ст. 13). Такій реєстрації підлягають: сорти сільськогосподарських рослин та породи тварин, створені на основі ГМО; ГМО джерела харчових продуктів; ГМО джерела кормів (ст. 14). Але, у відповідних державних реєстрах (Державний реєстр ГМО сортів сільськогосподарських рослин у відкритій системі; Державний реєстр ГМО джерел харчових продуктів та кормів) відсутня інформація щодо наявності

такої продукції. Відповідно, не має виникати і проблема поводження з відходами від таких видів діяльності. Але, як зазначає Х. А. Григор'єва, поступово в Україні сформувалася нездорова ситуація: *de jure* жодних ГМО не було зареєстровано, а значить не могло бути використано в харчовій продукції (поза межами наукових лабораторій), однак *de facto* Україна стрімко перетворилася на полігон несанкціонованого використання та обігу ГМО, особливо в продовольстві [33, с. 131-132]. Так, наприклад, за даними Мінагрополітики у 2022 році лише близько 17,5% загального виробництва сої було сертифіковано як таку, що відповідає принципам сталості, зокрема не є генномодифікованою [272].

Враховуючи те, що на законодавчому рівні дозволена діяльність з ГМО, а також фіксуються численні випадки їх використання у продуктах харчування, слід окремо розглянути питання щодо правового регулювання поводження з відходами, які утворюються у процесі здійснення вищезгаданих видів діяльності. Насамперед, слід зазначити, що у Законі України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» взагалі не йдеться про відповідні відходи. Згадується лише про обліковий матеріал ГМО, одержаний при випробуваннях; непридатні або заборонені до використання ГМО і тару від них, які підлягають утилізації, знищенню та знешкодженню в порядку, що встановлюється Міністерством освіти і науки України (далі – *МОН*) та Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – *Міндовкілля*) (ст. 17) (сьогодні ці функції мало б виконувати Мінекономіки). На жаль, вказаний нормативно-правовий акт до цих пір не прийнято.

З метою приведення законодавства у вказаній сфері у відповідність із законодавством ЄС, 23 серпня 2023 р. був прийнятий Закон України «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за розміщенням на ринку генетично модифікованих організмів і продукції» (далі – *новий Закон*) (набрання чинності відбудеться 16 вересня

2026 р.). Цим нормативно-правовим актом передбачено, що для отримання дозволу на здійснення генетично-інженерної діяльності (далі – ГІД) в замкненій системі її суб'єкт має подати інформацію щодо заходів з управління відходами (ст. 17). Також, ним встановлено, що при здійсненні вказаної діяльності, ГМО підлягає знищенню або захороненню із застосуванням захисних заходів (п. 1 ст. 1). Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що у цій частині новий Закон відповідає вимогам Директиви Європейського Парламенту і Ради 2009/41/ЄС від 6 травня 2009 р. «Про локалізоване використання генетично модифікованих мікроорганізмів» [47], в якій зазначається про необхідність приділення належної уваги контролю у цій сфері.

Що ж стосується отримання дозволу на проведення досліджень та випробувань ГМО у відкритій системі, то від суб'єкта ГІД не вимагається подання інформації щодо заходів з управління відходами (ст. 19). Для порівняння – Директивою Європейського Парламенту і Ради 2001/18/ЄС від 12 березня 2001 р. «Про навмисне вивільнення у довкілля ГМО та про скасування Директиви Ради 90/220/ЄЕС» [45] встановлено, що будь-яка особа перед здійсненням навмисного вивільнення ГМО (комбінації ГМО) повинна надати нотифікацію компетентному органу держави-члена, на території якої воно планується. Вказаний документ, зокрема, має включати інформацію про поводження з відходами (п. 2 ст. 6) (тип утворюваних відходів, їх очікувальну кількість; опис наміченого способу поводження з ними (Додаток III А). Враховуючи зазначене, на наш погляд, інформація відносно заходів управління відходами має бути включена до переліку документів для отримання дозволу на здійснення ГІД у відкритій системі. Хоча, слід вказати, що законодавцем встановлена необхідність розроблення і затвердження Порядку знешкодження, знищення та захоронення ГМО, одержаних під час випробувань, а також непридатних або заборонених до використання ГМО (п. 1 ст. 10). Також, на осіб, які здійснюють зазначений вид діяльності, покладено

обов'язок подавати до ЦОВВ, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища (зараз – Мінекономіки) інформацію про час і місце вивільнення ГМО для знешкодження та захоронення ГМО, з якими проводилися дослідження та випробування у відкритій системі (п. 25 ст. 19). Крім того, цим Законом визначено випадки вилучення з обігу та знищення ГМО та ГМ-продукції, розміщених на ринку. Це має відбуватися, наприклад, у разі виявлення ГМО, не включеного до Державного реєстру ГМО; у разі виключення ГМО з Державного реєстру ГМО або скасування його державної реєстрації (п. 3 ст. 30 вищезгаданого Закону). Порядок вилучення з обігу та знищення таких ГМО та ГМ-продукції має затверджуватися КМ України (п. 4 ст. 30). Практично, вказане свідчить про необхідність формування на законодавчому рівні механізму поводження з відходами ГМО та ГМ-продукції.

Слід звернути увагу, що Регламентом Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1829/2003 від 22 вересня 2003 р. «Про генетично модифіковані харчові продукти та корми» [242] передбачено, що для введення в обіг ГМО або харчових продуктів, що містять або складаються з ГМО, необхідно отримати дозвіл. З цією метою до Національного компетентного органу подається заявка і повне технічне досьє, що надає інформацію, яка вимагається Додатками III і IV до Директиви 2001/18/ЄС (п. 5 ст. 5). Як вже зазначалося вище, вказані документи повинні включати і інформацію про поводження з відходами. Тим не менш, в новому Законі подібна вимога відсутня.

Враховуючи все вищезазначене, з метою запобігання шкідливому впливу на здоров'я людини і навколишнє природне середовище, а також для підвищення відповідальності суб'єктів господарювання у цій сфері, пропонуємо закріпити у Законі України «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за розміщенням на ринку генетично модифікованих організмів і продукції» положення, згідно з яким для отримання дозволу на здійснення ГІД у замкненій і відкритій

системах необхідним є подання інформації щодо заходів з управління відходами [85, с. 216-219].

В сучасних умовах особливо гостро постає питання правового регулювання управління відходами війни, кількість яких стрімко зростає, адже з 24 лютого 2022 р. в Україні (а на Сході країни – вже впродовж 10 років) щодень ведуться інтенсивні обстріли, утворюються вирви від авіабомб, створюються нові заміновані території, знищується важка військова техніка, що призводить до витоку нафтопродуктів, випалення та засмічення землі. Всі ці наслідки воєнних дій забруднюють ґрунт, а з цим й негативно впливають на економіку країни та здоров'я людей [306, с. 466].

У результаті формується нова за своїм змістом та характеристиками категорія відходів, яка повною мірою не охоплюється класичним розумінням терміна «відходи», це уламки конструкцій, будівельні матеріали, залишки зброї та боєприпасів, нерозірвані снаряди, залишки військової техніки, захоронені або не вилучені вибухонебезпечні предмети, біологічний матеріал тощо.

Такий масштаб обумовлює високий рівень ризику забруднення ґрунтів. За експертними оцінками, ґрунти в Україні зазнали не лише хімічного забруднення через залишки боєприпасів та військової техніки, а й фізичної деформації внаслідок змін у рельєфі, утворення кратерів та вирв, а також біологічної деградації – внаслідок пожеж, повеней, які знищили великі площі рослинності та спричинили втрату біорізноманіття.

За даними Держстату України, лише у 2022-2024 роках унаслідок війни та пов'язаних подій загинуло понад 148,1 мільйон свійських тварин. Ці цифри включають корів, свиней, овець, кіз, коней та птицю в усіх категоріях господарств. Через підрив Каховської ГЕС загинули тисячі диких тварин, свійських і сільськогосподарських тварин, а також безліч риби [18]. У жовтні 2025 р. агрофірма «Світанок» у Нововодолазькій громаді Харківської області зазнала масштабного удару російських безпілотників. За попередніми

підрахунками, внаслідок атаки загинуло близько 13 тисяч свиней із загальної чисельності близько 15 тисяч голів, пожежа, що спалахнула після попадань, охопила понад 13 тисяч квадратних метрів. Збитки оцінюють орієнтовно до 300 мільйонів гривень [3]. Подібні екологічні катастрофи не лише створюють масштабні відходи біологічного походження, а й провокують вторинне забруднення ґрунтів і водних об'єктів.

Як слушно зазначають О.В. Гафурова та Т.С. Новак «ключову роль у вирішенні цих проблем повинно відіграти належне правове забезпечення. Причому існуюче правове поле потребує оновлення, відображення особливостей поводження із відходами війни як особливою категорією» [26, с. 350]. Адже правова невизначеність у цій сфері ускладнює ефективну координацію між суб'єктами у процесі управління такими відходами.

Попри те, що кількість відходів, які утворюються внаслідок воєнних дій (особливо після 2014 р.), стрімко зростає, в Законі України «Про відходи» (2018) не було передбачено окремої категорії таких відходів. Лише в Законі України «Про управління відходами» від 20 червня 2022 р., який набув чинності 09 липня 2023 р., у ч. 9 ст. 13 встановлено, що «управління окремими видами відходів, що утворилися внаслідок виникнення надзвичайної ситуації техногенного, природного або воєнного характеру, здійснюється відповідно до порядку, затвердженого Кабінетом Міністрів України». Однак Закон не містить визначення відходів, що утворилися внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, залишаючи прогалину у правовому полі.

В українському законодавстві є 25 різних визначень поняття «відходи» та загалом 52 визначення різних видів відходів. Але до цих пір відсутнє поняття «відходи війни» [83, с. 253].

Відповідно до Порядку поводження з відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків, затвердженого Постановою КМ України № 1073 від 27 вересня 2022

р. [160] «відходами від руйнувань» є «частини (уламки) пошкоджених (зруйнованих) об'єктів, а також матеріали, предмети, які були всередині або поряд з такими об'єктами у момент пошкодження (руйнування) та/або виконання робіт з демонтажу та які повністю або частково втратили свої споживчі властивості та не можуть у подальшому використовуватись за місцем їх утворення чи виявлення» (п. 3 Порядку).

Відповідно до п. 2 зазначеного Порядку, його дія не поширюється на радіоактивні відходи, на відходи, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) об'єктів оборонного і спеціального призначення та деякі інші категорії відходів. Тобто, він охоплює лише один із різновидів відходів війни, не враховуючи низку інших небезпечних відходів.

З огляду на те, що дія вказаного Порядку обмежена строком воєнного стану та 90 днями після його скасування, залишається відкритим питання довготривалого правового режиму управління відходами війни, адже наразі неможливо точно спрогнозувати, скільки часу та коштів знадобиться для розмінування території післявоєнної України.

В юридичній літературі звертається увага на фрагментарність у правовому регулюванні управління відходами війни, та звертається увага на їх комплексний і змішаний характер. Зокрема, у складі відходів війни М.М. Потіп за рівнем небезпеки виокремлює два види: «1) небезпечні відходи: а) нерозірвані снаряди, міни, токсичні відходи від зруйнованих промислових підприємств, несанкціоновані поховання, військова техніка, що вийшла з ладу; б) залишки ракет, бомб, використані та не використані набої тощо; 2) відходи, що не є небезпечними: а) відходи руйнування: відходи, що утворилися внаслідок пошкодження (руйнування) об'єктів; відходи, що утворилися в результаті виконання робіт з демонтажу пошкоджених (зруйнованих) об'єктів; б) побутові відходи забезпечення військ: біовідходи, відходи харчових продуктів; в) накопичене та не вивезене через обстріли побутове сміття; г) медичні відходи; д) відходи тваринництва тощо» [164, с. 112].

Як слушно зазначає Д. М. Токарчук [271, с. 112-117], унаслідок воєнних дій формується багатокomпонентна система відходів, до якої входять як військові (залишки боєприпасів, знищена техніка, вибухонебезпечні предмети), будівельні (зруйновані конструкції, уламки споруд, небезпечні матеріали), побутові (сміття забезпечення військ, відходи гуманітарної допомоги, одноразовий посуд, пластик), промислові (металеві конструкції, електроніка, токсичні речовини) так і біологічні (трупи тварин, продукти життєдіяльності) та медичні відходи.

З огляду на зазначене, підтримуємо висловлені в юридичній літературі пропозиції щодо «розширення термінологічного апарату Закону України «Про управління відходами» поняттям «відходи, що утворюються внаслідок війни» та включення цього виду відходів у перспективний Національний перелік відходів» [26, с. 353; 57].

Ми підтримуємо необхідність уніфікації термінології, але вважаємо оптимальним закріплення більш лаконічного терміну – «відходи війни», адже відсутність у Законі України «Про управління відходами» уніфікованого визначення відходів, що виникають внаслідок збройної агресії (уражені будівлі, техніка, вибухонебезпечні залишки, забруднені ґрунти, біовідходи тощо), створює не лише нормативну невизначеність, а і ускладнює координацію між суб'єктами публічного адміністрування у сфері управління відходами, діяльність яких спрямована на забезпечення екологічної безпеки, продовольчої безпеки, радіаційної, хімічної, санітарної, військової безпеки тощо.

В юридичній літературі пропонується під відходами війни розуміти «будь-які матеріали, речовини чи предмети, утворені внаслідок воєнних дій, руйнування, пошкодження або знищення об'єктів інфраструктури, техніки, майна тощо під час збройних конфліктів, які втратили первинну функцію та повинні бути вилучені з місця їх утворення для подальшого управління (збір, транспортування, оброблення, відновлення або видалення)» [256, с. 302].

Вважаємо, що таке розуміння відходів війни можна взяти за основу, уточнивши різновиди відходів, джерело виникнення цих відходів а також необхідність їх оцінки та забезпечення безпеки як передумови в ієрархії управління відходами. Пропонуємо доповнити Закон України «Про управління відходами» наступною дефініцією: «відходи війни – будь-які матеріали, речовини чи предмети (зокрема вибухонебезпечні, хімічні, радіоактивні, біологічні, техногенні, будівельні, забруднення ґрунту тощо), утворені безпосередньо чи опосередковано внаслідок збройної агресії, бойових дій, терористичних актів, диверсій або робіт з ліквідації їх наслідків, які втратили первинну функцію та повинні бути вилучені з місця їх утворення для подальшого управління (збір, транспортування, оброблення, відновлення або видалення) із врахуванням вимог екологічної, продовольчої, радіаційної, хімічної, санітарної і військової безпеки».

Правове регулювання управління відходами війни у сільському господарстві характеризуються специфічними рисами, які суттєво відрізняють їх від інших відходів сільського господарства. Зазначені відмінності стосуються не лише правової природи відходів війни як об'єкта правовідносин (склад, походження тощо), але і всіх інших елементів правовідносин, які виникають в цій сфері. У сфері управління відходами війни ключовими учасниками стають військові та військово-цивільні адміністрації, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, підрозділи Збройних Сил України, органи цивільного захисту, а також місцеві органи виконавчої влади, що координують дії у межах постраждалих територій.

Враховуючи специфіку виникнення відходів війни, традиційні дозвільні процедури у сфері управління відходами, не застосовуються. Натомість обов'язковим є дотримання спеціальних процедур обстеження, демілітаризації, радіаційного, санітарного контролю тощо. Так, за даними інфографічного дослідження Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України [247] за час війни Україна стала найбільш замінованою

країною у світі. 30% території необхідно перевірити на наявність мін. Гуманітарне розмінування потребує значних інвестицій. За оцінкою Світового банку для розмінування всіх земель Україні треба буде витратити більше ніж 37 мільярдів доларів [32]. Так вартість розмінування 1 га сільськогосподарських земель становить 1 710 доларів, що включає в себе рекультивацію деградованого ґрунту та фізично змінених ділянок і саме розмінування. Для виробників сільськогосподарської продукції такі суми є значними, а подекуди і непідйомними. З метою вирішення зазначеного питання 12 березня 2024 року КМ України затверджено Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення компенсації витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення [145]. Цим нормативно-правовим актом передбачається, що держава компенсуватиме з 15 квітня 2024 р. 100% вартості розмінування ділянки фізичним особам (у тому числі домогосподарствам, фізичним особам, які провадять діяльність, пов'язану з веденням особистого селянського господарства, самозайнятим особам у сфері сільського господарства без створення юридичної особи), які займаються сільськогосподарською діяльністю на земельних ділянках сільськогосподарського призначення, що перебувають у їх власності та/або у користуванні, фізичним особам – підприємцям або юридичним особам незалежно від організаційно-правової форми, які є виробниками сільськогосподарської продукції на земельних ділянках сільськогосподарського призначення, які перебувають у їх власності та/або у користуванні, та сільськогосподарським товаровиробникам, які є сертифікованими операторами протимінної діяльності відповідно до вимог Закону України «Про протимінну діяльність в Україні». Ціна на послуги з розмінування визначається на відкритих торгах в системі Prozorro, а компенсація надається одноразово за розмінування кожної земельної ділянки сільськогосподарського призначення. З початку 2025 року протягом 6 місяців

відбулося 30 аукціонів на розмінування агроземель загальною площею 5,37 тис га [280].

Для підтримки сільськогосподарських товаровиробників КМ України на програму компенсації витрат за гуманітарне розмінування в Додатку №3 до Державного бюджету України на 2025 рік закладено 1 мільярд гривень[195].

З огляду на обмежений обсяг дисертаційної роботи та враховуючи особливості правового регулювання управління відходами війни у сільському господарстві, які стосуються специфіки їх виникнення, об'єктного та суб'єктного складу, змісту правовідносин, дозвільних процедур у сфері управління відходами, фінансування заходів управління відходами та юридичної відповідальності, вважаємо, що їх правова природа може бути об'єктом самостійного дисертаційного дослідження.

Підсумовуючи вищезазначене, слід констатувати, що на сьогоднішній день, правовий субінститут управління відходами сільського господарства знаходиться на стадії трансформації. Вказане обумовлено рядом причин: 1) як аграрне, так і екологічне законодавство, яким регулюються відносини в зазначеній сфері, проходить процес адаптації до законодавства ЄС; 2) залишається застарілим сам механізм управління такими відходами; 3) змінюється структура і повноваження ЦОВВ в цій сфері.

2.3. Суб'єкти у сфері управління відходами сільського господарства

Як вже зазначалося у підрозділі 2.2., діяльність щодо поводження з відходами сільського господарства, насамперед, здійснюють виробники сільськогосподарської продукції. Крім того, до таких суб'єктів слід віднести і підприємства переробної галузі, наприклад, зернові склади, ветеринарно-санітарні заводи, бойні тощо. Всі вони, зважаючи на свій вид діяльності, можуть виступати власниками і утворювачами таких відходів. Г. С Корнієнко пропонує розподілити їх на дві групи: 1) суб'єкти першого рівня – виробники

сільськогосподарської продукції, які володіють відособленим майном, наділені спеціальною правосуб'єктністю, використовують землі сільськогосподарського призначення як основний засіб виробництва; 2) суб'єкти другого рівня – виконують допоміжну функцію у сфері виробництва сільськогосподарської продукції [76, с. 239]. Згідно з Законом України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку», суб'єкти господарювання, що здійснюють свою діяльність з виробництва, переробки, збереження та реалізації сільськогосподарської продукції, а також матеріально-технічного обслуговування сільськогосподарського виробництва належать до суб'єктів агропромислового комплексу (п. 2.29 ст. 29). Зупинимося на короткій характеристиці основних суб'єктів аграрних правовідносин, в результаті діяльності яких утворюються відходи сільського господарства.

Слід зазначити, що під виробниками сільськогосподарської продукції законодавець розуміє сільськогосподарських товаровиробників, фізичних осіб (у т. ч. домогосподарства, фізичних осіб, чия діяльність пов'язана з веденням особистих селянських господарств (далі – *ОСГ*), самозайнятих осіб в аграрній сфері економіки), які здійснюють сільськогосподарську діяльність (п. 2.26 ст. 2 вищезгаданого Закону). Тобто, вказаним терміном охоплюється дві групи суб'єктів: як підприємницької (сільськогосподарський товаровиробник), так і непідприємницької діяльності (фізичні особи, що займаються діяльністю в аграрній галузі).

На підставі аналізу законодавчого визначення поняття «сільськогосподарський товаровиробник», А. М. Пахолук виділяє такі ознаки цієї групи суб'єктів аграрних правовідносин: 1) належать до юридичних осіб або фізичних осіб-підприємців; 2) сфера їх зайнятості – сільськогосподарська або пов'язана з нею діяльність; 3) мають потужності, призначені для товарного сільськогосподарського виробництва; 4) здійснюють діяльність з виробництва, переробки і постачання сільськогосподарської продукції; 5)

можуть займатися іншими видами діяльності за умови, що питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг буде становити не менше 75% вартості всіх товарів/послуг [125, с. 86].

Щодо фізичних осіб, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, то, насамперед, це ОСГ – господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна ОСГ, у т. ч. й у сфері сільського зеленого туризму (ст. 1 Закону України від 15 травня 2003 р. «Про особисте селянське господарство») [224]. Згідно з Законом України «Про управління відходами», ця категорія осіб належить до утворювачів відходів. При цьому, з одного боку, фізичні особи відносяться до окремої категорії – утворювачів відходів домогосподарств, яких не стосуються обов'язки, що покладає законодавець на суб'єктів господарювання (ст. 16 Закону). Вони виступають утворювачами побутових відходів. З іншого боку – до побутових відходів не включаються відходи сільського і лісового господарства, рибальства та аквакультури (п. 1 ст. 1 вищезазначеного Закону). Але, власники ОСГ здійснюють вказані види діяльності. Це свідчить про недостатній рівень врегулювання питання поводження з відходами такими фізичними особами [86, с. 220]. Відповідно, в цьому дисертаційному дослідженні аналізується діяльність сільськогосподарських товаровиробників – утворювачів відходів сільського господарства. Для вказаної групи суб'єктів господарювання виробництво товарної сільськогосподарської продукції є основним видом діяльності. Її здійснення є неможливим або практично неможливим без утворення відповідного виду відходів. Тому, поводження з ними можна розглядати як додатковий або супутній вид діяльності таких суб'єктів. Це ж

саме відноситься і до підприємств переробної галузі, включаючи зернові склади.

Щодо другої групи – суб'єктів господарювання у сфері управління відходами, то під ним законодавець розуміє юридичних осіб або фізичних осіб-підприємців, що здійснюють збирання, купівлю, зберігання, перевезення, відновлення та/або видалення відходів (п. 1 ст. 1 Закону України «Про управління відходами»). Тобто, поводження з відходами для них є основним видом діяльності, що і обумовлює особливості у їхньому правовому становищі. В аграрному секторі економіки, як вже зазначалося вище, є суб'єкти господарювання, які спеціалізуються на обробленні відходів тваринного походження – ветеринарно-санітарні заводи. За даними, наведеними у Національному плані управління відходами до 2023 року, їх кількість складає 22 одиниці, причому частина з них знаходиться на окупованих територіях. Більш детально їх діяльність розглянута у підрозділі 3.1.

Як і перші, так і другі можуть виступати власниками відходів – фізичними або юридичними особами, які утворюють відходи або володіють, користуються і розпоряджаються ними (п. 1 ст. 1 вищезазначеного Закону). Але підстави набуття відходів у власність у них є різними. Так, виробники сільськогосподарської продукції переважно отримують право власності на відходи, що утворилися у процесі сільськогосподарської діяльності, а інші суб'єкти господарювання, як правило, на підставі укладення відповідних договорів. Виключення можуть складати випадки, пов'язані із переходом права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, на яких знаходяться відходи. Наприклад, згідно з Законом України «Про управління відходами», у разі зміни власника (користувача) таких земельних ділянок, питання про право власності на відходи має вирішуватися договором. За відсутності відповідних положень у договорі власником відходів є власник земельної ділянки (землекористувач) (п. 4 ст.11). Практично, це означає, що

перехід права власності на земельну ділянку до її покупця тягне за собою автоматичний перехід до нього і права власності на відходи. Таким чином, у випадку набуття виробником сільськогосподарської продукції права власності на земельну ділянку з розташованими на ній відходами, він набуває і право власності на них, якщо інше не передбачено договором.

Зупинимося на короткій характеристиці загальних вимог, які встановлені законодавством для утворювачів і власників відходів, включаючи виробників сільськогосподарської продукції. Насамперед, слід зазначити, що вони зобов'язані подавати декларацію про відходи, якщо їхня діяльність призводить до утворення небезпечних відходів або річний обсяг утворення відходів, що не є небезпечними, перевищує 50 тонн (п. 2 ст. 16 Закону України «Про управління відходами»). Порядок подання такої декларації та її форма затверджені постановою КМ України від 7 травня 2022 р. № 556. Такі утворювачі відходів мають розробляти плани управління ними, в яких зазначаються: прогностичні показники утворення відходів; їх код; найменування; заходи, спрямовані на запобігання утворенню та зменшення обсягів відходів, їх належне збирання, перевезення, оброблення тощо (п. 1 ст. 53).

При утворенні відходів, вищезазначені суб'єкти зобов'язані забезпечувати їх зберігання у спосіб, що є безпечним для здоров'я людини та навколишнього природного середовища (п. 3 ст. 13 Закону України «Про управління відходами»). При цьому необхідно: проводити класифікацію відходів відповідно до Національного переліку відходів та Порядку класифікації відходів; не допускати змішування відходів, що можуть бути відновлені, з відходами, що не можуть бути відновлені; вести облік відходів, що утворилися в результаті їхньої діяльності, та подавати відповідну звітність; забезпечувати утримання в належному санітарному і технічному стані місця зберігання відходів, а також забезпечувати дотримання встановлених правил техніки безпеки та пожежної безпеки (п. 2 ст. 16 вищезазначеного Закону).

Щодо звітності, то вона подається на підставі статті 48 Закону України «Про управління відходами» до інформаційної системи управління відходами (функціонального модуля Єдиної екологічної платформи «ЕкоСистема») шляхом заповнення електронної звітної форми з використанням електронного цифрового підпису (п. 2 ст. 48). Облік відходів проводиться за обсягом, кодом і найменуванням та їх джерелами утворення (п. 1 ст. 47 Закону України «Про управління відходами»). Користувачі зобов'язані вести облік утворення відходів та здійснювати операції з управління ними в електронній формі в підсистемі звітності (п. 9 Порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами, затвердженого постановою КМ України від 5 грудня 2023 р. № 1279).

Зберігання може відбуватися протягом одного року з моменту утворення відходів. До речі, саме це дозволяє розглядати виробників сільськогосподарської продукції також у якості власників відходів, хай і не довгий період. Після закінчення вказаного строку, вони мають передавати відходи суб'єктам господарювання у сфері управління відходами (п. 3 ст. 13 Закону України «Про управління відходами»). Така передача здійснюється на підставі договору, в якому зазначається код відходів згідно з Національним класифікатором відходів, їх обсяг, найменування та код операції з їх відновлення та/або видалення (п. 4 ст. 13 вказаного Закону).

Утворювачі відходів можуть здійснювати також їх самостійне оброблення – операція з відновлення або видалення відходів, включаючи їх підготовку до таких операцій (п.1 ст.1 Закону). Обов'язковою умовою для її проведення є наявність відповідного дозволу (п. 2 ст. 16 зазначеного Закону). Його необхідно отримати до початку такої діяльності. Для цього до Мієкономіки подається відповідна заява та документи до неї (п. 6 Порядку видачі, відмови у видачі, анулювання дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів, затвердженого постановою КМ України від 19 грудня 2023 р. № 1328) []. Дозвіл видається виключно в електронній формі через

інформаційну систему управління відходами, що є функціональним модулем Єдиної екологічної платформи «ЕкоСистема» (п. 3). Такий документ можна отримати, якщо суб'єкт господарювання має висновок з оцінки впливу на довкілля, яким визначено допустимість провадження планованої діяльності та екологічні умови її здійснення (п. 4 вищезгаданого Порядку). Крім того, як вже зазначалося вище, постановою КМ України від 30 серпня 2024 р. № 1003 затверджено Порядок реалізації експериментального проекту щодо спрощеного порядку отримання дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів. Вказаний нормативно-правовий акт розповсюджується на суб'єктів господарювання, які здійснюють операції з відходами, що не є небезпечними. До таких операцій, зокрема, належать: 1) видалення відходів шляхом: а) D1 Розміщення на поверхні чи в землі, у т.ч. захоронення тощо; б) D4 Скидання на поверхню рідких і шламових (мулових) відходів; в) D5 Захоронення на спеціально обладнаних полігонах) (Додаток 1 до Закону України «Про управління відходами»); 2) відновлення відходів, виключно в частині демонтажу, сортування, дроблення, ущільнення, гранулювання, сушіння природним шляхом, подрібнення та зберігання (наприклад, R1 Використання переважно як палива чи в інший спосіб для виробництва енергії; R3 Рециклінг/відновлення органічних речовин, що не використовуються як розчинники; R10 Оброблення ґрунту, що сприяє веденню сільського господарства чи поліпшує стан навколишнього природного середовища (Додаток 2 до вищезазначеного Закону). Важливо зазначити, що видалення відходів розглядається законодавцем як крайній захід, коли з технологічних чи економічних причин неможливо здійснити їх рециклінг або інші операції з їх відновлення (п. 2 ст. 4 Закону України «Про управління відходами»).

Що стосується утворювачів та власників небезпечних відходів, то для їх самостійного оброблення, крім дозволу, вони повинні отримати ліцензію на здійснення господарської діяльності з управління небезпечними відходами, або укласти договір з суб'єктом господарювання у сфері управління відходами

(п. 2 ст. 27). Під вказаним видом діяльності законодавець розуміє комплекс операцій із збирання та оброблення небезпечних відходів, а також збирання, зберігання небезпечних відходів для їх подальшого експорту з метою оброблення чи видалення (п. 3 Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з управління небезпечними відходами, затверджених постановою КМ України від 5 грудня 2023 р. № 1278) [94] (далі – *Ліцензійні умови*).

Для здійснення вищезазначеної діяльності, суб'єкт господарювання повинен мати спеціальне обладнання чи устаткування. Адже, законодавцем встановлені вимоги щодо забезпечення здійснення операцій з оброблення відходів на об'єктах оброблення відходів (п. 2 ст. 17 Закону України «Про управління відходами»), тобто установах, інженерних спорудах або інших об'єктах, що використовується для здійснення операцій з відновлення або видалення відходів (п. 1 ст. 1). Правила технічної експлуатації таких об'єктів затверджені наказом Міндовкілля від 26 червня 2025 р. № 1317 [239]. До того ж законодавством встановлені технічні вимоги до об'єктів оброблення відходів, на яких здійснюються операції: із спалювання та сумісного спалювання відходів [270]; із захоронення відходів [168].

Відомості про наявність матеріально-технічної бази входять до пакету документів, які подаються для отримання ліцензії на управління небезпечними відходами (Додаток 4 до Ліцензійних умов). Ця вимога також містилася і в Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами, затверджених постановою КМ України від 13 липня 2016 р. № 446 [93]. Однак, на практиці її порушення не завжди ставало підставою для анулювання ліцензії. Так, у ході перевірки приватного підприємства «Центр екологічної безпеки» Міністерством екології та природних ресурсів України (далі – *Мінприроди*) було встановлено, що представлена для огляду установка суттєво відрізняється від термічного утилізатора УТ 750, який заявлений підприємством у документах на отримання ліцензії. На цій підставі її було анульовано. Але, Державна

регуляторна служба України (далі – ДРС), посилаючись на не дотримання Мінприроди форми рішення, відновила дію ліцензії [4]. Відповідно, встановлення факту подання недостовірних даних (відсутність необхідного устаткування, яке було вказано у документації для отримання ліцензії), не стало підставою для позбавлення підприємства ліцензії, а отже і зупинення його роботи.

Господарська діяльність з перевезення небезпечних відходів також підлягає ліцензуванню[92]. Ліцензування вказаного виду діяльності покладено законодавством на Державну службу України з безпеки на транспорті (п. 4 Положення про Державну службу України з безпеки на транспорті, затвердженого постановою КМУ від 11 лютого 2015 р. № 103) [135]. Крім того, такі суб'єкти господарювання зобов'язані отримати письмову згоду (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів чи висновок на транскордонне перевезення відходів (п. 2 ст. 17 Закону України «Про управління відходами»). Як письмова згода, так і висновок видаються Мінекономіки безоплатно. Строк дії першого документу становить – 60 календарних днів, другого – один рік.

На підставі письмової згоди здійснюється транскордонне перевезення лише небезпечних відходів; побутових відходів та залишків внаслідок спалювання побутових відходів (п. 9 Порядку надання письмової згоди (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів та висновку на транскордонне перевезення відходів, затвердженого постановою КМУ України від 17 вересня 2024 р. № 1067) [152]. Транскордонне перевезення всіх інших відходів, у т. ч. і відходів сільського господарства, здійснюється на підставі висновку. Причому для його отримання, законодавством встановлено додаткові вимоги у випадках ввезення відходів рослинного походження (подається фіто-санітарний сертифікат, який повинен містити відомості про відсутність зараження відходів шкідниками) та відходів хутра і шкіри

(подаються відомості про відсутність сполук шестивалентного хрому та біоцидів або збудників інфекцій) (п. 23 вищезазначеного Порядку).

Крім того, Законом України «Про перевезення небезпечних вантажів» передбачений обов'язок страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів і працівників, які беруть участь у перевезенні таких вантажів (ст. 22). На відміну від вказаного нормативно-правового акту, Законом України «Про управління відходами» передбачені варіанти відшкодування шкоди, яка може бути заподіяна здоров'ю людей, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення небезпечних відходів в залежності від напрямку їх переміщення: 1) для експорту відходів; 2) для імпорту. У першому випадку дозволяється страхування відповідальності експортера або застава або інші гарантії (п. 5 ст. 43). Таким чином, створюється доволі невизначена ситуація: спеціальним законодавством про відходи передбачаються декілька шляхів вирішення вищезазначеної проблеми, а законодавством про перевезення вантажів – виключно необхідність укладення договору страхування. На наш погляд, з метою належного врегулювання вказаних відносин, необхідно узгодити положення вищезазначених законів між собою.

Наступна група суб'єктів в зазначеній сфері складається з органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Не дивлячись на те, що Національною стратегією управління відходами до 2030 року, було передбачено вдосконалення інституційної структури управління відходами на інноваційних засадах, у т. ч. щодо створення ЦОВВ з питань управління відходами, діяльність якого мала спрямовуватися КМ України через Міндовкілля, і аналогічна норма міститься в Законі України «Про управління відходами» (визначено ЦОВВ що реалізує державну політику у сфері управління відходами та його повноваження) (ст. 18, 21), на сьогоднішній день вказаний орган так і не створено. Це свідчить про відсутність у держави зацікавленості у кардинальних змінах до вирішення питання управління

відходами. Що стосується управління відходами сільського господарства, то Планом заходів з реалізації Національного плану управління відходами на 2025–2033 роки, затвердженим розпорядженням КМ України від 27 грудня 2024 р. № 1353-р. (далі – *План заходів з реалізації Національного плану управління відходами до 2033 року*) визначено перелік органів, які приймають участь у формуванні державної політики у вказаній сфері. Це: Мінагрополітики, Мінекономіки, Міндовкілля, Держпродспоживслужба, Міністерство охорони здоров'я України (далі – *МОЗ*), Державна екологічна інспекція України (далі – *Держекоінспекція*), Рада міністрів АРК, обласні, Київська і Севастопольська міські держадміністрації (військові адміністрації), органи місцевого самоврядування (п. 12).

Насамперед, зупинимося на короткій характеристиці повноважень вищезгаданих ЦОВВ. Законом України «Про управління відходами» згадується ЦОВВ, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища (ст. 20), тобто Міндовкілля, що діяло на підставі постанови КМ України від 25 червня 2020 р. № 614 [139]. Серед його завдань – забезпечення формування державної політики у сфері управління відходами та щодо поводження з пестицидами і агрохімікатами а також реалізація цієї політики та здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства в цій сфері (п. 3 Положення про Міндовкілля). Переважно діяльність вказаного ЦОВВ полягала у підготовці документів дозвільного характеру. Зокрема, Міндовкілля видавало (відмовляло у видачі, анулювало) дозволи на здійснення операцій з оброблення відходів; здійснювало ліцензування господарської діяльності з управління небезпечними відходами; надавало письмову згоду (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів чи висновок про транскордонне перевезення відходів; реєструвало декларації про відходи тощо (п. 4 вищезгаданого Положення). Слід зазначити, що виконання таких повноважень суперечило статті 21 Закону України «Про управління

відходами», оскільки вони мають виконуватися ЦОВВ що реалізує державну політику у сфері управління відходами. Тобто, у випадку створення спеціального органу, саме до нього мала б перейти частина повноважень, які виконувало донедавна Міндовкілля. У науковій літературі зверталася увага на те, що створення спеціальної державної служби, на користь якої буде передано функції з реалізації державної політики у цій сфері, не є інституційно необхідним. Оптимальним шляхом збільшення ефективності виконання таких функцій повинно стати вдосконалення організаційної структури Міндовкілля з одночасним здійсненням заходів щодо підвищення кваліфікації кадрів [274, с. 67]. Вказане свідчить про визнання необхідності подальшого реформування системи управління відходами. На жаль, в умовах передачі функцій Міндовкілля (щодо здійснення державної політики у сфері управління відходами) Мінекономіки, не можна очікувати позитивних зрушень у цьому напрямі. На наш погляд, ліквідація профільних міністерств (це стосується і Мінагрополітики) не сприятиме вирішенню проблем ефективного управління відходами взагалі та сільського господарства зокрема, а також реалізації нашої країною міжнародних зобов'язань у цій сфері. Наразі процес ліквідації вищезгаданих міністерств має зайняти не більше шести місяців (п. 4 постанови КМ України від 21 липня 2025 р. № 903 «Деякі питання Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства») (далі – *Положення про Мінекономіки*). Тим не менш, зміни у галузеве законодавство, яке стосується розподілу їх повноважень, ще повністю не внесені. Тому, у дисертаційному дослідженні аналізуються функції Міндовкілля і Мінагрополітики.

Необхідно констатувати, що діяльність Мінагрополітики безпосередньо не пов'язана із здійсненням державної політики у сфері управління відходами. Але, серед його повноважень були такі, що стосувалися затвердження програм навчання працівників, робота яких пов'язана з організацією та безпосередньо проведенням робіт із транспортування,

зберігання, застосування, торгівлі пестицидами і агрохімікатами; затвердження порядку застосування пестицидів і агрохімікатів на території, що зазнала радіоактивного забруднення, а також у зоні надзвичайної екологічної ситуації (90-5) п. 4 Положення про Мінагрополітики). Крім того, окремо слід відмітити таке повноваження Мінагрополітики як забезпечення моніторингу ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення (п. 1 Положення) (*сьогодні вищевказані повноваження передано Мінекономіки – примітка автора*). Його обов'язковою складовою є їх агрохімічне обстеження (п. 3 Порядку проведення моніторингу земель і ґрунтів, затверджено постановою КМ України від 23 липня 2024 р. № 848) [156], яке дозволяє, зокрема, отримати реальну інформацію про стан рівнів забруднення ґрунтів токсичними речовинами (ст. 1 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про державний контроль за використанням та охороною земель») [196], до яких відносяться, наприклад, пестициди. Крім того, як слушно зазначає Б. Д. Псутурі, особливо актуальним стає це питання в умовах війни, коли значна площа земель сільськогосподарського призначення забруднена токсичними речовинами [241, с. 116].

До завдань вищезгаданого міністерства також відносилось встановлення: порядку знищення, утилізації кормів, повернення їх в обіг для годівлі тварин або для інших, ніж годівля тварин, цілей (відповідний нормативно-правовий акт розроблений) [151]; порядку знищення об'єктів санітарних заходів або умови, які повинні виконуватися оператором ринку для повернення їх в обіг для споживання людиною або для інших цілей (п. 3 Положення про Мінагрополітики). Щодо останнього документу, то, як вже зазначалося раніше, на сьогоднішній день він відсутній. Крім того, слід зазначити, що згідно з Законом України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», його має розробляти Держпродспоживслужба (п. 5 ст. 37). Тим не менш, в результаті реформування системи ЦОВВ, завдання щодо визначення порядку та умов використання,

утилізації, знищення конкретних видів неякісної та небезпечної продукції було передано Мінекономіки (п. 3 Положення про Мінекономіки). На наш погляд, невизначеність повноважень вказаних ЦОВВ може призвести до ігнорування їх виконання. Тому, важливим є приведення положень про Мінекономіки і Держпродспоживслужбу у відповідність із Законом. Необхідно також звернути увагу на те, що Мінагрополітики було розроблено і процедуру знищення насіння, яке не може бути використане на посів, продовольчі, кормові та інші цілі, а також садивного матеріалу, який не може бути використаний для створення багаторічних насаджень або в інших цілях [150]. Таким чином, Міністерство відіграло значну роль у врегулюванні відносин, пов'язаних із управлінням відходами сільського господарства.

Державний нагляд (контроль) за додержанням вимог законодавства у сфері управління відходами (зокрема щодо їх збирання, перевезення, оброблення; дотримання суб'єктом господарювання умов на здійснення операцій з їх оброблення; подання декларацій про відходи; ведення обліку відходів та подання звітності; дотримання правил і режиму експлуатації об'єктів оброблення відходів) (ст. 23 Закону України «Про управління відходами») здійснює Держекоінспекція []. Як зазначається у юридичній літературі, метою державного екологічного нагляду у сфері поводження з відходами є: забезпечення верховенства закону, законності, захист прав і свобод людини і громадянина, охоронюваних законом інтересів суспільства та держави [258, с. 94]. В рамках своїх повноважень Держекоінспекція розглядає справи про адміністративні правопорушення, зокрема, передбачені статтею 82 КУпП (порушення вимог щодо поводження з відходами під час їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, знешкодження, видалення або захоронення) та статтею 82-1 КУпП (порушення правил ведення первинного обліку та здійснення контролю за операціями поводження з відходами або неподання чи подання звітності щодо утворення, використання, знешкодження та видалення відходів [65]).

Планом заходів з реалізації Національного плану управління відходами до 2033 року, передбачено створення реєстру місць зберігання непридатних до використання і заборонених до застосування хімічних засобів захисту рослин, тари від них (п. 12). З цією метою представники територіальних органів Держекоінспекції спільно з районними державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування мають проводити їх комплексну інвентаризацію. При цьому, законодавством залишається не визначеним, на який саме ЦОВВ буде покладено ведення відповідного державного реєстру. Логічно припустити, що такі функції мало б виконувати Міндовкілля, а з урахуванням останніх змін у законодавстві – Мінекономіки. Але, серед його завдань таке відсутнє.

До ЦОВВ, що здійснює державний контроль (нагляд) у сферах безпечності та окремих показників якості харчових продуктів та кормів, державного нагляду (контролю) за дотриманням санітарного законодавства, карантину та захисту рослин, пестицидів та агрохімікатів, належить Держпродспоживслужба (п. 4 Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, затверджене постановою КМ України від 2 вересня 2015 р. № 667) [137]. Такий контроль здійснюється з метою перевірки відповідності діяльності операторів ринку вимогам законодавства у вказаній сфері, а також усунення наслідків невідповідності та притягнення до відповідальності за порушення таких вимог (ст. 1 Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин»). Що стосується безпосередньо її повноважень у сфері управління відходами сільського господарства, то ця Служба здійснює державний ветеринарно-санітарний контроль за збором, утилізацією та знищенням загиблих тварин і відходів тваринного походження; приймає висновки щодо можливості подальшого використання або знищення зерна та продуктів його переробки, а також

рішення про знищення продукції або її подальше використання (п. 4 вищезгаданого Положення). Як вже зазначалося у підрозділі 2.2., до Держпродспоживслужби перейшли повноваження Державної ветеринарної та фітосанітарної служби України, а також Державної санітарно-епідеміологічної служби України

Також Держпродспоживслужба визначає перелік установ, які проводять токсиколого-гігієнічні (медико-біологічні) дослідження пестицидів і агрохімікатів (п. 4 Положення). Вказані функції покладено на неї і Порядком, затвердженим постановою КМ України від 27 березня 1996 р № 354 (п. 1).

Слід зазначити, що Законом України від 16 листопада 2022 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання у сфері поводження з пестицидами і агрохімікатами» [185] було скасовано статтю 16-3 Закону України «Про пестициди та агрохімікати», якою передбачалося, що до компетенції ЦОВВ, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення (Держпродспоживслужба) відноситься здійснення нагляду за додержанням суб'єктами господарювання та громадянами державних санітарних норм і правил, гігієнічних нормативів і регламентів безпечного виробництва, транспортування, зберігання, застосування пестицидів і агрохімікатів. Таким чином, з одного боку, Закон України «Про пестициди та агрохімікати» вказаний вид контролю більше не передбачає. А з іншого – згідно з Положенням про Держпродспоживслужбу, цей ЦОВВ продовжує здійснювати контрольні функції у вказаній сфері (п. 4). На наш погляд, така юридична колізія створює ситуацію за якої Держпродспоживслужба на практиці не може у повному обсязі реалізувати свої повноваження. Більше того, в контексті зазначеного виникає питання і щодо правомірності видачі нею санітарних паспортів на право одержання, зберігання і застосування пестицидів і мінеральних добрив.

Що стосується необхідності отримання висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи, то з введенням в дію 1 жовтня 2023 року Закону України від 6 вересня 2022 р. «Про систему громадського здоров'я» [235], було визнано таким, що втратив чинність, Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», яким передбачалося проведення такої експертизи та видача за її результатами висновків державної санітарно-епідеміологічної експертизи як документів дозвільного характеру (ст. 10-12). Тим не менш, згідно з Положенням про Держпродспоживслужбу, ці функції за нею зберігаються (п. 4). Вказане свідчить про необхідність приведення вищезазначеного Положення у відповідність із законодавством. Таким чином, вбачається за доцільне внести зміни до Положення про Держпродспоживслужбу, шляхом виключення з тексту підпункту 3) пункту 4 слів: «за додержанням підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадянами державних санітарних норм і правил, гігієнічних нормативів і регламентів безпечного виробництва, транспортування, зберігання, застосування пестицидів і агрохімікатів»; «проводить державну санітарно-епідеміологічну експертизу, видає за результатами її проведення відповідні висновки».

Важливо підкреслити, що до компетенції головних державних інспекторів та головних державних ветеринарних інспекторів належить прийняття рішень про знищення, відкликання та/або вилучення з обігу харчових продуктів та/або кормів, що не відповідають законодавству і становлять загрозу для життя та/або здоров'я людини та/або тварини (п. 4 ст. 11 Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин»). Згідно з Законом України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», Держпродспоживслужба має встановлювати Порядок знищення об'єктів санітарних заходів або умови, які повинні виконуватися оператором

ринку для повернення їх в обіг для споживання людиною або для інших цілей (п. 5 ст. 37). Але, в результаті реформування системи ЦОВВ, завдання щодо визначення порядку та умов використання, утилізації, знищення конкретних видів неякісної та небезпечної продукції було передано Мінекономіки (п. 3 Положення про Мінекономіки). Як вже зазначалося раніше, невизначеність повноважень вказаних ЦОВВ може призвести до ігнорування їх виконання. Тому, важливим є здійснення чіткого розмежування функцій між Мінекономіки і Держпродспоживслужбою.

Таким чином, в системі ЦОВВ, які здійснюють управління відходами сільського господарства, Держпродспоживслужба відіграє важливу роль, здійснюючі контрольні заходи щодо управління агрохімічними і харчовими відходами, а також відходами тваринного походження [88, с. 254-257].

Ще один ЦОВВ, який згадується у Законі України «Про управління відходами» – це Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. Воно забезпечує формування та реалізує державну політику щодо управління побутовими відходами (п. 1 Положення про Міністерство розвитку громад та територій України, затвердженого постановою КМ України від 30 червня 2015 р. № 460) [141]. Враховуючи тематику дисертаційного дослідження, аналіз повноважень вказаного ЦОВВ не розглядатиметься.

Щодо ЦОВВ, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я – МОЗ, то крім загальних повноважень у сфері управління відходами, визначених Законом України «Про управління відходами» (ст. 24), законодавством встановлені повноваження цього міністерства щодо реалізації державної політики у сфері діяльності, пов'язаної з пестицидами і агрохімікатами (ст. 16 Закону України «Про пестициди та агрохімікати»). Так, зокрема передбачено встановлення державних санітарних норм і правил транспортування, зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів; затвердження державних медико-санітарних нормативів їх безпечного застосування; визначення підприємств, установ, організацій, що здійснюють

державні випробування з метою токсиколого-гігієнічної оцінки для цілей державної реєстрації вищезазначених засобів захисту рослин (ст. 16). Зрозуміло, що вищезазначені повноваження МОЗ безпосередньо не стосуються сфери управління відходами сільського господарства, тим не менш є до неї дотичними.

Таким чином, ЦОВВ, які здійснюють управління відходами сільського господарства можна було б умовно розподілити на органи загальної і спеціальної компетенції. До першої групи належали ЦОВВ, функції яких визначені Законом України «Про управління відходами» (Міндовкілля, Держекоінспекція, МОЗ). До другої – Мінагрополітики та Держпродспоживслужба. Але, враховуючи реформу ЦОВВ, сучасна система таких органів виглядає наступним чином: Мінекономіки, МОЗ, Держекоінспекція і Держпродспоживслужба.

Важливу роль у сфері управління відходами відведено законодавцем органам місцевого самоврядування (ст. 26 Закону України «Про управління відходами») та місцевим державним адміністраціям (ст. 25). В даному дисертаційному дослідженні не ставилося за мету дослідити їх повноваження, тим більше, що вони неодноразово розглядалися у науковій літературі, зокрема Р. В. Цалиним [279, с. 100-110]. Звернемо лише увагу на роль вищезазначених органів у вирішенні проблеми управління відходами сільського господарства, власник яких не встановлений. Насамперед, необхідно зазначити, що повноваження щодо управління відходами, виявленими у межах населених пунктів, здійснюють органи місцевого самоврядування, а за їх межами – Рада міністрів АРК, місцеві державні адміністрації (п. 5 ст. 12 Закону України «Про управління відходами»). Власник або користувач земельної ділянки, на якій знайдено такі відходи невідкладно, але не пізніше 24 годин з моменту їх виявлення, має проінформувати про це вищезазначені органи (п. 1 ст. 12). Останні, разом із територіальним органом Мінекономіки та Національної поліції України мають

встановити їх утворювача або власника. Якщо це не вдається зробити, передача таких відходів до суб'єкта господарювання у сфері управління відходами та усунення негативних наслідків, спричинених ними, здійснюється за рахунок державного або місцевого бюджету (п. 4 ст. 12). Більш детальний порядок виявлення та обліку відходів, власник яких не встановлений, має визначатися КМ України (п. 6 ст. 12). На жаль, на сьогоднішній день вказаний документ знаходиться на стадії розроблення, а повідомлення про оприлюднення його проекту міститься на офіційному сайті Мінекономіки [133]. Відповідно продовжує діяти Порядок виявлення та обліку безхазяйних відходів, затверджений постановою КМ України від 3 серпня 1998 р. № 1217 [149], згідно з яким органи місцевого самоврядування мають створювати постійно діючі комісії з питань поводження з безхазяйними відходами. Так, наприклад, рішенням виконавчого комітету Сквирської міської ради УІІ скликання від 13 серпня 2024 р. №31/18 створено постійно діючу комісію з питань поводження з безхазяйними відходами на території Сквирської міської територіальної громади [244]. Як зазначається у науковій літературі, на практиці повноваження таких комісій обмежуються лише виявленням та обліком безхазяйних відходів без встановлення їх власника. Це створює додаткові фінансові проблеми для органів місцевого самоврядування та не сприяє вирішенню питання поводження з безхазяйними відходами [164, с. 110]. Слід зазначити, що цей документ є застарілим і не відповідає вимогам Закону. Крім того, в ньому застосовується застаріла термінологія, зокрема «безхазяйні відходи» (відходи, що не мають власника або власник яких невідомий, згадуються ліквідовані ЦОВВ (наприклад, Держсанепідслужба (п. 2) тощо).

Найбільшу проблему, як вже зазначалося вище, являють собою накопичені за часів СРСР хімічні засоби захисту рослин та несанкціоновані худобомогильники. Адже вони становлять пряму загрозу здоров'ю людей, тварин та навколишньому середовищу. Випадки виявлення таких відходів

стали непоодинокими. Так, за даними засобів масової інформації, несанкціоноване складування побічних продуктів тваринного походження на площі 2 тис. кв. метрів було знайдено екологами у 2024 році на Вінниччині на території Бершадської міської громади [105]. У 2025 році на території земель сільськогосподарського призначення з боку села Сваричів неподалік лісопосадки у напрямку до сміттєзвалища Брошнів-Осади виявили 12 туш загиблих свиней породи «Чорний мангал» [277].

Що ж стосується ситуації із непридатними до використання пестицидами і агрохімікатами, то її можна назвати катастрофічною. Так, за офіційними даними, що містяться у Національному плані управління відходами до 2033 року, на території областей зберігається близько 8,5 тис. тонн непридатних хімічних ЗЗР, які потребують видалення. На проведення відповідних заходів необхідні фінансові ресурси. З метою вирішення цієї проблеми органи місцевого самоврядування проводять тендери. Зокрема, на Сумщині обласною радою було прийнято рішення про передачу субвенції міському бюджету в сумі 719 220 грн. Сесією прийнято рішення про співфінансування для утилізації пестицидів у сумі 179 тисяч 805 гривень. Тобто, Синівська сільська рада змогла оголосити тендер на майже 900 тисяч гривень [260]. Але, це лише незначна частина коштів, які необхідно зібрати, щоб очистити регіон від непридатних до використання ЗЗР. У 2024 році з 19 складів у 13 громадах Чернігівської області було вивезено на утилізацію більше 90 тонн безхазяйних пестицидів. При цьому у 10 громадах забезпечили співфінансування цього процесу [106].

Як вже зазначалося вище, представники районних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування спільно з територіальними органами Держекоінспекції мають проводити комплексну інвентаризація місць зберігання непридатних до використання і заборонених до застосування хімічних ЗЗР, тари від них (п.12 Плану заходів з реалізації Національного плану управління відходами до 2033 року).

Таким чином, слід констатувати, що обов'язок щодо управління відходами сільського господарства, власник яких не встановлений, покладено законодавцем на органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади. Але, зважаючи на глобальний характер цієї проблеми, на наш погляд, вона має вирішуватися на державному рівні шляхом прийняття відповідної державної програми, яка б встановлювала загальні засади управління ними та централізоване фінансування необхідних заходів. Також важливо вказати на необхідність посилення контролю за виконанням покладених повноважень на органи на місцях та відповідальності у разі ігнорування чи недбалості з поводженням з непридатними пестицидами [25, с. 51].

РОЗДІЛ 3 ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ОКРЕМИМИ ВИДАМИ ВІДХОДІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

3.1. Правові засади управління відходами рослинництва

Як слушно зазначає П. В. Жук, «видове різноманіття відходів сільського господарства потребує диференційованого розгляду питань поводження з ними» [52, с. 25]. Серед відходів сільського господарства специфічну категорію біологічних залишків, що виникають в процесі вирощування, збирання, первинної обробки та перероблення продукції рослинного походження, утворюють відходи рослинного походження (рослинництва). Частина цих матеріалів повертається у виробничий цикл сільського господарства та використовується як органічне добриво, кормова база чи підстилка для тварин. Інша частина спрямовується на потреби суміжних галузей переробної промисловості. Водночас істотний обсяг таких ресурсів залишається невикористаним і потребує організованої утилізації або переробки [36, с. 145].

Закон України «Про управління відходами» не містить окремої дефініції відходів рослинного походження, однак загальне визначення «відходів» як речовин, матеріалів або предметів, що утворюються в процесі виробництва чи споживання та від яких їх власник «позбувається, має намір позбутися або повинен позбутися» (стаття 1 Закону), поширюється й на цю категорію.

За своєю структурою відходи рослинного походження охоплюють два блоки: первинні відходи (солома, стебла, листя, залишки кукурудзи, післяжнивні рештки) та вторинні відходи (лушпиння, лузга, жом, гранульовані рослинні залишки після перероблення). Така класифікація традиційно подається у науковій літературі [174, с. 26, с. 131; 34, с. 23], однак у законодавстві України чітко не закріплена, що створює певні труднощі для однозначної ідентифікації цих відходів у правозастосуванні, адже

«невідповідні заходи щодо врахування певних особливостей кожного виду відходів рослинництва можуть негативно вплинути на екологічну ситуацію в країні» [36, с. 145].

В юридичній літературі Т.К. Оверковською слушно зверталась увага на «недостатність правових приписів у сфері поводження з відходами сільського господарства, незважаючи на специфіку екологічних проблем» [119, с. 87], що повною мірою стосується і відходів рослинництва. Загальне законодавство про відходи не враховує юридичну природу відходів рослинництва, особливості їх виникнення, операцій управління відходами рослинництва тощо. Несистемним і фрагментарним залишається правове регулювання зазначених правовідносин і в аграрному законодавстві, що ускладнює формування узгодженої системи управління такими відходами. Окремі норми щодо управління відходами рослинництва містять Закони України від 26 грудня 2002 р. «Про насіння і садивний матеріал» [217], від 30 червня 1993 р. «Про карантин рослин», від 14 жовтня 1998 р. «Про захист рослин» [211], «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», від 4 липня 2002 р. «Про зерно та ринок зерна в Україні» [212], від 22 серпня 2024 р. «Про виноград, вино та продукти виноградарства» [182], «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» та ін.

Відходи рослинництва як об'єкт правовідносин, що виникають у сфері управління відходами сільського господарства, характеризуються низкою специфічних ознак, які зумовлені особливостями сільськогосподарського виробництва та впливають на їх правовий режим. До таких ознак можна віднести їх біологічне походження, здатність до природного розкладання; наявний потенціал для повторного використання, рециклінгу або енергетичного перетворення; сезонність утворення; залежність обсягів від технологій вирощування й погодних умов; можливість негативного впливу на

довкілля у разі неналежного управління відходами (самозаймання, ерозія ґрунтів, забруднення атмосферного повітря внаслідок спалювання тощо), що зумовлює їх небезпечний характер. Сукупність цих характеристик зумовлює потребу у специфічних підходах до регулювання таких відходів, відмінних від підходів, які застосовуються до побутових або інших видів відходів. Так, Закон «Про захист рослин» покладає на суб'єктів господарювання обов'язок здійснювати профілактичні й винищувальні заходи щодо боротьби з шкідниками, хворобами й бур'янами (ст. 18 Закону). У цьому контексті відходи рослинництва, що містять уражені рослини чи рештки, фактично розглядаються як об'єкти підвищеної фітосанітарної небезпеки і підлягають знешкодженню, локалізації та їх ліквідації. У подібний спосіб Закон України «Про карантин рослин» у ст. 34 закріплює, що «рослини, продукти рослинного походження та інші об'єкти регулювання, заражені карантинними організмами, які неможливо знезаразити або направити на технічну переробку, підлягають знищенню в порядку, встановленому законом». Варто зауважити, що зазначений Закон визначає широкий перелік регульованих об'єктів, серед яких є не лише рослини чи продукція рослинного походження, а й ґрунт, контейнери, відходи та інші матеріали, здатні переносити карантинні організми.

Це доповнюється спеціальними інструкціями, що деталізують порядок поводження зі змішаними відходами, які регламентують порядок знищення у визначених випадках об'єктів регулювання, заражених карантинними організмами, наприклад, Наказом Мінагрополітики 3 липня 2025 р. № 1916 затверджено інструкції з виявлення, локалізації та ліквідації деяких регульованих шкідливих організмів картоплі та томатів, які можуть переносити найбільш небезпечні бактеріальні хвороби [206]. У Додатку 7 до Інструкції з виявлення, локалізації та ліквідації бурої бактеріальної гнилі картоплі (п. 15 р. V) містяться заходи з утилізації відходів. Залежно від різновиду відходів (відходи картоплі або томатів, включаючи браковану

картоплю та шкірку, а також плоди томатів, будь-які інші тверді відходи, пов'язані з картоплею та томатами (включаючи ґрунт, кісточки), рідкі відходи, що містять тверді частинки тощо) регламентуються такі способи утилізації: спалювання, вивезення на спеціалізовані об'єкти утилізації, застосування термічної обробки рідких залишків, використання для зрошення.

Законом України «Про державне регулювання сфери захисту рослин», який набуде чинності з 17 січня 2028 р., визначено правові та організаційні засади здійснення заходів, які полягають у визначенні фітосанітарного ризику та забезпеченні належного рівня фітосанітарного захисту, обмеження та запобігання поширенню шкідливих організмів під час обігу рослин, продуктів рослинного походження та інших об'єктів, поводження із засобами захисту рослин, а також державного контролю та інших офіційних заходів у сфері захисту рослин з метою перевірки дотримання законодавства про захист рослин.

Залежно від галузі сільськогосподарського виробництва можуть виникати специфічні види відходів рослинництва, наприклад, у зерновому виробництві усі види відходів, рослинні рештки, сміття, пил та інші дрібнодисперсні тверді частинки, які можуть містити шкідливі організми, іменуються як «змітки» [101], у сфері садівництва, виноградарства та виноробства а також овочівництва – «вичавки» [209; 167], у сфері захисту рослин – «бур'яни», тобто небажана рослинність в угіддях, посівах, насадженнях культурних рослин, яка конкурує з ними за світло, воду, поживні речовини, а також сприяє поширенню шкідників та хвороб [211] тощо.

Правовий режим відходів рослинництва як об'єкта правовідносин, що виникають у сфері управління відходами сільського господарства, визначається аграрним законодавством, яке закріплює вимоги в цілому до виробництва конкретного виду продукції рослинництва, а також вимоги щодо відходів такого виробництва в частині визначення суб'єктного складу,

особливостей обліку таких відходів, зберігання, транспортування, використання та видалення тощо.

Утворювачами відходів рослинництва є виробники сільськогосподарської продукції (різних форм власності та організаційно-правових форм), які зобов'язані здійснювати первинний облік та класифікацію відходів згідно з Національним переліком відходів, забезпечувати їх тимчасове зберігання відповідно до екологічних та санітарних норм, не допускати змішування різних видів відходів, а також подавати декларацію про відходи в електронній системі управління відходами. У разі здійснення операцій із збирання, транспортування, оброблення чи утилізації відходів у промислових масштабах необхідно отримувати відповідні дозволи та, залежно від виду діяльності, проходити процедуру оцінки впливу на довкілля згідно із Законом України «Про оцінку впливу на довкілля».

Зважаючи на те, що загальні засади щодо правового статусу суб'єктів правовідносин у сфері управління сільськогосподарськими відходами та особливості управління/поводження з відходами сільського господарства були розглянуті у підрозділах 2.2. та 2.3. дисертації, в межах даного підрозділу зупинимось на особливостях об'єктно-суб'єктного складу правовідносин у сфері управління відходами рослинництва та окремих операціях управління/поводження щодо окремих видів відходів рослинництва.

Чинним законодавством визначено порядок поведження з непридатним насінням і садивним матеріалом. Закон України «Про насіння і садивний матеріал» встановлює, що насіння та садивний матеріал, які не можуть бути використані за цільовим призначенням, підлягають обов'язковому знищенню за рахунок його власника та під контролем уповноважених посадових осіб. На розвиток цього положення Мінагрополітики затверджено Порядок знищення насіння, яке не може бути використане на посів, продовольчі, кормові та інші цілі, та садивного матеріалу, який не може бути використаний для створення багаторічних насаджень або в інших цілях [150], який детально регламентує

процедури подання заяви, визначення способів знищення (спалювання, фізико-хімічна чи біологічна обробка), здійснення фото- і відеофіксації, складення відповідних актів та участі посадової особи територіального органу Держпродспоживслужби, яка здійснює державний нагляд (контроль) у сфері насінництва та розсадництва. Тобто, управління відходами насінництва та розсадництва (непридатне насіння та садивний матеріал) розглядається переважно через призму їх вилучення з обігу та запобігання потенційній шкоді, а не шляхом їх повторного використання чи переробки, що свідчить про домінування в аграрному законодавстві утилізаційної моделі поводження з зазначеними видами відходів.

Статтею 23 Закону України «Про зерно та ринок зерна» врегульовано поводження з зерном та продуктами його переробки, які за результатами лабораторного аналізу визнані непридатними для продовольчого використання. Зазначені відходи рослинного походження підлягають експертизі, яку проводить центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, з метою прийняття рішення про можливість їх подальшого використання або знищення у порядку, що встановлюється КМ України.

Чинним законодавством України закріплено особливий правовий режим відходів рослин, що містять наркотичні речовини, та спеціальну правосуб'єктність утворювачів відходів – суб'єктів господарювання, які провадять діяльність з культивування рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого постановою КМ України від 6 травня 2000 р. № 770 [207], відповідно до Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [216].

Види «відходів рослин, що містять наркотичні речовини», які прямо передбачені в підзаконних нормативно-правових актах, охоплюють: поживні залишки маку після збору насіння, рештки після очищення насіння (відходи зерноочисних машин), залишки після переробки конопель (листя, верхівки і

побічні продукти екстракції), а також технологічні відходи, що виникають під час переробних операцій (зокрема, субстанції, збагачені психотропними речовинами). Належність тієї чи іншої частини рослинної маси до «відходів» визначається не тільки за формою матеріалу, але і за його кількісним вмістом наркотичної або психотропної речовини, що підтверджується лабораторними випробуваннями у спеціалізованих установах. Практично це означає, що виробничі залишки, які містять кількісно значущі концентрації контрольованих речовин, підлягають особливому режиму обліку, зберігання та ліквідації [207].

Спеціальна правосуб'єктність утворювачів відходів – суб'єктів господарювання, які провадять діяльність з культивування рослин, включених до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, передбачає право провадження діяльності у цій сфері виключно на підставі ліцензії, що видається Держлікслужбою (або уповноваженим органом) відповідно до вимог законодавства про обіг наркотичних і психотропних речовин та про ліцензування видів господарської діяльності. Постановою КМ України від 6 квітня 2016 р. № 282 затверджено Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з культивування рослин (крім конопель для промислових цілей, визначених Законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»), включених до таблиці I переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого КМ України, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного переліку [91]. Ліцензійні вимоги встановлюють як загальні, так і специфічні умови: наявність захищених місць виробництва/зберігання, технічних засобів запобігання розкраданню, кадрового забезпечення, внутрішніх процедур обліку та контролю, договорів із спеціалізованими лабораторіями, а також

відповідність механізму квотування, що визначається щорічно КМ (квоти на культивування і обсяги виробництва). Зокрема, для культивування рослин із таблиці I Переліку встановлені наступні обмеження: 1) вирощування рослин виключно у межах затверджених квот; 2) використання сертифікованого насіння та, 3) щодо деяких видів (наприклад, конопель медичного призначення), – маркування і простежуваність кожної партії і кожної рослини через електронні ідентифікатори. Запровадження зазначених обмежувальних заходів, як то ліцензування, квотування та електронна системи обліку спрямовані, насамперед, на превентивний контроль за операціями з наркотичними засобами, психотропними речовинами, прекурсорами та запобігання ризикам їх незаконного обігу.

Порядок провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів, у тому числі конопель для медичних цілей, та контролю за їх обігом [153] детально регламентує процедуру і порядок відбору проб, підтвердження вмісту наркотичних/психотропних речовин та дій, пов'язаних із тимчасовим зберіганням або знищенням відходів. Відбір репрезентативних зразків здійснюють уповноважені особи у присутності представників Національної поліції (структурних підрозділів з боротьби з наркозлочинністю) та представника Держлікслужби; зразки надсилаються до спеціалізованих державних лабораторій для кількісного аналізу; до отримання результатів лабораторії збір врожаю або будь-які маніпуляції із зразками заборонені. Результати досліджень та відповідні акти фіксуються у формі, передбаченій процедурою, та є підставою для подальших рішень щодо знищення або переробки.

Крім того, законодавчо встановлено чіткі вимоги щодо способу утилізації відходів рослин, що містять наркотичні речовини, (наприклад, спалювання пожнивних залишків маку із фіксацією ваги перед знищенням, подрібнення та закладення у ґрунт, або спалювання залишків після очищення

насіння), регламентується участь у цьому процесі комісії, яка утворюється з представників суб'єкта господарювання – утворювача відходів, поліції та Держлікслужби, порядок складання відповідних актів із подальшим направленням до контролюючих органів.

Переробка матеріалів, при якій вивільнюються психотропні речовини (наприклад, екстракція), не вважається виробництвом наркотиків за умови дотримання встановлених процедур, однак вивільнені психотропні субстанції підлягають обов'язковому обліку, тимчасовому зберіганню лише на підставі ліцензії на зберігання та обов'язковому знищенню за договором із ліцензованим оператором у сфері поводження з відходами за погодженням Держлікслужби і з участю поліції. Така двоступенева модель (необхідність ліцензії на операцію та погодження конкретних актів знищення) відповідає принципам контролю і простежуваності.

Правове регулювання управління відходами рослинництва в окремих випадках перетинається з положеннями законодавства щодо біобезпеки та обігу ГМО. Законом України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» передбачалося, що будь-які непридатні ГМО, матеріали, здобуті в результаті досліджень, а також тара мають утилізуватися у спосіб, який унеможливує їхнє потрапляння в природне середовище (ч. 2 ст. 17). Закон України «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за розміщенням на ринку генетично модифікованих організмів і продукції», який набуде чинності з 16 вересня 2026 р., встановлює ще один важливий елемент – обов'язковість плану управління відходами як умови отримання дозволу на діяльність у замкнених системах (ст. 17 зазначеного Закону). Це свідчить про поступове утвердження в законодавстві підходу, за якого важлива роль належить саме системному плануванню всіх етапів управління відходами, що містять ГМО або створюються внаслідок генетично-інженерних процесів.

Ієрархія управління відходами, закріплена у законодавстві, застосовується і до відходів рослинництва, як різновиду відходів у сільському господарстві. Найвищим пріоритетом є запобігання утворенню надлишкових відходів, що реалізується через удосконалення агротехнологій, впровадження ощадного землеробства, мінімізацію втрат під час збору врожаю. Другим рівнем є підготовка до повторного використання, наприклад, використання соломи, стебел і кукурудзяних залишків як підстилки для тварин чи сировини для компостування. В зарубіжних джерелах звертається увага, що у світовому масштабі залишки сільськогосподарських культур та побічні продукти агропромислового комплексу можуть стати альтернативою традиційним кормам для худоби, підвищуючи продуктивність, зменшуючи вплив на навколишнє середовище та покращуючи умови життя фермерів, що сприятиме продовольчій безпеці та сталому розвитку [315; 314]. Водночас, вітчизняне законодавство про відходи містить застереження, що Закон України «Про управління відходами» не поширюється на «речовини, призначені для використання як кормові матеріали відповідно до Закону України «Про безпечність та гігієну кормів», які не є побічними продуктами тваринного походження, не призначені для споживання людиною» (частина третя ст. 2 Закону України «Про управління відходами»).

Третім елементом ієрархії є рециклінг, який охоплює перетворення первинних і вторинних рослинних відходів на органічні добрива, ґрунтополіпшувачі чи біокомпоненти.

Далі йде відновлення, передусім енергетичне, виробництво твердого біопалива (пелети, брикети), пряме спалювання, виробництво біогазу з жому чи інших вуглевмісних залишків. І лише в останню чергу, видалення відходів, яке стосовно біомаси рослинного походження повинно бути мінімальним, оскільки спалювання на полях або захоронення суперечить екологічним вимогам та принципам сталого природокористування.

Практика використання первинних відходів рослинництва свідчить, що вони можуть слугувати ресурсом для тваринництва, біоенергетики і покращення родючості ґрунтів. Наприклад, солома зернових традиційно використовується як підстилка та як органічне добриво; у тваринницьких господарствах вона повністю включена у внутрішній цикл виробництва. Водночас для енергетичного використання таких відходів необхідними є додаткові витрати, пов'язані з досушуванням, первинним подрібненням тощо.

Вторинні рослинні відходи активно застосовуються для енергетичних цілей. Лузга соняшнику, лушпиння та інші гранульовані залишки після перероблення мають високу теплотворну здатність і є однією з основних сировин для виробництва пелет. Жом буряковий, який традиційно використовували як корм для тварин, дедалі частіше стає сировиною для біогазових установок, особливо в регіонах із розвиненим цукровим виробництвом. Такі тенденції відповідають засадам циркулярної економіки, що закріплені в Національному плані управління відходами до 2033 року.

В умовах постійного зростання вартості паливно-енергетичних ресурсів, збільшення їх споживання та високої імпортозалежності держави особливої актуальності набуває розвиток відновлюваних джерел енергії. Серед них важливе місце займає енергія, отримувана з біомаси сільськогосподарського походження – як із відходів виробництва, так і спеціально вирощуваної рослинної сировини. У багатьох економічно розвинених країнах світу біоенергетика та інші види «зеленої» енергетики на аграрній основі розглядаються як стратегічний напрям модернізації національного енергетичного сектору та одночасно як чинник інноваційного розвитку сільськогосподарських підприємств. Такі підходи дозволяють не лише диверсифікувати енергетичні ресурси, а й підвищувати ефективність та конкурентоспроможність аграрної галузі загалом [34, с. 7].

В юридичній літературі наявні ґрунтовні дослідження, присвячені правовому режиму відходів та інших залишків сільськогосподарської

продукції як об'єкта правовідносин у сфері виробництва біопалива [124], тому з огляду на обмежений обсяг даної роботи спеціально не досліджується.

Підсумовуючи, варто зазначити, що правове забезпечення управління відходами рослинництва в Україні залишається на недостатньому рівні, відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би комплексно регулював порядок збирання, зберігання, переробки, відновлення чи знищення відповідних відходів. Натомість окремі вимоги розосереджені між низкою актів аграрного законодавства, що ускладнює запровадження сталого управління відходами та стримує розвиток переробних і біоенергетичних технологій у рослинництві. За таких умов постає потреба у комплексному нормативному акті, який би інтегрував вимоги аграрного та екологічного законодавства, визначив порядок мінімізації утворення відходів, їх екологічно безпечного використання, переробки, знешкодження й контролю, а також забезпечив сталий розвиток аграрної сфери.

Доцільним є законодавче закріплення дефініції відходів рослинництва, врахування особливостей їх правового режиму та розширення вимог до суб'єктів господарювання з урахуванням особливостей біомаси, запровадження механізмів стимулювання використання рослинних відходів для енергетичних і ґрунтополіпшувальних цілей, а також забезпечення контролю за дотриманням ієрархії управління відходами в аграрній сфері.

Відходи рослинництва доцільно визначати як біологічні залишки рослинного походження, що утворюються під час вирощування і збирання сільськогосподарських культур, а також як побічні продукти їх первинної та вторинної обробки, які не є метою основного виробництва, але можуть бути використані повторно, відновлені чи піддані видаленню відповідно до вимог екологічного та аграрного законодавства.

3.2. Правове забезпечення поводження з відходами тваринного походження

У Концепції Державної цільової економічної програми розвитку тваринництва на період до 2033 року, схваленій розпорядженням КМ України від 31 січня 2025 р. № 76-р [73], підкреслюється необхідність адаптації законодавства у сфері виробництва продукції тваринництва до стандартів Європейського зеленого курсу, Спільної аграрної політики ЄС та глобальних Цілей сталого розвитку. Такі підходи визначають стратегічні орієнтири державної аграрної політики, які передбачають перехід до екологічно відповідального виробництва, впровадження низьковуглецевих технологій, оптимізацію ресурсокористування та зменшення антропогенного навантаження на довкілля.

У цьому контексті правове забезпечення управління відходами тваринного походження набуває важливого значення, оскільки ефективне управління такими відходами є однією із умов мінімізації негативного впливу на екосистеми та здоров'я населення. Сучасні підходи ЄС орієнтовані на зменшення утворення відходів, їх повторне використання в межах моделей циркулярної економіки, застосування безвідходних та маловідходних технологій, а також систематичний моніторинг та попередження забруднення. З огляду на це розвиток вітчизняного законодавства у сфері виробництва продукції тваринництва має ґрунтуватися на принципах екологічної сталості, відновлення біорізноманіття та відповідального виробництва, що охоплює формування комплексної нормативно-правової бази у сфері управління відходами тваринництва [73].

У період дії Закону України «Про відходи» (з 2010 по 2015 роки) відходи тваринного походження визначались як «загиблі тварини, відходи, що утворилися внаслідок виготовлення продукції із тваринної сировини, непридатної для споживання людиною і твариною, а також підлягають

обов'язковій утилізації, крім продуктів метаболізму, що використовуються для виробництва біогазу або органічних добрив» (ст. 1 зазначеного Закону).

Досліджуючи правове регулювання екологічної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні, К.А. Кондратьєва обґрунтовує необхідність закріплення у Законі України «Про відходи» (нині – «Про управління відходами») дефініції відходів тваринного походження [69, с. 10].

В чинному законодавстві відсутнє визначення поняття відходів тваринного походження. Проте аналіз Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року дає підстави розуміти під ними біологічні речовини органічного походження, що утворюються у процесі розведення, вирощування та переробки тварин, включаючи гній, послід, неперероблені органічні залишки, туші та інші побічні продукти, що не призначені для споживання людиною [109], від яких власник позбавляється, має намір або зобов'язаний позбутися (ст. 1 Закону України «Про управління відходами»).

Згідно з частиною третьою статті 2 Закону України «Про управління відходами» його дія не поширюється на побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною, обіг яких регулюється спеціальним Законом України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною», за винятком випадків, коли до них застосовуються операції спалювання, захоронення або вони використовуються для виробництва біогазу чи компосту. На це звертається увага також у підзаконних нормативно-правових актах, зокрема відповідно до Методичних рекомендацій з розроблення регіональних планів управління відходами, затверджених наказом Міндовкілля 16 квітня 2024 р. № 403 [103] побічні продукти тваринного походження до яких застосовуються операції спалювання, захоронення або, які використовуються для біогазу та компосту, віднесено до відходів тваринного походження.

В роз'ясненні Міндовкілля за № 224/101 від 27 лютого 2024 р. [215] щодо поширення дії Закону України «Про управління відходами» на побічні

продукти тваринного походження, зокрема гній, зазначено, що «сільськогосподарське підприємство, яке під час своєї діяльності утворює гній та застосовує до нього операції спалювання, захоронення та/або використовує його для отримання біогазу та/або компосту, повинно: класифікувати його відповідно до Національного переліку відходів, затвердженого постановою КМ України від 20 жовтня 2023 р. № 1102; подавати декларацію про відходи, як утворювач; отримувати дозвіл на здійснення операцій з оброблення відходів».

Тобто правовий режим відходів тваринництва визначається загальними нормами Закону України «Про управління відходами», однак частина з цих відходів одночасно підпадає під дію спеціального Закону України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною». Відповідно до статті 1 зазначеного Закону до побічних продуктів тваринного походження належать туші мертвих тварин, частини туш, сировина та продукти тваринного походження, що не призначені або визнані непридатними для споживання людиною.

В національному законодавстві, як було зазначено у підрозділі 2.1 дисертації, відбувається градація на рівні правового регулювання «окремих потоків відходів, які хоча за об'єктивними ознаками відповідають змісту поняття «відходи», але мають свою специфіку і, як наслідок, власний правовий режим [56, с. 552]. Починаючи з 2015 р. з прийняттям Закону України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною», частина відходів тваринного походження була виведена з під дії загального законодавства про відходи, а частина набула подвійного правового режиму, як відходів у значенні екологічного законодавства, що регулюється Законом України «Про управління відходами», та як біологічних матеріалів, поводження з якими потребує ветеринарно-санітарного контролю, та регулюється нормами аграрного законодавства.

Законодавство, яке регламентує особливості правового забезпечення поводження з відходами тваринного походження, охоплює як норми загального так і спеціального характеру. Так, К. А. Кондратьєва зазначає, що Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», норми екологічного та поресурсового законодавства містять окремі вимоги щодо запобігання забрудненню окремих природних ресурсів сільськогосподарськими відходами [69, с. 75], крім того, на нашу думку, до норм загального характеру варто віднести і норми Закону України «Про управління відходами». Окремі аспекти управління відходами тваринного походження визначені нормами спеціального характеру та містяться в нормативно-правових актах аграрного законодавства. Зокрема, крім Закону України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною», в Законі України «Про ветеринарну медицину» закріплено вимоги щодо окремих операцій з управління відходами: утилізації, спалювання, захоронення окремих видів відходів тваринного походження (ветеринарних препаратів, туш або інших продуктів забитих тварин тощо), а після втрати чинності з 1 березня 2026 р. – в Законі України «Про ветеринарну медицину та благополуччя тварин».

Як уже зазначалось, Закон України «Про управління відходами» не поширюється на «речовини, призначені для використання як кормові матеріали відповідно до Закону України «Про безпечність та гігієну кормів», проте, відповідно до статті 10 останнього, у разі, якщо корми, є небезпечними, відкликаються та/або вилучаються оператором ринку з обігу, у разі неможливості повернення їх в обіг, та неможливості використання для цілей, не пов'язаних з годуванням тварин, вони підлягають знищенню, тобто підпадають під поняття відходів.

Закон України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» серед вимог до державного

ветеринарного інспектора закріплює необхідність опанування знань щодо управління відходами та побічними продуктами тваринного походження (ст. 13), визначає окремі особливості перевезення відходів з харчових продуктів тваринного походження та кормів тваринного походження (ст. 41) тощо.

Відходи тваринного походження як об'єкт правовідносин, що виникають у сфері управління відходами сільського господарства, характеризуються низкою специфічних ознак, які впливають на їх правовий режим.

До найбільш характерних ознак відходів тваринництва належать їхнє біологічне походження, здатність швидко розкладатися, потенційний інфекційний ризик, чутливість до температурних і санітарних умов зберігання, а також неможливість їх залучення до повторного використання без спеціальної обробки. Основними джерелами відходів тваринного походження можуть бути сільськогосподарські тваринницькі господарства. Також доцільно враховувати, що відходи тваринного походження можуть утворюватися на м'ясопереробних виробництвах та за формальною ознакою відноситись до відходів харчопереробної промисловості [266]. Ці ознаки зумовлюють особливий правовий режим відходів тваринництва порівняно з іншими органічними або виробничими відходами.

Не можна погодитись з висловленим в спеціальній літературі твердженням, що до відходів сільського господарства, які відносяться до небезпечних, належать лише «пестициди та агрохімікати, у яких закінчився термін придатності, або які не були використанні в повній мірі, а також відпрацьоване паливо та мастила» [173, с. 31]. Адже крім зазначених відходів до небезпечних також належать побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною, I та II категорій.

Їхні властивості, ступінь небезпечності та можливості подальшого використання визначаються з урахуванням ризиків для здоров'я людей і тварин. Саме тому правове регулювання передбачає класифікацію таких

продуктів за категоріями, що і формує основу правового механізму поводження з ними (ст. 10 Закону України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною»). Так, зазначеним Законом передбачена трирівнева система класифікації побічних продуктів тваринного походження (категорії I, II та III), в основу такого поділу покладені такі критерії: характер і походження біологічної сировини; можлива наявність патогенних агентів; безпека її подальшого використання; придатність до вторинної переробки.

До категорії I в ст. 11 зазначеного Закону віднесено матеріали, що становлять найбільшу загрозу для здоров'я людини й тварин: туші та частини туш тварин, у яких підозрюється або підтверджено пріонні захворювання, зокрема губчастоподібна енцефалопатія; тварини, що були знищені в рамках заходів з ліквідації таких хвороб; продукти від тварин, використаних у наукових цілях; диких тварин, щодо яких існують підозри на особливо небезпечні інфекції; так званий «ризиковий матеріал» – частини туш, у яких не вилучено тканини, що можуть містити пріонні білки; небезпечні відходи, забруднені збудниками таких хвороб, як сказ, ботулізм, чума великої рогатої худоби, африканська чума свиней тощо; суміші матеріалів категорії I з іншими категоріями. Особливості поводження з даною категорією відходів у тому, що вони підлягають виключно видаленню (ст. 14), а їх ввезення в Україну заборонене. Це пов'язано з необхідністю недопущення поширення високонебезпечних інфекцій.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені до споживання людиною») до категорії II включаються: туші тварин, що загинули від інфекційних хвороб, або тих, у яких є підозра на зараження; продукти, у яких виявлено перевищення допустимого рівня забруднювачів; залишки після очищення стічних вод на м'ясопереробних підприємствах; імпортовані або експортовані продукти, що не відповідають вимогам безпеки; гній, вміст травного тракту,

немінералізоване гуано; суміші продуктів категорії II з матеріалами категорії III.

Особливості поводження з даною категорією відходів у тому, що побічні продукти тваринного походження цієї категорії можуть бути використані після спеціальної обробки. Закон допускає такі напрями: виробництво органічних добрив (ст. 15); компостування та біогазові установки; використання як палива; промислова чи фармацевтична переробка після стерилізації.

Побічні продукти тваринного походження категорії III містять продукти низького рівня ризику (ст. 13), тобто загалом не становлять небезпеки і можуть бути широко використані в господарстві. Сюди належать: туші та їх частини тварин, які були визнані придатними до споживання, але не були використані в харчовій промисловості (крім випадків, пов'язаних з необхідністю тестування на пріонні хвороби); шкіра, роги, кістки, копита та інші тканини здорових тварин; побічні продукти харчового виробництва (шкварки, знежирені кістки, шлам після сепарації молока тощо); продукти інкубації, яйця, пір'я, відходи здорової птиці; кров здорових тварин; відходи від переробки водних біоресурсів; кормові продукти, непридатні для людей, але безпечні для тварин.

Особливості поводження з даною категорією відходів у тому, що побічні продукти тваринного походження категорії III можуть бути використані у виробництві кормів (ст. 16); підлягати компостуванню та біогазовим технологіям; застосовуватися у фармацевтичній та промисловій галузях; проходити технологічну переробку для отримання різноманітної сировини.

Відповідно до ст. 18 вищезгаданого Закону побічні продукти тваринного походження категорій II і III після оброблення можуть бути розміщені на ринку за умови дотримання вимог маркування, яке має чітко зазначати: категорію походження, найменування продукції, склад, виробника,

рекомендації щодо використання. При цьому, забороняється використання продуктів категорій I і II у виготовленні кормів або годівлі тварин. Водночас закон містить важливі заборони, зокрема щодо використання продуктів категорій I і II у виготовленні кормів або годівлі тварин. Натомість органічні добрива та покращувачі ґрунтів можуть виготовлятися тільки з продуктів категорій II та III (ст. 19 Закону).

Відносини, що виникають у сфері управління відходами тваринного походження, характеризуються специфічним суб'єктним складом. Зокрема, можна виділити наступні групи суб'єктів: 1) виробники сільськогосподарської продукції тваринництва – утворювачі відходів та 2) спеціалізовані суб'єкти господарювання, які мають право на оброблення, переробку, утилізацію або видалення відходів та інших побічних продуктів тваринного походження, зокрема, ветсанзаводи й утильзаводи, а також інші зареєстровані потужності.

Права та обов'язки утворювачів відходів визначені як Законом України «Про управління відходами» (ст. 16), так і спеціальним Законом України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною» (ст. 20), який закріплює поняття оператора ринку як «суб'єкта господарювання, що вчиняє будь-які дії з побічними продуктами тваринного походження, не призначеними для споживання людиною, та бере участь у їх обігу» (ст. 1).

Відповідно до зазначених нормативно-правових актів, утворювачі відходів тваринного походження (оператори ринку) зобов'язані запобігати утворенню відходів, класифікувати їх за Національним переліком, самостійно обробляти або передавати утворені відходи суб'єктам, котрі мають відповідні дозволи; вести облік, звітність, не змішувати відновлювані й невідновлювані відходи, забезпечувати санітарні, технічні та екологічні умови зберігання й транспортування, призначати відповідальних осіб і відшкодовувати можливу шкоду (у разі порушень) тощо.

Суб'єкти господарювання, зареєстровані як оператори з утилізації/переробки відходів, мають право приймати й зберігати відходи на спеціальних об'єктах, брати участь у розробленні регулюючих планів та конкурсів на право поводження з відходами, а також здійснювати операції з їх оброблення, переробки, видалення або утилізації (ст. 17 Закону України «Про управління відходами»). Зобов'язання таких суб'єктів передбачають дотримання норм збору, перевезення, оброблення відходів; ведення обліку; класифікацію відходів; підтримання санітарно-технічного стану об'єктів; наявність дозволів і, де потрібно, ліцензій; професійну підготовку персоналу; звітність; а також виконання умов безпеки і екологічного законодавства.

Утилізацію побічних продуктів тваринного походження можуть здійснювати лише оператори ринку – суб'єкти господарювання, потужності яких відповідають ветеринарно-санітарним вимогам, мають необхідну інфраструктуру (складські та виробничі приміщення, очисні споруди, транспорт, обладнання для оброблення та безпечного видалення, кваліфікований персонал) (ст. 21 Закону України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною»). Потужності, призначені для оброблення побічних продуктів тваринного походження різних категорій (I, II, III), мають бути відокремленими, щоб запобігти перехресному забрудненню. Вони зобов'язані забезпечити простежуваність кожної партії відходів, вести супровідну документацію з інформацією про походження, категорію, кількість, спосіб оброблення (ст. 22 вищезазначеного Закону), запроваджувати систему аналізу ризиків і контролю в критичних точках (ст. 23).

Попри наявність відповідного правового регулювання, на практиці реалізація механізму утилізації побічних продуктів тваринного походження стикається зі значними труднощами. Однією з ключових проблем є недостатня кількість діючих ветсанзаводів та їх технічна застарілість.

Ветеринарно-санітарні заводи в Україні формують ключову ланку системи управління відходами тваринного походження, оскільки саме вони забезпечують безперервний цикл збирання, утилізації та переробки трупів тварин, побічних продуктів забою, неякісних харчових продуктів і продовольчої сировини. Їхній правовий статус визначається сукупністю спеціальних нормативно-правових актів, зокрема законами України «Про ветеринарну медицину», «Про управління відходами», «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною», Державною програмою реконструкції та модернізації спеціалізованих ветеринарно-санітарних заводів на 2005–2010 роки, затвердженою постановою КМ України від 19 серпня 2004 р. № 1059 [204] та ін. Відповідно до цих актів, ветсанзаводи виступають спеціалізованими суб'єктами, наділеними обов'язком забезпечувати ветеринарно-санітарне та екологічне благополуччя шляхом повної утилізації небезпечних відходів тваринного походження. Особливість їх правового статусу полягає у поєднанні виробничої, санітарної та природоохоронної функцій у сфері забезпечення продовольчої, біологічної та екологічної безпеки.

Попри визначальну роль в системі управління відходами сільського господарства, значна частина ветсанзаводів перебуває у критичному технічному стані. У Державній програмі реконструкції та модернізації державних спеціалізованих ветеринарно-санітарних заводів на 2005-2010 роки зверталась увага, що «на збудованих у 70-80-х роках 37 ветеринарно-санітарних заводах застосовується застаріла технологія, що спричиняє створення особливо шкідливих умов праці, а також збитковість виробництва. Збитковість обумовлена тим, що витрати, пов'язані із збиранням, утилізацією і переробкою сировини, перевищують доходи від реалізації м'ясо-кісткового борошна. Технологічне обладнання ветеринарно-санітарних заводів спрацьоване на 70 відсотків, морально застаріле та енергомістке».

На виконання даної Програми відповідно до Постанови КМ України від 12 січня 2011 р. № 13 «Про утворення Державного концерну «Укрветсанзавод» [237] з метою координації діяльності учасників із забезпечення екологічного, ветеринарно-санітарного благополуччя в Україні шляхом утилізації та переробки відходів тваринного походження, неякісних харчових продуктів та продовольчої сировини, а також для підвищення якості та збільшення обсягів реалізації продукції, отриманої в результаті утилізації та переробки відходів тваринного походження було утворено Державний концерн «Укрветсанзавод», учасниками якого стали 23 державних підприємства (ветсанзаводи, Ветсанутильзавод тощо) та затверджено його Статут. Проте вже на підставі Постанови КМ України № 1147 від 29 жовтня 2012 р. [40] Державний концерн «Укрветсанзавод» було ліквідовано та створено державне підприємство «Укрветсанзавод» з віднесенням його до сфери управління Державної ветеринарної та фітосанітарної служби. Сьогодні ДП «Укрветсанзавод» перебуває у сфері управління Фонду державного майна, що актуалізує питання збереження профілю підприємства в разі прийняття Фондом державного майна рішення про його приватизацію. Серед іншого на це звертали увагу учасники круглого столу «Проблемні питання ветеринарно-санітарного благополуччя населення та захисту довкілля: утилізація трупів тварин, у тому числі загиблих внаслідок надзвичайної ситуації чи у разі спалаху інфекційних хвороб», який було організовано 26 жовтня 2023 р. Комітетом з питань аграрної та земельної політики спільно з Комітетом з питань екологічної політики та природокористування [240].

Важливим аспектом правового статусу ветсанзаводів є їх роль та значення у механізмі державного ветеринарно-санітарного контролю, який здійснює Держпродспоживслужба, зокрема за процедурою збору, перевезення, утилізації та знищення загиблих тварин, адже ДП «Укрветсанзавод» утворений для координації діяльності учасників із забезпечення екологічного, ветеринарно-санітарного благополуччя в Україні.

Також варто звернути увагу на сучасний стан худобомогильників, які знаходяться на балансі сільськогосподарських підприємств, питання їх інвентаризації, доступу до них у воєнний період, оновлення нормативної бази тощо з огляду на воєнний стан, реорганізацію сільськогосподарських підприємств, яка була розпочата ще з 90-х років минулого століття, скасування Господарського кодексу України та інші чинники. Для прикладу, за інформацією в.о. начальника Держпродспоживслужби в Полтавській області «в області зареєстровано 210 худобомогильників та 11 біотермічних ям для утилізації відходів тваринництва, з них лише 19 худобомогильників та 7 ям відповідають вимогам щодо облаштування та утримання» [262]. Утилізацію трупів тварин, побічних продуктів тваринного походження здійснює Лебединська філія ДП «Укрветсанзавод», ТОВ «Утільвторпром», ТОВ «Агроспецпереробка», проте їх потужностей не вистачає. Деякі підприємства використовують власні утилізаційні цехи та захоронення трупів тварин проводять в облаштованих худобомогильниках та біотермічних ямах, які перебувають на балансі сільськогосподарських підприємств [262].

Правила облаштування і утримання діючих (існуючих) худобомогильників та біотермічних ям для захоронення трупів тварин у населених пунктах України затверджено Наказом Державного комітету ветеринарної медицини України 27 жовтня 2008 р. № 232 [166], відповідно до п. 1.4. зазначених Правил «улаштування нових худобомогильників та біотермічних ям для захоронення трупів тварин у населених пунктах України забороняється з часу набуття чинності цих Правил».

Наслідком такої ситуації є «утворення несанкціонованих звалищ у лісопосадкових смугах та інших необлаштованих місцях, складування відходів на територіях підприємств, що створює екологічні проблеми та соціальну напругу серед населення» [257]. Це підтверджується аналізом судової практики у справах, пов'язаних із поводженням з відходами сільськогосподарського виробництва тваринного походження. Здебільшого ці

дії кваліфікуються судами як «кримінальні правопорушення проти довкілля», передбачені статтею 239 Кримінального кодексу України (далі – *КК України*). Домінує кваліфікація за «частиною першою статті 239 КК України» [59; 60; 63], яка охоплює забруднення земель унаслідок порушення спеціальних правил. Так, відповідно до матеріалів справи до кримінальної відповідальності притягнуто директора приватного підприємства «УКРАРГОМІТ» (код в ЄДРПОУ42648213), яке в силу діяльності є оператором ринку, тобто суб'єктом господарювання, що вчиняє будь-які дії з побічними продуктами тваринного походження, не призначеними для споживання людиною, та бере участь у їх обігу, та яке зареєстровано у Реєстрі операторів ринку та потужностей харчових продуктів, на які видано експлуатаційний дозвіл за № а-UA-02-02-32-I-SH-CP, достовірно знаючи про порядок поводження з побічними продуктами тваринного походження, що належать до категорій I-III, у супереччя вимогам пункту 1 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною», будучи зобов'язаним направляти утворені на зазначених вище потужностях побічні продукти тваринного походження на оброблення, переробку з метою подальшої утилізації або для здійснення операцій з видалення, починаючи з літа 2020 року розміщував побічні продукти (відходи) тваринного походження на частині земельної ділянки комунальної власності Бершадської міської ради з кадастровим номером 0520485600:03:009:0002 в межах огороженої території комплексу будівель та споруд за адресою: вул. Яблунева (Пархоменка), буд. 22, с. Флорине Бершадського району (на даний час територія Бершадської територіальної громади Гайсинського району) Вінницької області, який належить на праві приватної власності приватному підприємству «УКРАРГОМІТ», що призвело до забруднення досліджуваної земельної ділянки на площі 3062 кв. м побічними продуктами тваринного походження та заподіяно шкоду у розмірі 27890,99 гривень. Особу визнано винною у вчиненні злочину, передбаченого ч.1 ст. 239 КК України та

призначено покарання у виді штрафу в розмірі двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 34000 (тридцять чотири тисячі) гривень [61].

В окремих випадках, коли наслідки мають більш значний та небезпечний характер, зустрічаються провадження за частиною другою статті 239 КК України, що передбачає відповідальність за забруднення земель речовинами, небезпечними для життя, здоров'я людей чи довкілля. Для прикладу, відповідно до матеріалів справи до кримінальної відповідальності притягнуто головного бухгалтера ТОВ «М'ясний майстер», який з метою забезпечення діяльності товариства та мінімізації витрат на заходи з утилізації відходів від виробництва, вчинив дії, які призвели до забруднення земель, що спричинило тяжкі наслідки охоронюваним Законом правам, та виразились у заподіянні шкоди довкіллю в загальній сумі 920 594,78 гривень[62].

Під час круглого столу «Проблемні питання ветеринарно-санітарного благополуччя населення та захисту довкілля: утилізація трупів тварин, у тому числі загиблих внаслідок надзвичайної ситуації чи у разі спалаху інфекційних хвороб» (2023 р.) учасники відзначили нагальність модернізації системи утилізації побічних продуктів тваринного походження відповідно до європейських стандартів та імплементації вимог Указу Президента України № 681/2023 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 жовтня 2023 року «Про стан забезпечення продовольчої безпеки».

Яскравим прикладом модернізації системи утилізації побічних продуктів тваринного походження відповідно до європейських стандартів є досвід СТОВ «Агрофірма МАЯК» на Черкащині, в якому впроваджено систему з ферментації побічних продуктів тваринного походження не призначених для споживання людиною, яка переробляє органічні відходи без запаху та шкідливих викидів. Перевагами такої технології є те, що «ферментація дає безпечний спосіб утилізації тваринницьких відходів, які можуть становити біозагрозу; знижує ризики поширення хвороб серед тварин;

мінімізує шкідливий вплив на довкілля (запах, викиди, «складки» відходів); сприяє циркулярній економіці, оскільки перероблені відходи стають органічним добривом, яке можна використовувати на полях» [268]. Такі технології утилізації відходів з використанням твердофазної ферментації, як показують наукові дослідження [248], здатні підвищити ефективність видалення відходів і стати основою безвідходного виробництва.

Водночас в Україні існують суттєві перешкоди на шляху широкого впровадження сучасних екотехнологій у сфері управління відходами тваринного походження. Вони зумовлені застарілістю більшості ветсанзаводів, недостатнім технічним переоснащенням, низькою інвестиційною привабливістю галузі та відсутністю системної державної підтримки модернізації інфраструктури. Як наслідок, значна частина таких відходів продовжує утилізуватися за застарілими технологіями або з порушенням ветеринарно-санітарних норм, що становить екологічні та епізоотичні ризики. Крім того, відсутність дієвих мотиваційних механізмів для фермерських господарств і інших суб'єктів агробізнесу, які потенційно могли б інвестувати у біотехнології та розвиток циркулярних моделей виробництва, стримує поширення кращих доступних практик утилізації.

З огляду на це вважаємо доцільним розробити та затвердити комплексну Державну програму підтримки операторів ринку у сфері управління відходами тваринного походження. Така програма має базуватися на механізмах публічно-приватного партнерства, передбачати фінансові та інституційні стимули для модернізації виробничих потужностей, створення нових біотехнологічних центрів та впровадження ферментаційних, біогазових і компостувальних установок. Її важливою складовою повинно стати сприяння залученню іноземних грантів, коштів міжнародних екологічних фондів та інвестиційних програм ЄС, спрямованих на розвиток зеленої енергетики та екологічної інфраструктури. Реалізація такої програми дозволить створити економічно ефективну та екологічно безпечну систему управління відходами

тваринництва, яка б відповідала європейським стандартам та здатну забезпечити сталий розвиток аграрного сектору України.

3.3. Особливості правового регулювання управління агрохімічними відходами

На світовій арені Україна завжди розглядалася як аграрна держава. Ще за радянських часів наша країна була локомотивом аграрної галузі, адже для цього мала всі необхідні передумови. В першу чергу це великі площі чорнозему – одного з найбільш родючих ґрунтів, а також сприятливий клімат для ведення аграрного бізнесу. Проте, навіть в таких умовах без використання ЗЗР, зокрема хімічних, є неможливим ведення ефективного сільськогосподарського виробництва. Вони стали невід’ємною складовою сучасних технологій вирощування сільськогосподарської продукції рослинного походження. Як зазначає В. М. Єрмоленко, без застосування пестицидів урожайність знижується на 35–50 %, значно погіршується якість продукції [1, с. 330]. Відповідно, сільськогосподарським товаровиробникам достатньо складно відмовитися від їх використання.

На теперішній час в Україні зареєстровано близько 200 виробників пестицидів, 700 виробників добрив та стільки же виробників інших органічних сполук, 8000 імпортерів/трейдерів [276]. Звісно, їх діяльність призвела до перенасичення внутрішнього ринку країни такою продукцією, що є величезною проблемою. Слід зазначити, що Стратегією Green Deal [298] передбачається вжиття заходів, включаючи законодавчі, для значного зменшення використання та ризику хімічних пестицидів, добрив і антибіотиків (Додаток).

Слід врахувати негативний вплив хімічних засобів захисту рослин на довкілля і здоров’я людей. Вказана проблема стає глобальною. Так, наприклад, за оцінками експертів, в ЄС налічується 2,8 мільйона потенційно

забруднених ділянок, головним чином внаслідок утилізації та обробки відходів, що створює значну екологічну небезпеку для наземних та водних екосистем та впливає на продуктивність ґрунтів (п. 2.2.3 Стратегії сталого розвитку щодо хімічних речовин: шлях до довкілля без токсичних речовин [299]). Щодо небезпеки для людини, то всі без винятку пестициди мають мутагенну дію або спричиняють інший негативний вплив. Близько 90% усіх фунгіцидів, 60% гербіцидів і 30% інсектицидів є канцерогенними [284]. Як слушно зазначав професор В. Л. Мунтян, ще в середині 60-х років ХХ сторіччя, треба проявляти високу пильність щодо проникнення шкідливих хімічних речовин через ґрунт, воду, рослинність, продукти тваринництва в організм людини. Видання правових актів, які суворо карали б за перевищення норм застосування отрут, диктується інтересами охорони здоров'я і життя людей [104, с. 53]. Сьогодні ці слова підтверджуються експертами ООН, які у березні 2017 року відзначили, що пестициди є причиною смерті 200 000 осіб у світі щорічно. Крім того, вони стають причиною раку, хвороб Альцгеймера і Паркінсона, гормональних порушень, порушень розвитку і безпліддя [310]. Зазначені дані як найкраще ілюструють небезпечність таких засобів захисту рослин для здоров'я людини.

Як вже зазначалося вище, в сучасних умовах основним засобом захисту рослин є пестициди. Їх активне використання у сільському господарстві почалося в 1930-ті роки ХХ століття. Після Другої світової війни широкомасштабне виробництво й застосування синтетичних пестицидів та добрив призвело до різкого збільшення врожайності сільськогосподарських культур [311, с. 16]. В СРСР також досить активно використовувалися такі ЗЗР. Так, у 20–30-ті роки ХХ ст. для боротьби з основними шкідниками і хворобами рослин вживалися інсектициди (сполуки миш'яку, дихлордифенілтрихлорметилметан (далі – ДДТ) та ін). Зокрема, влітку 1925 року в СРСР відбулися експерименти з використання авіації для боротьби зі шкідниками рослин: застосовувалася отрута проти сарани (ДДТ), дію якої на

людей у той час ще не було до кінця вивчено [128, с. 7]. В 1956 році Міністерством сільського господарства СРСР було підготовлено й офіційно затверджено «Список хімічних речовин боротьби з шкідниками, хворобами сільськогосподарських рослин, які дозволені для використання у сільському господарстві». З цього часу такі списки публікувалися кожні п'ять років із щорічним уточненням переліку препаратів і регламентів щодо їх застосування [252, с. 244]. Поступово деякі ЗЗР почали заборонятися, що стало однією з причин накопичення на підприємствах непридатних пестицидів.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про пестициди та агрохімікати», пестициди являють собою токсичні речовини, їх сполуки або суміші речовин хімічного чи біологічного походження, призначені для знищення, регуляції та припинення розвитку шкідливих організмів, внаслідок діяльності яких вражаються рослини, тварини, люди і завдається шкода матеріальним цінностям, а також гризунів, бур'янів, деревної, чагарникової рослинності, засмічуючи видів риб. Вони поділяються на чотири класи небезпечності: I - надзвичайно небезпечні; II - небезпечні; III - помірно небезпечні; IV – малонебезпечні (п. 1.1.) Їх віднесення до конкретного класу ґрунтується на принципі комплексної оцінки властивостей з урахуванням лімітуючого критерію шкідливості, тобто оцінка здійснюється за критерієм, який визначає найбільшу небезпеку пестициду для здоров'я людини (п. 1.3. Гігієнічної класифікації пестицидів за ступенем небезпечності, затвердженої постановою першого заступника Головного державного санітарного лікаря України від 28 серпня 1998 р. № 2 [29]. До небезпечних відходів належить і тара від них.

Пестициди є одним із основних джерел забруднення ґрунтів, водних ресурсів, атмосферного повітря тощо. Зокрема, **на думку** О.В. Гафурової, особливо критичною на сільських територіях є ситуація з якістю питної води, що значною мірою обумовлене процесом сільськогосподарського виробництва [22, с. 42], який є практично неможливим без використання засобів захисту рослин. При цьому, вся гідросфера піддається постійному

забрудненню пестицидами, напіврозпад окремих з яких в ґрунтах і водах відбувається роками[120].

Ситуація, що склалася у цій сфері потребувала і потребує дієвих засобів впливу, зокрема, правового характеру. Відповідно, використання ЗЗР має бути не тільки раціональним і економічно обґрунтованим, а й чітко регламентованим. При цьому, щодо охорони і збереження земельних ресурсів необхідним є вирішення трьох завдань: максимально зменшити забруднення земель та шкоду, яка завдається їм діяльністю сільськогосподарських виробників, зберегти родючість ґрунтів та стимулювати аграріїв до охорони земель сільськогосподарського призначення. Як слушно зазначається у науковій літературі, цього можна досягти лише шляхом встановлення дієвих правових важелів [78, с. 105]. Одним з яких є встановлення адміністративної (ст. 52 КУпАП) та кримінальної відповідальності (ст. 239 КК України) за забруднення або псування земель. На жаль, на практиці вказані статті застосовуються не так часто, особливо, якщо йдеться про забруднення земель такими хімічними речовинами як пестициди.

Практично не приділяється увага і вирішенню проблеми, пов'язаної із забрудненням ґрунту, яке сталося внаслідок захоронення пестицидів ще з радянських часів. Хоча, Планом заходів з реалізації Національного плану управління відходами до 2033 року, визнано необхідність розроблення та затвердження планів заходів щодо ліквідації накопичень непридатних до використання і заборонених до застосування хімічних ЗЗР, тари від них та здійснення заходів з їх ліквідації, а також очищення та реабілітації забруднених ними земельних ділянок. Актуальність цієї проблематики значно підвищується в умовах військових дій, які відбуваються на території України, адже кількість хімічних речовин, які проникають у ґрунти внаслідок підривів нафтоховищ, складів паливно-мастильних матеріалів, згорання техніки тощо, катастрофічно зростає. Важливим механізмом, що дозволяє своєчасно виявити зміни у стані земель, а також ліквідувати їх можливі негативні наслідки, є

моніторинг земель (п. 1 ст. 191 Земельного кодексу України [55]. Його обов'язковою складовою (щодо забруднення ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення) законодавством визнано агрохімічне обстеження ґрунтів і агрохімічну паспортизацію земельних ділянок (п. 3 Порядку проведення моніторингу земель і ґрунтів, затверджено постановою КМ України від 23 липня 2024 р. № 848) [156]. На жаль, цей Порядок набере чинність лише через шість місяців з дня скасування чи припинення воєнного стану. Слід зазначити, що законодавством встановлено вичерпний перелік випадків, коли використовуються дані агрохімічної паспортизації. Це: передача у власність або надання в користування, в т. ч. в оренду, земельної ділянки; зміна власника земельної ділянки або землекористувача; проведення грошової оцінки земель; визначення розмірів плати за землю; здійснення контролю за станом родючості ґрунтів. При цьому, розроблення агрохімічного паспорта не є обов'язковим при передачі земельної ділянки у власність та користування (ст. 37 Закону України від 19 червня 2003 р. «Про охорону земель») [225]. Як слушно зазначає С. О. Костенко, вказане не сприяє як охороні аграрних земель в цілому, так і «розумному» застосуванню пестицидів та агрохімікатів [77].

Достатньо критичною слід вважати ситуацію, яка склалася у сфері бджільництва, коли констатується масова загибель цих комах [30], які є індикаторами чистого довкілля. Причиною зазначеного, як правило, визнається отруєння бджіл пестицидами – хімічний токсикоз. Причому, у 95% випадках хімічний токсикоз комах-запилювачів викликають інсектициди – хімічні речовини, що виготовлені і використовуються для знищення комах, особливо тих, що живляться рослинами [303], в 4% – гербіциди і 1% припадає на інші отрутохімікати, які вносять в період цвітіння рослин без належного інформування пасічників [165]. Законодавством України на юридичних і фізичних осіб, які застосовують ЗЗР, покладається обов'язок дотримуватися діючих нормативно-правових актів, що передбачають охорону бджіл від

отруєнь (ст. 30 Закону України від 22 лютого 2000 р. «Про бджільництво» [177]). Якщо вказані особи застосовують ЗЗР для обробки медоносних рослин, вони зобов'язані не пізніше ніж за три доби до її початку через засоби масової інформації попередити про це пасічників, пасіки яких знаходяться на відстані до десяти кілометрів від оброблюваних площ. При цьому повідомляється дата обробки, назва препарату, ступінь і строк дії його токсичності (ст. 37). За неповідомлення (приховування), надання неправдивої інформації про виникнення загрози бджолам, законодавством передбачена дисциплінарна адміністративна, цивільно-правова або кримінальна відповідальність (ст. 38 Закону України «Про бджільництво»). Як же реалізуються зазначені норми на практиці?

У КУпАП вказане правопорушення не згадується. З метою врегулювання зазначеного питання, у науковій літературі пропонувалося доповнити КУпАП статтею 83², яка б передбачала відповідальність за приховування або надання неправдивої інформації про виникнення загрози бджолам при застосуванні ЗЗР [16]. Що ж стосується кримінальної відповідальності, то у КК України також відсутня стаття, яка б встановлювала відповідальність за порушення законодавства у цій сфері. Враховуючі масові випадки загибелі бджіл та безкарність винних осіб, проектом Закону України від 14 лютого 2019 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту бджільництва» [187] пропонувалося доповнити КК України статтею 247-1 «Потрава бджіл». Але, вказаний законопроект було відкликано. На наш погляд, внесення змін до КУпАП та КК України, по-перше, спрямоване на реалізацію прикінцевих положень Закону України «Про бджільництво», якими передбачається, що КМ України протягом шести місяців з дня набрання чинності цим Законом, має подати на розгляд ВР України пропозиції про приведення законодавчих актів України у відповідність із ним (п. 3). По-друге, встановлення відповідальності за правопорушення у сфері бджільництва,

змусить суб'єктів господарювання використовувати засоби захисту рослин, враховуючи їх вплив на життєдіяльність бджіл [302].

Щодо майнової відповідальності, то у судовій практиці наявні приклади, коли судами відшкодовувалися збитки, завдані загибеллю бджіл в результаті порушення вимог законодавства при застосуванні ЗЗР. Серед останніх – Постанова Верховного Суду від 22 січня 2025 р. по справі № 550/709/22 [161], якою було залишено без змін Постанову Полтавського апеляційного суду від 5 березня 2024 р. щодо стягнення з приватного сільськогосподарського підприємства «Дружба» (застосувало на посівах гороху, в т. ч. на полі, яке знаходилося на відстані близько 2 км від пасіки позивача, пестициди без повідомлення про це в засобах масової інформації, що призвело до масової загибелі бджіл) на користь позивача (власника стаціонарної пасіки) майнової шкоди, реальних збитків та упущеної вигоди в розмірі 468 942,50 грн.

Переходячи безпосередньо до розгляду питання поводження із агрохімічними відходами, слід визначити шляхи їх утворення, адже від цього залежить ступінь їх небезпечності. Так, фахівці виділяють наступні групи т. з. «незатребуваних пестицидів» (особливо небезпечних пестицидів): ті, які вже вичерпали строк придатності; стали непридатними через порушення режиму зберігання; фальсифіковані; невідомого походження (як правило їх використання є неможливим і вони підлягають утилізації [254, с. 12-13]. Згідно з Базельською конвенцією до небезпечних відходів належать відходи пестицидів та гербіцидів, які не відповідають стандартам, мають прострочений термін придатності чи не придатні для використання за призначенням (Перелік А 4 Додатку УІІІ).

Аналіз законодавства про захист рослин дає підстави стверджувати, що у якості відходів доцільно розглядати наступні пестициди і агрохімікати: 1) заборонені в ЄС і згідно із зобов'язаннями України за Угодою про асоціацію мали б бути заборонені в нашій країні; 2) не внесені до Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні; 3)

фальсифіковані; 4) непридатні або заборонені до використання, включаючи ті, що накопичені за часів СРСР. Всі вони не можуть використовуватися за прямим призначенням. Відповідно, власник має або повинен їх позбутися. Виключення становлять лише пестициди, що накопичені за часів СРСР, власник яких їх вже позбувся. Враховуючи зазначене, всі види вищезазначених пестицидів розглядаються у дисертаційному дослідженні у якості відходів. Зупинимося на їх характеристиці.

Насамперед, зазначимо, що в ЄС дозволяється застосовувати лише обмежений перелік діючих речовин (500), які входять до складу засобів захисту рослин [143]. У зв'язку з чим, не можна не звернути увагу на проблему, безпосередньо пов'язану із необхідністю поступового вилучення з обігу заборонених в ЄС пестицидів. На сьогоднішній день, в Державному реєстрі пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні [38], містяться препарати, токсичні для бджіл та заборонені у ЄС. Це такі інсектициди, як неонікотиноїди і фіпроніл [309]. За даними Європейського органу з безпеки харчових продуктів (European Food Safety Authority (EFSA)) особливу небезпеку для бджіл становлять такі неонікотиноїди як клотіанідін, тіаметоксам та імідаклоприд [307]. Їх використання, на думку міжнародних експертів, призводить до систематичного зменшення падінні кількості бджіл у всьому світі. А це загрожує самій основі сільського господарства, оскільки 71% видів сільськогосподарських культур запилюються бджолами [310].

Тимчасова заборона на їх використання введена з 1 грудня 2013 р. Виконавчим регламентом Комісії (ЄС) № 485/2013 від 24 травня 2013 р. про внесення змін до Виконавчого регламенту (ЄС) 540/2011 щодо умов схвалення активних речовин клотіанідину, тіаметоксаму і імідаклоприду, а також про заборону використання та продаж насіння, обробленого ЗЗР, що містять зазначені активні речовини (далі - *Виконавчий Регламент Комісії (ЄС) № 485/2013*) [295]. Цим документом передбачалося, що насіння сільськогосподарських культур, які оброблялися згаданими речовинами, не

повинно розміщуватися на ринку, за винятком насіння, що використовується у теплицях (ст. 2). Аналогічна заборона встановлювалася і щодо застосування фіпронілу Виконавчим Регламентом Комісії (ЄС) № 781/2013 від 14 серпня 2013 р. про внесення змін до Виконавчого Регламенту (ЄС) № 540/2011 щодо умов схвалення активної речовини фіпронілу та заборони використання та продажу насіння, обробленого ЗЗР, що містить цю діючу речовину [297]. Остаточна заборона використання цих речовин на відкритому повітрі (залишається можливим лише їх застосування в постійних теплицях) пов'язується, зокрема, із прийняттям у 2018 році ряду Виконавчих Регламентів Комісії (ЄС) [292].

Як в умовах тимчасової заборони на використання вищезазначених діючих речовин, так і після 2018 р., вони продовжують застосовуватися у сільськогосподарській практиці. Це відбувається через можливість отримання спеціальних екстрених дозволів на їх застосування окремими країнами-учасницями ЄС. Адже, згідно з Регламентом Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1107/2009 від 21 жовтня 2009 р. щодо введення в обіг засобів захисту рослин і скасування Директив Ради 79/117/ЄЕС і 91/414 / ЄЕС Ради [243](далі - *Регламент (ЄС) № 1107/2009*) за особливих обставин держави-члени можуть дозволити на період, що не перевищує 120 днів, на введення в обіг засобів захисту рослин, за умови обмеженого та контрольованого використання, якщо з огляду на загрозу, що не може бути стримана жодними іншими раціональними засобами, такий захід розцінюється як необхідний (п. 1 ст. 53). Наприклад, у 2021 році вказаною процедурою скористувалися такі країни, як Австрія, Бельгія, Хорватія, Данія, Фінляндія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина та Іспанія, отримавши екстрені дозволи на використання насіння цукрових буряків, оброблених ЗЗР на основі неонікотиноїдів [300]. Практика надання країнами-членами ЄС вищезазначених дозволів може вказувати на проблеми, з якими стикаються сільськогосподарські товаровиробники у процесі заміни заборонених неонікотиноїдних пестицидів

та пошуку інших ефективних препаратів. Адже, з одного боку, щоб розробити і вивести на ринок одну діючу речовину витрачається більше 12 років, оскільки вимога до продуктів, які мають вийти на ринок стали жорсткішими, і щонайменше 250 млн. дол. США [127]. З іншого боку, важливо зазначити, що цей інструмент передбачає лише тимчасове обмежене використання неонікотиноїдів для окремих культур, вимагає спеціального обґрунтування і підлягає контролю.

Враховуючи, досвід ЄС, а також, те, що випадки загибелі бджіл в Україні переважно пов'язуються із застосуванням зазначеної групи пестицидів, доволі гостро постає питання про необхідність введення аналогічної заборони. На думку науковців, необхідно розробити механізм, згідно із яким Держпродспоживслужба буде надавати дозвіл на використання заборонених отрутохімікатів при наявності великої чисельності ґрунтових шкідників в конкретному регіоні [28].

Слід зазначити, що Всеохоплюючою стратегією імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію, між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, схваленою розпорядженням КМУ від 24 лютого 2016 р. № 228-р. [19] (далі - *Всеохоплююча стратегія імплементації*), передбачено до 2018 р. впровадження Виконавчого регламенту Комісії (ЄС) № 485/2013 (захід 69). Тобто, введення тимчасової заборони на використання вищезгаданих неонікотиноїдів. До цього часу вказаний захід не здійснено. Крім того, до 2020 р. (захід 67) необхідно було впровадити Виконавчий Регламент Комісії Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 540/2011 від 25 травня 2011 р. щодо застосування Регламенту (ЄС) № 1107/2009 та переліку затверджених активних речовин [296] (далі - *Виконавчий Регламент Комісії Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 540/2011*) (п. 67). Вказане є особливо важливим з огляду на те, що цей

документ містить офіційний список дозволених в ЄС пестицидів. На необхідність його обов'язкового використання в Україні звертала увагу К. Б. Сакаджи. На її думку, це надало б можливості сформувати перелік заборонених до використання в Україні пестицидів, обмежити й деякою мірою зупинити проникнення в країну неопробованих чи заборонених до використання в ЄС засобів захисту рослин [250, с. 7]. Таким чином, необхідно констатувати, що на законодавчому рівні не встановлена заборона на використання на відкритому повітрі інсектицидів неонікотиноїдової групи (клотіанідін, тіаметоксам та імідаклоприд) і фіпронілу. Це свідчить про невиконання Україною обов'язку наблизити своє законодавство про санітарні та фіто санітарні заходи щодо охорони тварин, зокрема бджіл, до законодавства ЄС [302, с. 288-290, 296]. На думку Н.В. Карпінської, така ситуація обумовлена беспорядністю публічного управління в напрямі розробки дієвого плану підтримки галузей, які постраждають від такого рішення [58, с. 318]. Адже, вирощування продукції рослинництва без застосування вищезазначених препаратів є дуже проблематичним, зважаючи на ризики зниження врожайності сільськогосподарських культур. Більше того, в умовах війни годі розраховувати на створення механізму реалізації заходів, встановлених Всеохоплюючою стратегією імплементації.

Відповідно, можна стверджувати, що аграрне законодавство України, яким регулюються відносини щодо поводження із засобами захисту рослин, потребує суттєвого оновлення. Воно обумовлено, у т. ч., необхідністю врахування стандартів ЄС щодо забезпечення безпеки людей і тварин при застосуванні вказаних препаратів. Особливо важливим є узгодження переліків пестицидів і агрохімікатів, які можуть використовуватися у процесі ведення сільськогосподарської діяльності в Україні та ЄС. При введенні в нашій країні заборони на використання вищезгаданих препаратів, вони автоматично стануть агрохімічними відходами і будуть підлягати відновленню або видаленню.

З метою гарантування безпеки для життя і здоров'я людини та збереження довкілля, проводиться державна реєстрація пестицидів та агрохімікатів. В ЄС при використанні пестицидів надається перевага забезпеченню високого рівня їх безпечності. Адже, процедура реєстрації ЗЗР базується на принципі перестороги, який гарантує, що введені в обіг речовини чи засоби (пестициди – *примітка автора*), не впливають негативно на здоров'я людей або тварин чи на довкілля. Цей принцип держави-члени застосовують за наявності наукової невизначеності щодо ризиків, які стосуються здоров'я людей або тварин чи довкілля, що їх становлять засоби захисту рослин, використання яких планується дозволити на їхній території (п. 4 ст. 1 Регламенту (ЄС) № 1107/2009). До речі цей документ також мав би бути впроваджений у 2020 р. (п. 67 Всеохоплюючої стратегії імплементації). Закріплення вказаного принципу виключає негативний вплив пестицидів не тільки на людей, а й тварин. На жаль, серед основних принципів державної політики у сфері діяльності, пов'язаної з пестицидами і агрохімікатами, що закріплені у Законі України «Про пестициди і агрохімікати» (ст. 3), подібний принцип відсутній [302, с. 291]. Враховуючи зазначене, пропонується викласти абзац шостий статті 3 Закону України «Про пестициди і агрохімікати» наступній редакції: «безпечність для здоров'я людини, тварин та навколишнього природного середовища під час їх виробництва, транспортування, зберігання, випробування і застосування за умови дотримання вимог, встановлених санітарними нормами та іншими нормативно-правовими актами».

Обов'язковою умовою для здійснення державної реєстрації пестицидів і агрохімікатів є наявність відповідної документації щодо їх безпечного застосування, включаючи позитивну еколого-експертну оцінку матеріалів, які подаються на реєстрацію (ст. 7 Закону України «Про пестициди і агрохімікати»). Вона здійснюється з метою перевірки реєстраційних матеріалів на відповідність вимогам щодо біологічної ефективності препарату,

його безпечності для навколишнього природного середовища, зокрема впливу препарату певної групи на нецільові об'єкти природної екосистеми (п. 3 Порядку проведення еколого-експертної оцінки матеріалів, поданих для реєстрації пестицидів і агрохімікатів, затвердженого постановою КМ України від 18 квітня 2018 р. № 312) [154]. До таких об'єктів належать: риби, дафнії, водорості, черв'яки ґрунтові, мікроорганізми ґрунтові, птахи, бджоли (Додаток 1). Таким чином, незареєстровані ЗЗР можна вважати потенційно небезпечними, адже протилежне не доводиться необхідною документацією.

На жаль, під час війни у цій сфері відбулися зміни, на наш погляд, спрямовані на підвищення ризиків ввезення на митну територію України небезпечних препаратів. Так, Законом України від 12 травня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» [184], встановлено, що під час воєнного стану та протягом 90 днів з дати його припинення або скасування, не вимагається державна реєстрація агрохімікатів ряду товарних підкатегорій (п. 1 р. І). Як зазначає О. В. Гафурова, тепер вказані препарати можуть застосовуватися без отримання необхідної документації, яка підтверджує їх безпечність для життя і здоров'я людини, а також навколишнього природного середовища [23, с. 42]. Більше того, на думку Н.В. Карпінської, цьому процесу сприяло і розширення торгівельно-економічних зав'язків (зокрема внаслідок вступу України до СОТ) та недостатня захищеність внутрішнього ринку нашої країни [58, с. 309].

Наступне, на що хотілось би звернути увагу, - це проблема з використанням фальсифікованих ЗЗР. Вона є дуже гострою, адже безпосередньо пов'язана з процесом виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. Взагалі частка фальсифікату на ринку України становить 20-30% його обсягу, а кількість підроблених препаратів, призначених для роздрібного продажу населенню – перевищує 50% [131]. Фальсифіковані пестициди і агрохімікати становлять особливу небезпеку,

оскільки інформація про їхню небезпеку відсутня або обмежена, дія - непередбачувана, а завдана шкода - істотна та тривала. Безумовно, існування ринку фальсифікату зводить нанівець намагання держави забезпечити розвиток сільськогосподарського сектору економіки та сформувати цивілізований ринок засобів захисту рослин [84].

Як правило, вони дешевші від оригінальних, але також достатньо ефективні. При цьому, рівень їх негативного впливу на навколишнє природне середовище, а також людину є практично непередбачуваним. Виділяють такі види підробок, як: продаж під виглядом одного препарату іншого (у т. ч. продаж генериків під назвою оригінальних препаратів); нелегальне змішування та/або фасування препаратів (у т. ч. шляхом змішування окремих хімічних речовин); заміна (або взагалі відсутність) у препараті діючої хімічної речовини [131]. Враховуючи масовий характер вказаного явища, у ВР України було зареєстровано законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист рослин», яким передбачено кримінальну відповідальність за виготовлення, придбання, зберігання, транспортування з метою збуту та/або збут фальсифікованих засобів захисту рослин [188]. Не применшуючи його значення, слід звернути увагу, що для застосування відповідальності необхідно чітко встановити склад злочину. Вказане є неможливим без визначення поняття «фальсифіковані засоби захисту рослин». Воно введено Законом України від 17 грудня 2024 р. «Про державне регулювання сфери захисту рослин» [194], згідно з яким, це - засіб захисту рослин, вироблений з порушенням встановлених законодавством вимог або з неправомірним використанням знака для товарів і послуг, або шляхом копіювання форми, упаковки, зовнішнього оформлення, або шляхом прямого відтворення товару іншого виробника без його дозволу (ст. 1). Але, набуття чинності цим нормативно-правовим актом відбудеться 17 січня 2028 року.

Окрему проблему, як вже зазначалося раніше, складає накопичення з часів СРСР на території України значної кількості пестицидів, у яких закінчився термін придатності, втрачене маркування тощо. Їх накопичення через відсутність протягом довгого часу безпечної утилізації наносить непоправну шкоду навколишньому природному середовищу, а можливість несанкціонованого доступу громадськості до стихійних місць складування пестицидів, що залишилися з радянських часів, призводять до необоротних негативних наслідків для довкілля і здоров'я населення. Враховуючи заявлені цілі ЄС в рамках Європейського зеленого курсу, в т. ч. блоку, що стосується сільського господарства – Стратегії «Від ферми до виделки», якою передбачено нейтральний або позитивний вплив на довкілля, а також необхідність зменшення використання пестицидів та мінеральних добрив, для України є вкрай важливим першочергово вирішити на державному рівні питання з утилізацію пестицидів, що накопичені за часів СРСР [25, с. 47].

Накопичення непридатних до застосування пестицидів на території країни почалося в 70–80-х роках минулого століття, коли в сільському господарстві широко використовувалися інтенсивні технології. Як результат, хімічні засоби захисту рослин складували у великих кількостях на централізованих складах державного об'єднання «Укragрохім» або в окремих сільських господарствах [75]. До 1992 року це були колгоспи, після – колективні сільськогосподарські підприємства. В результаті їх реорганізації, непридатні для використання пестициди передавалися на баланс обласних державних адміністрацій чи районних рад. Вказаний процес супроводжувався втратою документації на засоби захисту рослин, які часто залишилися на закинутих складах, закопаними в землю чи просто під відкритим небом [87]. Більш детально порядок поводження з ними описаний у підрозділі 2.3.

До непридатних або заборонених до використання законодавством віднесено пестициди і агрохімікати із закінченим гарантійним терміном зберігання, а також із зміненим товарним виглядом та фізичними

властивостями. Визнають їх такими установи, які проводять токсиколого-гігієнічні (медико-біологічні) дослідження у цій сфері (п. 1 Порядку, затвердженого постановою КМ України від 27 березня 1996 р № 354).

Розглянемо особливості поводження з непридатними або забороненими до використання пестицидами та агрохімікатами. Насамперед, слід зазначити, що законодавством встановлені додаткові вимоги до їх зберігання. Згідно з Законом України «Про оцінку впливу на довкілля», ця діяльність віднесена до планової (п. 2 ст. 3), отже необхідним є отримання висновку з оцінки впливу на довкілля. Основні вимоги щодо зберігання ЗЗР встановлені Державними санітарними правилами «Транспортування, зберігання та застосування пестицидів у народному господарстві. ДСП 8.8.1.2.001-98» (далі - *ДСП 8.8.1.2.001-98*), затвердженими наказом МОЗ від 3 серпня 1998 р. № 1 [273]. Згідно з цим нормативно-правовим актом, зберігання пестицидів допускається тільки у спеціально призначених для цього складах: базисних (прирейкові, пришосейні, районні, міжгосподарчі) та витратних (склади господарств, тваринницьких і птахівницьких комплексів, а також інших організацій (п. 5.1). Обов'язковою вимогою для таких складів є отримання санітарного паспорта на право одержання, зберігання і застосування пестицидів і мінеральних добрив (Додаток 4). На сьогоднішній день рішення про видачу санітарного паспорта приймається Держпродспоживслужбою. Він може бути вилучений при виявленні порушень санітарних правил. В такому випадку подальша експлуатація складу забороняється (п. 5.1.21. ДСП 8.8.1.2.001-98). Крім того, законодавством встановлено вимоги щодо місця розташування таких складів. Так, Державними санітарними правилами планування та забудови населених пунктів, затвердженими наказом МОЗ від 19 червня 1996 р. № 173 (ДСП 173-96) [39], передбачені розміри санітарно-захисних зон від складів зберігання отрутохімікатів та мінеральних добрив до житлової забудови та водоймищ (Додаток 8). Ще однією обов'язковою умовою для провадження вказаного виду діяльності є укладення договору страхування відповідальності за шкоду,

заподіяну життю і здоров'ю фізичних осіб та навколишньому природному середовищу, за класом страхування 13 (ст. 11 Закону України «Про пестициди та агрохімікати»).

Визначення асортименту і обсягів непридатних або заборонених до використання пестицидів і агрохімікатів здійснюється на основі результатів їх інвентаризації та обов'язкової лабораторної перевірки якості. Остання не проводиться щодо ЗЗР у формі паст, порошків, які злежалися, висохли і не можуть бути використані за призначенням, та емульсійних і водорозчинних концентратів з нерозчинними осадами (п. 2 Порядку, затвердженого постановою КМ України від 27 березня 1996 р № 354). Інвентаризація повинна відбуватися на всіх суб'єктах господарювання, що мають складські приміщення для зберігання хімічних ЗЗР (пп. 1.2 п. 1 Порядку проведення комплексної інвентаризації місць накопичення заборонених і непридатних для використання в сільському господарстві хімічних засобів для захисту рослин, затвердженого наказом Мінагрополітики, Мінприроди, МОЗ від 18 жовтня 2001 р. № 315/376/412) [155]. З цією метою мали створюватися інвентаризаційні комісії, до складу яких входили: власники таких ЗЗР, представники районної інвентаризаційної комісії та районної держадміністрації (п. 2.5).

Щодо утилізації, знищення та знешкодження вищезгаданих засобів захисту рослин і тари від них, то законодавством передбачено, що вказані операції мають проводитися підприємствами, на яких вони виготовлені або іншими суб'єктами господарювання, які мають ліцензію Мінприроди (сьогодні – Мінекономіки) на провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами (зараз – ліцензія на провадження господарської діяльності з управління небезпечними відходами), позитивний висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи, і позитивний висновок науково-технічної експертизи (п. 3 вищезгаданого Порядку). Стосовно другого документу, як вже зазначалося у підрозділі 2.3, його видачу

продовжує здійснювати Держпродспоживслужба. Щодо третього, - то вимоги до його отримання встановлені Законом України 10 лютого 1995 р. «Про наукову і науково-технічну експертизу» [218]. Крім того, вказані суб'єкти мали б узгоджувати технологію утилізації, знищення та знешкодження непридатних або заборонених до використання пестицидів і агрохімікатів та тари від них з Фондом державного майна [238], МОЗ [140], Державною службою України з надзвичайних ситуацій [136], Національною академією наук [264] і затвердити її в Мінприроди (п. 3). Однак, аналіз нормативно-правових актів, на підставі яких регулюється діяльність вищеназваних установ, дає підстави стверджувати, що до їх компетенції такі повноваження не входять. Більше того, порядок такого узгодження до цих пір не розроблено. Таким чином, для здійснення операцій з управління непридатними або забороненими до використання пестицидами і агрохімікатами, підприємство повинно мати відповідну ліцензію, дозвіл на здійснення операцій з оброблення відходів та позитивні висновки державної санітарно-епідеміологічної і науково-технічної експертизи.

Враховуючи застарілий характер законодавства у вказаній сфері, Планом заходів з реалізації Національного плану управління відходами до 2033 року передбачена необхідність розроблення проекту нормативно-правового акту КМ України щодо приведення у відповідність з вимогами законодавства ЄС документа про затвердження вимог до використання і зберігання агрохімікатів та відходів від їх використання, а також вдосконалення управління хімічними ЗЗР.

Відповідно до міжнародних вимог, фактично єдиним прийнятним способом видалення такого типу небезпечних відходів є високотемпературне спалювання зі спеціальними системами допалювання та очищення вихлопних газів від діоксинів і фуранів. Але, навіть на території ЄС є лише кілька заводів, які мають необхідні технології [126]. В Україні немає жодного заводу, який би міг займатися утилізацією такого типу відходів у екологічно безпечний спосіб.

Для прикладу розглянемо судові справи, пов'язані із діяльністю ТОВ «Еко-Нова» - єдиного підприємства в нашій країні, яке у 2014 році отримало ліцензію на здійснення операцій у цій сфері [4]. Проте за результатами проведених перевірок щодо додержання ліцензійних умов провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами (далі – *Ліцензійні умови*), Мінприроди було прийнято рішення від 6 жовтня 2016 р. № 367 про анулювання вказаної ліцензії. Підставою для цього стала наявність ряду порушень, зокрема: відсутність припливно-витяжної вентиляції; підприємство не надало відомості про наявність власних або орендованих виробничих площ (приміщень); відсутність дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря для експлуатації утилізатора УТ3000Д; відсутність позитивного висновку науково-технічної експертизи [163]. Однак, 7 квітня 2017 р. ДРС видало розпорядження № 66 «Про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування», яким зобов'язало Мінприроди скасувати вищезгаданий наказ в частині анулювання ліцензії ТОВ «Еко Нова». Своє рішення ДРС обґрунтувало наявністю наступних обставин: 1) невідповідність форми рішення про анулювання ліцензії вимогам законодавства; 2) не складення органом ліцензування акта про виявлення недостовірних відомостей; 3) необґрунтовані підстави для анулювання ліцензії [163]. Однак, в судовому засіданні зазначені порушення не підтвердилися і 31 жовтня 2017 р. Постановою Окружного адміністративного суду міста Києва було задоволено адміністративний позов Мінприроди до ДРС, третя особа: ТОВ «ЕКО НОВА» про скасування розпорядження. Тобто, було визнано протиправним та скасовано вищезгадане розпорядження ДРС. Не погоджуючись із такою постановою, відповідач та третя особа звернулись до Київського апеляційного адміністративного суду з апеляційними скаргами, в яких просили її скасувати та ухвалити нову, якою в задоволенні позову відмовити [162]. Постановою від 15 травня 2018 р. вказані апеляційні скарги були задоволені. Суд дійшов висновку, що оскільки, законодавством не

встановлено повноваження Мінприроди на звернення до суду з приводу оскарження обов'язкових до виконання розпоряджень спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування, такий позов не може підлягати задоволенню [162]. Таким чином, доходимо висновку, що при винесені постанови суд керувався лише формальними обставинами справи. Адже, у ході судового розгляду було підтверджено факт, що місце провадження господарської діяльності ТОВ «Еко-Нова» є самочинним будівництвом, а отже діяльність на цьому об'єкті є незаконною, а він сам підлягає знесенню (лист Державної архітектурно-будівельної інспекції України (далі – ДАБІ) від 19 вересня 2017 р. № 40-70-10/7889). ТОВ «Еко Нова» у зв'язку з виявленням численних порушень, скасовано декларації про початок виконання будівельних робіт та про готовність до експлуатації термічного утилізатора. Крім того, було встановлено, що реконструкція об'єкта, де знаходиться мийно-сушильний комплекс та подрібнювач відходів, взагалі здійснена без відповідних дозволів та експлуатується з порушеннями [162]. Однак, Колегія суддів не прийняла до уваги вищезазначений лист, оскільки він надійшов через 5 місяців після прийняття оскаржуваного розпорядження ДРС. У постанові Київського апеляційного адміністративного суду зазначалося, що встановлені ДАБІ обставини у 2017 році можуть враховуватись Мінприроди у майбутньому при прийнятті відповідних рішень, але не можуть слугувати підставою для прийняття наказу Мінприроди від 6 жовтня 2016 р. № 367[162]. Тобто, не дивлячись на виявлені порушення ТОВ «Еко-Нова» продовжує працювати.

Якщо держава не має технічних можливостей і необхідних потужностей для видалення небезпечних відходів екологічно обґрунтованим і ефективним способом, то дозволяється їх транскордонне перевезення (п. 9 ст. 4 Базельської конвенції). Відповідно, склалася ситуація за якої, з одного боку, надавши ліцензію компанії «Еко Нова», Мінприроди практично обмежило можливості для імпортерів на вивезення пестицидів для знищення за кордон. З іншого

боку, навіть, відміна ліцензії вищезгаданої компанії, не вирішило б проблеми транскордонного перевезення пестицидів, адже, під час судових спорів між компанією-утилізатором та ЦОВВ, це також є неможливим. Більше того, на той період країна залишилася без можливостей для здійснення утилізації пестицидів на своїй території. Оскільки «де-юре» потужність для утилізації непридатних пестицидів в Україні була, проте «де-факто» здійснювати свою діяльність вона не могла [90, с. 66].

З метою виходу із цієї складної ситуації, КМ України було прийнято постанову від 21 листопада 2018 р. № 1212 «Про внесення зміни до пункту 11 Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням» [192]. Цим нормативно-правовим актом передбачалося, що наявність в Україні потужностей для утилізації / видалення небезпечних відходів не може бути перешкодою для прийняття рішення про їх експорт з метою видалення/ утилізації. Таким чином, важливість цього документу полягала в тому, що його норми забезпечили можливість розпочати процес вивезення на спеціалізовані потужності за кордоном непридатні та контрафактні пестициди і агрохімікати, а також їх провести належну утилізацію [90, с. 66-67]. Крім того, прийняття вищезазначеного нормативно-правового акту дало можливість обласним державним адміністраціям без втручання Мінприроди, вирішувати проблеми із застарілими пестицидами та агрохімікатами, а також визначати, де найбільш вигідно здійснювати утилізацію цих речовин [117]. Звісно, на той період повернення до транскордонного перевезення було цілком логічним вирішенням проблеми [87, с. 399]. Тим не менш, не дивлячись на те, що питання екології були поставлені в пріоритети державної політики України, необхідно вказати на пряме порушення положень Базельської конвенції.

Враховуючи все вищезазначене, слід констатувати, що законодавство у сфері управління небезпечними відходами, до яких належать хімічні ЗЗР, потребує приведення у відповідність із Законом України «Про управління

відходами». З цією метою, зокрема, вбачається за доцільне розробити Порядок управління непридатними або забороненими до використання пестицидами і агрохімікатами, затверджений постановою КМ України. Необхідно звернути увагу на те, що процеси управління такими відходами пов'язані із продовженням широкого застосування в Україні фальсифікованих та заборонених в ЄС пестицидів і агрохімікатів. Крім того, залишаються належним чином не врегульованими питання управління пестицидами, що накопичені за часів СРСР. Особливо складним у цьому контексті уявляється забезпечення належного правового регулювання операцій з видалення таких відходів, зокрема шляхом їх спалення або транскордонного перевезення.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, сутність якого полягає у комплексному дослідженні правового регулювання управління відходами сільського господарства.

Правова доктрина управління відходами сільського господарства в Україні перебуває на етапі активного формування. Правові питання управління відходами, в тому числі відходами сільського господарства розглядаються крізь призму енергетичної, біотехнологічної, екологічної та земельно-правової проблематики, що створює підґрунтя для розробки комплексної моделі правового забезпечення управління відходами сільського господарства, узгодженої з європейськими стандартами сталого розвитку.

Становлення наукової думки в галузі управління відходами сільського господарства пройшло кілька послідовних стадій. На ранньому етапі акцент робився на питаннях забезпечення екологічної безпеки, регламентування екологічно-небезпечної діяльності до якої віднесено і поводження з відходами сільського господарства. При цьому відходи розглядались, як правило, як джерело забруднення довкілля та як негативний чинник, від якого необхідно позбавитись, сучасні наукові праці характеризуються дослідженням відходів сільського господарства як потенційного ресурсу для вторинного використання, наприклад, у виробництві біопалива або органічних добрив. Доктрина управління відходами сільського господарства як самостійного напрямку правового регулювання в аграрному праві лише починає формуватись, оскільки на сьогодні наукові розвідки зосереджені переважно на екологічному аспекті.

В юридичній науці значна увага приділялася інтеграції норм ЄС та адаптації національного законодавства у сфері управління відходами до європейських стандартів, досліджувалися адміністративно-правові засади управління відходами, поняття «відходи» та їх класифікація, а також проблеми

права власності на відходи, специфіки окремих видів відходів сільського господарства (поводження з непридатними пестицидами та іншими хімічними засобами захисту рослин).

Незважаючи на велику кількість наукових доробків у сфері поводження з відходами, переважно вони стосувались загальних понять поводження з відходами, ґрунтувались на аналізі законодавства, яке нині втратило чинність, не враховує зміни щодо інституційно-функціонального забезпечення управління відходами, реалії воєнного стану та необхідності повоєнної відбудови України.

Серед малодосліджених напрямів насамперед варто відзначити питання правового режиму відходів сільського господарства як об'єкта правовідносин та їх різновидів (відходів рослинництва, відходів тваринництва, агрохімічних відходів, відходів війни та ін.). Сільське господарство продукує значні обсяги органічних залишків, відходів тваринництва, падежу, непридатних кормів і засобів захисту рослин, однак на рівні правової доктрини досі немає єдиного підходу до визначення їх правового статусу, ступеня небезпеки та вимог до їх утилізації. У чинному законодавстві відсутнє чітке розмежування між аграрними, промисловими та побутовими відходами, а тому сільськогосподарські залишки часто не мають належного правового режиму. Подвійний характер відходів (як небезпечного чинника та ресурсу) потребує узгодженості норм екологічного, аграрного та господарського права. Неврегульованість цих питань створює ризики для екологічної, продовольчої та енергетичної безпеки, адже неналежне поводження з органічними відходами може призвести до забруднення ґрунтів, водних ресурсів і поширення зоонозів, ці питання набувають особливого значення в умовах післявоєнного відновлення економіки

Не розроблено управління так званими «відходами війни» у сільському господарстві. Йдеться про руйнування аграрної інфраструктури, забруднення ґрунтів паливно-мастильними матеріалами, хімікатами, уламками техніки,

залишками вибухонебезпечних предметів. Нині відсутній правовий механізм очищення аграрних земель від таких відходів, а також порядок компенсації завданої шкоди землекористувачам. В правовій доктрині наразі не сформульовано концептуальних засад правового регулювання відновлення агросфери після війни, хоча саме це питання стане визначальним для екологічної безпеки і продовольчої стабільності держави в повоєнній Україні.

Дослідження законодавства у сфері управління відходами у сільському господарстві України дозволило висвітлити його еволюцію від початкового закріплення загальних екологічних засад до створення уніфікованого законодавства й подальшої диференціації з урахуванням аграрної специфіки; нині відбувається реформування правових засад управління відходами у напрямі впровадження моделі циркулярної економіки та активної імплементації європейських стандартів.

За змістом правові норми, що регламентують відносини у сфері управління відходами у сільському господарстві, можуть бути згруповані у наступні блоки правового регулювання: 1) норми, які визначають загальні засади управління відходами у сільському господарстві; 2) норми, які регламентують особливості управління окремими видами відходів у сільському господарстві; 3) норми, які визначають правовий статус суб'єктів управління відходами у сільському господарстві; 4) норми, які регламентують окремі операції з відходами у сільському господарстві (збирання, переробка, перевезення, відновлення, видалення тощо); 5) норми у сфері інституційно-функціонального забезпечення управління відходами у сільському господарстві; 6) норми, які встановлюють відповідальність за порушення законодавства у сфері управління відходами у сільському господарстві.

Виділено основні тенденції правового регулювання управління відходами у сільському господарстві. По-перше, це поступова імплементація норм права ЄС, зокрема Рамкової Директиви. По-друге, перехід від загальних до специфічних правових норм управління відходами сільського

господарства, що проявляється у диференціації законодавчого регулювання (наприклад, відходи тваринництва, пестициди та агрохімікати тощо). По-третє, тенденція до врахування принципів циркулярної економіки та ресурсозбереження, якщо раніше відходи розглядалися лише як негативне явище, то на сучасному етапі, як сировинний та енергетичний ресурс. По-четверте, посилюється інституційне забезпечення та контроль, поряд з ліцензуванням операторів управління відходами запроваджується електронний облік і звітність.

Становлення та розвиток законодавства України про поводження з відходами у сільському господарстві пройшло ряд етапів, кожен з яких має певні особливості. На першому етапі, який пов'язується з прийняттям Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.), були закладені основні засади поводження з відходами у сільському господарстві. У спеціальному аграрному законодавстві окремі норми регламентують питання поводження з окремими видами сільськогосподарських відходів. Початок другого етапу ознаменований прийняттям Закону України «Про відходи» (1998 р.). Формується основний масив законодавства на засадах уніфікації правового регулювання. Третій етап пов'язаний з адаптацією до вимог законодавства ЄС (2004 р.). Четвертий етап характеризується диференціацією законодавства про відходи у сільському господарстві та бере свій початок з прийняттям Закону України «Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною» (2015 р.). П'ятий етап (сучасний) характеризується декількома процесами: 1) оновленням законодавства шляхом прийняття Закону України «Про управління відходами»; 2) переходом від традиційної моделі поводження з відходами до засад циркулярної економіки та ресурсозбереження, що супроводжується активною імплементацією європейських стандартів, 3) змінами у правовому регулюванні відносин щодо відходів у сільському

господарстві, зумовленими запровадженням правового режиму воєнного стану в Україні у 2022 році.

За джерелом походження пропонується виділяти наступні види відходів сільського господарства: 1) відходи рослинного походження; 2) відходи тваринного походження, включаючи аквакультуру; 3) харчові відходи; 4) агрохімічні відходи; 5) відходи ветеринарної практики; 6) відходи ГМ-продукції.

З метою конкретизації ступеня небезпеки та характеру впливу на здоров'я людей і навколишнє середовище, пропонується викласти пункт 1 статті 7 Закону України «Про управління відходами» в наступній редакції: «1. Відходи поділяються на три класи: 1) небезпечні відходи; 2) потенційно небезпечні відходи; 3) безпечні відходи».

Зважаючи на потенційну можливість настання негативних наслідків для людини і довкілля від використання ГМ-продукції, вважаємо за доцільне доповнити Додаток 3 «Перелік потенційно небезпечних відходів з урахуванням їх походження або діяльності, під час якої вони були утворені» Порядку класифікації відходів, затвердженого постановою КМУ від 20 жовтня 2023 р. № 1102, відходами ГМ-продукції, включаючи харчову продукцію і корми.

На наш погляд, необхідно виділяти субінститут управління відходами сільського господарства, який входить до складу правового інституту охорони довкілля у сільському господарстві. Він має комплексний характер, адже в його основі лежать норми екологічного права, якими встановлюються загальні вимоги щодо управління відходами. Що ж стосується аграрного законодавства, то ним передбачені особливості поводження з різними видами сільськогосподарських відходів. Слід звернути увагу, що вищезазначений субінститут знаходиться на стадії трансформації. Вказане обумовлено рядом причин: 1) як аграрне, так і екологічне законодавство, яким регулюються відносини управління відходами сільського господарства, проходить процес

адаптації до законодавства ЄС; 2) залишається застарілим механізм управління такими відходами; 3) змінюється структура і повноваження центральних органів виконавчої влади в цій сфері.

Законодавство у сфері поводження з відходами сільського господарства потребує приведення у відповідність із Законом України «Про управління відходами». Насамперед, це стосується використання єдиного термінологічного апарату, визначення повноважень ЦОВВ у вказаній сфері, а також розроблення механізму управління вищезазначеними відходами.

З метою запобігання шкідливому впливу на здоров'я людини і навколишнє природне середовище, а також для підвищення відповідальності суб'єктів господарювання, пропонуємо закріпити у Законі України «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за розміщенням на ринку генетично модифікованих організмів і продукції» положення, згідно з яким для отримання дозволу на здійснення генетично-інженерної діяльності у замкненій і відкритій системах необхідним є подання інформації щодо заходів з управління відходами.

До суб'єктів у сфері управління відходами сільського господарства необхідно віднести: 1) виробників сільськогосподарської продукції, а також підприємства переробної галузі, включаючи зернові склади, бойні тощо. Поводження з відходами є для них додатковим (супутнім) видом діяльності; 2) спеціалізовані суб'єкти господарювання. Управління відходами для них є основним видом діяльності, що обумовлює особливості у їхньому правовому становищі (наприклад, ветеринарно-санітарні заводи,); 3) ЦОВВ, а також місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

ЦОВВ, які здійснюють управління відходами сільського господарства можна було б умовно розподілити на органи загальної і спеціальної компетенції. До першої групи належали ЦОВВ, функції яких визначені Законом України «Про управління відходами» (Міндовкілля, Держекоінспекція, МОЗ). До другої – Мінагрополітики та

Держпродспоживслужба. Але, враховуючи реформу ЦОВВ, сучасна система таких органів виглядає наступним чином: Мінекономіки, МОЗ, Держекоінспекція і Держпродспоживслужба.

З метою приведення Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667, у відповідність із діючим законодавством, необхідним є виключити з підпункту 3) пункту 4 наступні слова:

- в абзаці 5: «проводить державну санітарно-епідеміологічну експертизу, видає за результатами її проведення відповідні висновки».

- в абзаці 45: «за додержанням підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадянами державних санітарних норм і правил, гігієнічних нормативів і регламентів безпечного виробництва, транспортування, зберігання, застосування пестицидів і агрохімікатів»;

Слід констатувати, що обов'язок щодо управління відходами сільського господарства, власник яких не встановлений, покладено законодавцем на органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади. Але, на наш погляд, ця проблема має вирішуватися на державному рівні шляхом прийняття відповідної державної програми, яка б встановлювала загальні засади управління ними та централізоване фінансування необхідних заходів.

Правове забезпечення управління відходами рослинництва в Україні залишається на недостатньому рівні, відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би комплексно регулював порядок збирання, зберігання, переробки, відновлення чи знищення відповідних відходів. Натомість окремі вимоги розосереджені між низкою актів аграрного законодавства, що ускладнює запровадження сталого управління відходами та стримує розвиток переробних і біоенергетичних технологій у рослинництві. За таких умов постає потреба у комплексному нормативному акті, який би інтегрував вимоги аграрного, екологічного, фітосанітарного та біобезпекового законодавства, визначив

порядок мінімізації утворення відходів, їх екологічно безпечного використання, переробки, знешкодження й контролю, а також забезпечив сталий розвиток аграрної сфери.

Відходи рослинництва доцільно визначати як біологічні залишки рослинного походження, що утворюються під час вирощування і збирання сільськогосподарських культур, а також як побічні продукти їх первинної та вторинної обробки, які не є метою основного виробництва, але можуть бути використані повторно, відновлені чи піддані видаленню відповідно до вимог екологічного та аграрного законодавства.

Відходи тваринного походження доцільно визначати як біологічні залишки органічного походження, що утворюються у процесі розведення, вирощування сільськогосподарських тварин та переробки продукції тваринництва, включаючи гній, послід, неперероблені органічні залишки, туші та їх частини, інші побічні продукти, що не призначені для споживання людиною, від яких власник позбавляється, має намір або зобов'язаний позбутися;

Доцільно розробити та затвердити комплексну Державну програму підтримки операторів ринку у сфері управління відходами тваринного походження. Така програма має базуватися на механізмах публічно-приватного партнерства, передбачати фінансові та інституційні стимули для модернізації виробничих потужностей, створення нових біотехнологічних центрів та впровадження ферментаційних, біогазових і компостувальних установок. Її важливою складовою повинно стати сприяння залученню іноземних грантів, коштів міжнародних екологічних фондів та інвестиційних програм ЄС, спрямованих на розвиток зеленої енергетики та екологічної інфраструктури. Реалізація такої програми дозволить створити економічно життєздатну та екологічно безпечну систему управління відходами тваринництва, інтегровану у європейські стандарти та здатну забезпечити сталий розвиток аграрного сектору України.

З метою реалізації прикінцевих положень Закону України «Про бджільництво», пропонується внесення змін до КУПАП та ККУ щодо встановлення відповідальності за використання засобів захисту рослин, що призвело до виникнення загрози для життєдіяльності бджіл.

До агрохімічних відходів пропонується включити наступні види пестицидів і агрохімікатів, які в силу своїх характеристик, не можуть бути використані за призначенням: 1) заборонені в ЄС і згідно із зобов'язаннями України за Угодою про асоціацію мали б бути заборонені в нашій країні; 2) не внесені до Державного реєстру пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні; 3) фальсифіковані; 4) непридатні або заборонені до використання, включаючи ті, що накопичені за часів СРСР.

Аграрне законодавство України, яким регулюються відносини щодо поводження із засобами захисту рослин, має враховувати стандарти ЄС щодо забезпечення безпеки людей і тварин, зокрема бджіл, у процесі їх застосування. Тобто, особливо важливим уявляється приведення списку пестицидів, дозволених до використання в Україні, у відповідність із переліком, встановленим у нормативно-правових актах ЄС. При введенні заборони на використання, наприклад, токсичних для бджіл інсектицидів, вони автоматично стануть агрохімічними відходами і будуть підлягати відновленню або видаленню.

Зважаючи на необхідність усунення негативного впливу пестицидів не тільки на людей і навколишнє природне середовище, а також на тварин, та з метою уніфікації українського законодавства із законодавством ЄС, пропонується викласти абзац шостий статті 3 Закону України «Про пестициди і агрохімікати» наступній редакції: «безпе́чність для здоров'я людини, тварин та навколишнього природного середовища під час їх виробництва, транспортування, зберігання, випробування і застосування за умови дотримання вимог, встановлених санітарними нормами та іншими нормативно-правовими актами»;

Скасування державної реєстрації агрохімікатів ряду товарних підкатегорій, що передбачено Законом України від 12 травня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперервного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану», спрямоване, на наш погляд, на підвищення ризиків ввезення на митну територію України небезпечних хімічних засобів захисту рослин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрне право України: Підручник / За заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 608 с.
2. Аграрне право: підручник / за ред. О.О. Погрібного. Київ: Істина, 2007. 448 с.
3. Агрофірма «Світанок» втратила 13 тисяч свиней через обстріл: збитки можуть сягати 300 млн грн. URL: <https://pigua.info/uk/post/news-of-ukraine-and-world/agrofirma-svitanok-vtratila-13-tisac-svinej-cerez-obstril-zbitki-mozut-sagati-300-mln-grn> (дата звернення: 10.10.2025).
4. Аналітична записка «Поводження з небезпечними відходами в Україні» 2 лютого 2018 р. URL: <https://epl.org.ua/environment/analitichna-zapyska-povodzhennya-z-nebezpechnymy-vidhodamy-v-ukrayini/> (дата звернення: 06.05.2023).
5. Андрейцев В.І. Екологічне право. Курс лекцій. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.
6. Андрейцев В.І. Земельне право і законодавство суверенної України: Актуальні проблеми практичної теорії. [2-ге вид., випр.]. Київ: Знання, 2007. 445 с.
7. Антонова Т.Л. Адміністративно-правове регулювання поведження з відходами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 244 с.
8. Базельська конвенція про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням. Офіційний вісник України. 2018. № 93. Ст. 3092.
9. Балюк Г.І. Екологічне право України: конспект лекцій у схемах (Загальна і Особлива частини): навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 192 с.
10. Бобкова А.Г. Концептуальні правові засади розвитку екологічного підприємництва. *Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної*

безпеки суспільства: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присв. 50-й річниці створення Донец. нац. ун-ту та 30-й річниці створення кафедри господар. права ДонНУ (м. Вінниця, 14-15 травня 2015 р.) / за заг. ред. А.Г. Бобкової. Вінниця: ДонНУ, 2015. С. 207–208.

11. Богдан А.Й. Правове забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у контексті вимог законодавства Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. 227 с.

12. Бондар Л.О. Правові засади здійснення екологічно небезпечної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2002. 20 с.

13. Бондар Л.О. Про класифікацію видів екологічно небезпечної діяльності. Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. *Серія: Правознавство*. Вип. 121. Чернівці: Рута, 2001. С.71-74.

14. Бондар Л.О., Курзова В. В. Екологічне право України у запитаннях і відповідях: навч. посіб. Харків: Ксилон, 2006. 245 с.

15. Бредіхіна В. Л. Правові проблеми розвитку агросфери в умовах зміни клімату. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери. Матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листопада 2020 р.)*. С. 92-98. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/20.11.20/ ActualLawIssues 20 21.pdf> (дата звернення: 12.03.2021).

16. Бугера С. І Проблеми законодавчого забезпечення розвитку галузі бджільництва. *Земельне, екологічне, аграрне право: оцінка впливу на довкілля. Збірник тез виступів Всеукраїнського круглого столу (Київ: 18 червня 2018 р.)*. Київ: С. 40-42.

17. Вимоги щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю

харчових продуктів (НАССР), затверджене наказом Мінагрополітики від 01.10.2012 р. № 590. *Офіційний вісник України*. 2012. № 81. Ст. 3290.

18. Вплив війни на тварин. URL: <https://www.veganexpress.org/post/vplyv-viyny-na-tvaryn> (дата звернення: 10.10.2025).

19. Всеохоплююча стратегія імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію, між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, схвалена розпорядженням КМ України від 24.02.2016 р. № 228-р. Урядовий кур'єр. 06.04.2016. № 65.

20. Гаврилюк О.М. Адміністративно-правове регулювання поведження з побутовими відходами: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; НДІ публ. права. Київ, 2017. 18 с.

21. Гадзало Я. ГМО – корисні чи шкідливі: повна заборона чи законодавче регулювання? URL: <http://naas.gov.ua/slide/gmo-korisn-chi-shk-dliv-povna-zaborona-chi-zakonodavche-regulyuvannya/> (дата звернення: 03.09.2024).

22. Гафурова О.В Проблеми вдосконалення законодавства України у сфері якості питної води (на прикладі нітратної директиви). *Право. Людина. Довкілля*. 2020. Vol. 11. № 3. С. 41-49.

23. Гафурова О.В. Новітні тенденції розвитку законодавства у сфері якості і безпеки сільськогосподарської продукції. *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: тези доповідей за матеріалами III Всеукраїнської наук.-прак.конф.* (м. Луцьк, 27-28.04.2023 р.). Луцьк: ІВВ Луцький НТУ, 2023. С. 41-44.

24. Гафурова О.В. Сільськогосподарська діяльність (сільськогосподарське виробництво) як об'єкт аграрних правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 4. С. 56-59.

25. Гафурова О.В., Кухар О. Правове регулювання утилізації непридатних до використання пестицидів, що накопичені за часів СРСР. *Право. Людина. Довкілля*. 2021. Vol. 12. № 3. С. 46-53.

26. Гафурова О.В., Новак Т.С. Інформація про відходи, що утворюються внаслідок війни: питання правового забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право*. 2023. Т. 1. Вип. 79. С. 349-355.

27. Гафурова О.В. Соціальний розвиток села в Україні: теорія та практика правового регулювання. Монографія. Київ: Ірідіум, 2014. 480 с.

28. Герасименко І. Використовувати не можна забороняти: чому в Україні досі застосовують заборонені в ЄС пестициди? URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/vikoristovuvati-ne-mozna-zaboronati-comu-v-ukraini-dosi-zastosovuut-zaboroneni-v-es-pesticidi> (дата звернення: 03.09.2024).

29. Гігієнічна класифікація пестицидів за ступенем небезпечності, затвердженої Постановою першого заступника головного державного санітарного лікаря України від 28.08.1998 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va002282-98#Text> (дата звернення: 03.09.2024).

30. Горбань Ю. Масова загибель бджіл в Україні: як нарешті вирішити проблему. 20.05.2020. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3029436-masova-zagibel-bdzil-v-ukraini-ak-naresti-virisiti-problemu.html> (дата звернення: 03.09.2024).

31. Грачук В.С. Еколого-правові засади використання відновлюваних джерел енергії: дис. ... докт. філософ 081 Право; Волинський національний у-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2025. 228 с.

32. Григор'єв Д. Компенсація за розмінування земель сільськогосподарського призначення. URL: <https://armada.law/blog/kompensacziya-za-rozminuvannya-zemel-silskogospodarskogo-pryznachennya/> (дата звернення: 27.10.2025).

33. Григор'єва Х.А. Продовольча безпека України: удосконалення законодавства в умовах воєнних, євроінтеграційних та екологічних викликів: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2024. 228 с.

34. Григорук І.І. Механізм стимулювання розвитку біоенергетичного напрямку в сільськогосподарських підприємствах: дис. ... докт. філософії: 051; ДВНЗ «Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2020. 252 с.

35. Гуменюк Г.Д., Войтюк Г.В. Поводження з відходами: вимоги Європейського Союзу і законодавства України. *Стандартизація. Сертифікація. Якість*. 2015. №3. С. 26-29.

36. Гурець Л. Л., Фесенко О. А. Проблема утилізації відходів рослинництва. *Сучасні технології у промисловому виробництві : матеріали та програма VIII Всеукраїнської наук.-тех. конф. (м. Суми, 20–23 квітня 202 р.)* / ред. кол.: О. Г. Гусак, І. В. Павленко. Суми: Сумський державний університет, 2021. С. 136-138.

37. Державний класифікатор України. Класифікатор відходів. ДК 005-96, затверджений і введений в дію наказом Держстандарту від 29.02. 1996 р. № 89. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FIN7371> (дата звернення: 14.03.2021).

38. Державний реєстр пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=00aa19f1-7ab1-4305-b69c-08bd6064acf4&tag=DerzhavniiRestrPestitsidivIAgrokhimikativDozvolenikhDoVikoristanniaVUkraini> (дата звернення: 25.10.2023).

39. Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів, затверджені наказом МОЗ від 19.06.1996 р. № 173 (ДСП 173-96), зареєстровано в Мінюсті 24.07.1996р. за № 379/1404. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0379-96#Text> (дата звернення: 14.12.2022).

40. Деякі питання вдосконалення роботи підприємств, діяльність яких пов'язана з утилізацією та переробкою відходів тваринного походження, неякісних харчових продуктів та продовольчої сировини: Постанова КМ України від 29.10.2012 р. № 1147. *Офіційний вісник України*. 2012. № 94. Ст. 3828.

41. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: постанова КМ України від 18.03.2022 р. № 314. *Офіційний вісник України*. 2022. № 26. Ст. 1399.

42. Деякі питання Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства: Постанова КМ України від 21.07.2025 р. № 903. *Урядовий кур'єр*. 2025. 24 липня № 149.

43. Деякі питання оголошення припинення статусу відходів: постанова КМ України від 08.08.2023 р. № 827. *Офіційний вісник України*. 2023. № 78. Ст. 4420.

44. Деякі питання подання декларації про відходи: постанова КМ України від 7.05.2022 р. № 556. *Офіційний вісник України*. 2022. № 40. Ст. 2184.

45. Директива Європейського Парламенту і Ради 2001/18/ЄС від 12.03.2001 р. «Про навмисне вивільнення у довкілля ГМО та про скасування Директиви Ради 90/220/ЄЕС». *Офіційний вісник Європейських Співтовариств*. 2001. L 106. Стор. 1.

46. Директива Європейського Парламенту і Ради 2008/98/ЄС від 19.11.2008 р. «Про відходи та скасування деяких директив». *Офіційний вісник Європейських Співтовариств*. 2008. L 321. Стор. 3.

47. Директива Європейського Парламенту і Ради 2009/41/ЄС від 06.05.2009 р. «Про локалізоване використання генетично модифікованих мікроорганізмів». *Офіційний вісник Європейських Співтовариств*. 2009. L 125. Стор. 75.

48. Духневич А.В., Карпінська Н.В. Екологічні наслідки війни: оцінка впливу відходів на навколишнє середовище. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 1. С. 347–352.

49. Екологічне право України: академ. курс: підруч. для вищ. навч. закл. Заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2005. 847 с.

50. Екологічне право України: курс лекцій / під ред. І.І. Каракаша. Одеса: Латстар, 2001. 478 с.

51. Євстігнєєв А.С. Екологічна безпека спеціального природокористування в Україні в контексті сталого розвитку: теоретико-правові аспекти: моногр. Київ: МПБП «Гордон», 2018. 494 с.

52. Жук П. Відходи сільського господарства в Україні: обсяги утворення та питання рециклінгу. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*: 2022. Вип. 155 (3). С. 21-28. URL: [https://ird.gov.ua/sep/sep20223\(155\)/sep20223\(155\)_021_ZhukP.pdf](https://ird.gov.ua/sep/sep20223(155)/sep20223(155)_021_ZhukP.pdf) (дата звернення: 15.09.2024).

53. Загальні вимоги до здійснення переробки, утилізації, знищення або подальшого використання вилученої з обігу неякісної та небезпечної продукції, затверджені постановою КМ України від 24.01. 2001 р. № 50. *Офіційний вісник України*. 2001. № 4. Ст. 131.

54. Звернення щодо недопустимості внесення змін до «порядку реалізації експериментального проєкту щодо спрощеного порядку отримання дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів», які пропонує Міндовкілля. URL: <https://epl.org.ua/environment/zvernennya-shhodo-nedopustymosti-vnesennya-zmin-do-poryadku-realizatsiyi-eksperymentalnogo-proyektu-shhodo-sproshhenogo-poryadku-otrymannya-dozvolu-na-zdijsnennya-operatsij-z-obroblennya-vidhodiv-yaki/> (дата звернення: 14.10.2025).

55. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. *ВВР України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.

56. Зуєв В. А. Правове регулювання поводження з відходами в Україні: проблеми та перспективи систематизації та розвитку. *Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні*: колектив. монограф. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 548-568.

57. Іванюта С. Про організацію поводження з відходами, що утворилися внаслідок війни. Національний ін-т стратегічних досліджень. 2023. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-03/waste-of-war_pdf.pdf (дата звернення: 10.10.2024).

58. Карпінська Н.В. Застосування санітарних та фітосанітарних заходів: проблеми правового забезпечення у контексті вимог СОТ та ЄС: монографія. Луцьк, СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф». 2021. 532 с.

59. Категорія справи № 126/2755/24: Кримінальні справи (з 01.01.2019); Кримінальні правопорушення проти довкілля; Забруднення або псування земель. Провадження № 1-кп/126/175/2025. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/125902712> (дата звернення: 14.10.2025).

60. Категорія справи № 132/567/22: Кримінальні справи (з 01.01.2019); Кримінальні правопорушення проти довкілля; Забруднення або псування земель. Провадження №1-кп/132/211/22. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/104251502> (дата звернення: 14.10.2025).

61. Категорія справи № 126/2755/24: Кримінальні справи (з 01.01.2019); Кримінальні правопорушення проти довкілля; Забруднення або псування земель. Провадження № 1-кп/126/175/2025. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/125902712> (дата звернення: 13.11.2025).

62. Категорія справи № 130/3590/24: Кримінальні справи (з 01.01.2019); Кримінальні правопорушення проти довкілля; Забруднення або псування земель. Провадження № 1-кп/130/119/2025. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/126981695> (дата звернення: 13.11.2025).

63. Категорія справи № 454/2294/23: Кримінальні справи (з 01.01.2019); Кримінальні правопорушення проти довкілля; Забруднення або псування земель. Справа №454/2294/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111100540> (дата звернення: 14.10.2025).

64. Клещенко Н.О. Роль правової доктрини на формування національного законодавства:реалії сьогодення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 31–33. URL: [http:// www.lsej.org.ua/6_2022/5.pdf](http://www.lsej.org.ua/6_2022/5.pdf) (дата звернення: 03.11.2022).

65. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12. 1984 р. № 8073-Х. *ВВР Української РСР*. 1984. Додаток до № 51.Ст.1122.

66. Козаченко Т.П. Правові механізми державного регулювання у сфері поводження з твердими відходами: дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.02. Одеса, 2011. 175 с.

67. Комарницький В.М., Шевченко В.І., Єлькін С.В. Екологічне право: Навч. посібник. 2-е вид. / Відп. ред. М.І. Єрофєєв. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. 224 с.

68. Комплексна державна програма енергозбереження України, затверджена постановою КМ України від 05.02.1997 р. №148. *Офіційний вісник України*. 1997. № 6. Стор. 90.

69. Кондратьєва К.А. Правове регулювання екологічної безпеки в сфері сільськогосподарського виробництва в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. 217 с.

70. Кондратюк Т.М. Виділення земель під полігони відходів: правове регулювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 358-362.

71. Кондратюк Т.М., Єрмоленко В.М. Принципи управління відходами. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. С. 46-50.

72. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *ВВР України*. 1996. № 30. Ст. 141.

73. Концепція Державної цільової економічної програми розвитку тваринництва на період до 2033 року, схвалена розпорядженням КМ України від 31 січня 2025 р. № 76-р. *Офіційний вісник України*. 2025. № 18. Ст. 1246.

74. Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року, схвалена розпорядженням КМ України від 7.12.2016 р. № 932-р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 99. Ст. 3236. Вт. чин. на підставі розпорядження КМ № 483-р від 30.05.2024.

75. Корнет В.А., Підліснюк В.В Проблема непридатних і заборонених до використання пестицидів на Україні та їх вплив на здоров'я населення. *Екологічна безпека*. URL: [http://www.kdu.edu.ua/ЕКВ_jurnal/2010_2\(10\)/pdf/43.pdf](http://www.kdu.edu.ua/ЕКВ_jurnal/2010_2(10)/pdf/43.pdf) (дата звернення: 13.11.2025).

76. Корнієнко Г.С. Агробізнес в Україні: теоретико-правові проблеми становлення та розвитку. Монографія. Харків: Юрайт, 2023. 560 с.

77. Костенко С.О. Пестициди та агрохімікати як інновації в аграрній сфері: до питання правового регулювання «розумних меж» використання. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України. Тези доповідей учасників міжнар. наук.-прак. конф. (онлайн/офлайн формат) (Київ, 26 листопада 2021 р.)*/ за ред. В. М. Єрмоленка. Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2021. С. 92-98.

78. Красноруцька Л. Правове регулювання охорони земель від забруднення пестицидами та агрохімікатами. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С.103-107.

79. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *ВВР України*. 2001. № 25-26. Ст.131.

80. Кронда О.Ю. Правове регулювання поведження з радіоактивними відходами в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2012. 208 с.

81. Курман Т.В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення: монограф. Харків: Юрайт, 2018. 376 с.

82. Кухар О. Нормативно-правове регулювання поводження з відходами у сільському господарстві України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2022. № 3 (21). С. 44–51.

83. Кухар О.В. До питання визначення поняття «відходи війни». *Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників міжнар. наук.-прак. онлайн/офлайн конф. (м. Київ, 16 вересня 2022 р.)*. Київ: ТОВ «Прінтеко», 2022. С. 251-253.

84. Кухар О.В. До питання захисту земель при використанні засобів захисту рослин. *На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України. Тези доповідей учасників міжнар.наук.-прак. конф. (онлайн/офлайн формат) (Київ, 26 листопада 2021 р.)*/ за ред. В. М. Єрмоленка. Київ: ФОП Гуляєва В.М., 2021. С. 98-100.

85. Кухар О.В. До питання управління відходами, що утворюються при здійсненні діяльності з ГМО. *Правові аспекти агроекологічного розвитку України: тези доповідей учасників міжнар.наук.-прак. онлайн/офлайн конф., присвяченої 100-річчю від народження академіка В. З. Янчука (м. Київ, 23 травня 2025 р.)*. Київ: НУБіП України, 2025. С. 216-219.

86. Кухар О.В. Новели законодавства у сфері управління відходами сільського господарства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 88. Ч. 2. С. 218-222.

87. Кухар О.В. Правове регулювання утилізації непридатних пестицидів: проблеми та шляхи вирішення. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: матеріали міжнар. наук.-прак. конф., присвяченої 120-річчю Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, 18-19 травня 2018 р.)*. / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: ТОВ «ЦП Компринт», 2018. С. 396-400.

88. Кухар О.В. Щодо повноважень Держпродспоживслужби у сфері управління відходами сільського господарства. *Довкілляве законодавство*

України та захист екологічних прав громадян в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів Всеукр. наук.-прак. конф. (м. Івано-Франківськ, 21 листопада 2025 р.) / Ред. кол.: Н. Р. Малишева, З. В. Яремак, Л. Р. Данилюк. Івано-Франківськ : Голіней О. В., 2025. С. 253- 257.

89. Кухар О.В. Теоретико-правове визначення поняття «відходи сільського господарства». *Право. Людина. Довкілля*. 2021. Vol.12 № 1. С. 75-84.

90. Кухар О.В. Утилізація непридатних пестицидів в сільському господарстві через механізм транскордонного перевезення: правові аспекти. *Науково-практичний журнал «AreaNauki»*. 2019. №2 (6). С. 61-69.

91. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з культивування рослин (крім конопель для промислових цілей, визначених Законом України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори»), включених до таблиці І переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного переліку: Постанова КМ України від 06.04. 2016 р. № 282. *Офіційний вісник України*. 2016. № 30. Ст. 1209.

92. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів автомобільним транспортом, міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом, затверджені постановою КМ України від 0212.2015 р. № 1001. *Офіційний вісник України*. 2015. № 98. Ст. 3358.

93. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з поводження з небезпечними відходами, затверджені постановою КМ України

від 13.07. 2016 р. № 446. Вт. чин. на підставі постанови КМ України № 1278 від 5.12. 2023 р. *Офіційний вісник України*. 2024. № 5. Ст. 226.

94. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з управління небезпечними відходами, затверджені постановою КМУ від 05.12.2023 р. № 1278. *Офіційний вісник України*. 2024. № 5. Ст. 226.

95. Максименцева Н.О. Правове забезпечення поводження з небезпечними відходами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 227 с.

96. Максименцева Н.О. Правове забезпечення поводження з небезпечними відходами: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.06; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 19 с.

97. Малишева Н.Р., Єрофеев М.І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Харків: Право, 2017. 416 с.

98. Марченко С.І. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва: дис. ... канд. юрид. наук: 12:00:06; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2008. 210 с.

99. Масова загибель бджіл на Львівщині: які причини і наслідки. URL: <https://wwf.ua/?11506391/Mass-death-of-bees-in-the-Lviv-region> (дата звернення: 13.11.2025).

100. Менів О.І. Правове забезпечення використання ГМО при вирощуванні сільськогосподарської продукції рослинного походження в Україні та ЄС: дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Нац. юрид. ун-т. ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 223 с.

101. Методи інспектування, огляду, у тому числі відбору зразків, та проведення фітосанітарної експертизи (аналізів), затверджені наказом Міністерства економіки та сільськогосподарства від 22.02.2021 р. № 343. *Офіційний вісник України*. 2021. № 23. Ст. 1092.

102. Методика вилучення, утилізації та знищення сільськогосподарської сировини і харчових продуктів, що зазнали впливу пестицидів та агрохімікатів і непридатні до використання, затверджена першим заступником Головного державного санітарного лікаря України від 07.03.1996 р. за № 5.08.07/306 URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v_306282-96#Text (дата звернення: 02.05.2021).

103. Методичні рекомендації з розроблення регіональних планів управління відходами, затверджені наказом Міндовкілля від 16.04.2024 р. № 403. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0403926-24?find=1&text=%D1%82%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BD#w1> (дата звернення: 13.11.2025).

104. Мунтян В.Л. Правова охорона ґрунтів Української РСР. Київ: Наукова думка, 1965. 97 с.

105. На Вінниччині екологи виявили несанкціоноване звалище решток тварин. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3854171-na-vinniccini-ekologi-viavili-nesankcionovane-zvalise-restok-tvarin.html> (дата звернення: 18.11.2025).

106. На Чернігівщині екологи утилізували понад 90 тонн нічийних пестицидів. URL: <https://cntime.cn.ua/na-chernigivshini-ekologi-utilizovali-ponad-90-ton-article/> (дата звернення: 18.11.2025).

107. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2021 році. Міндовкілля. URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/Natsdopovid-2021-n.pdf> (дата звернення: 22.08.2022).

108. Національна стратегія протимінної діяльності на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024 - 2026 роках, схвалена розпорядженням КМ України від 28.06.2024 р. № 616-р. *Офіційний вісник України*. 2024. № 65. Ст. 3923.

109. Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року, схвалена розпорядженням КМ України від 08.11.2017 р. № 820-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 94. Ст. 2859.

110. Національний перелік відходів, затверджений постановою КМ України від 20.10. 2023 р. № 1102. *Офіційний вісник України*. 2023. № 97. Ст. 5820.

111. Національний план з енергетики та клімату України до 2030 року, схвалений постановою КМ України від 27.12.2023 р. № 1371. *Офіційний вісник України*. 2024. № 63. Ст. 3775.

112. Національний план управління відходами до 2030, затверджений розпорядженням КМ України від 20.02. 2019 р. № 117-р. Вт. чин. підставі Розпорядження КМ України № 1353-р від 27.12.2024 р. *Офіційний вісник України*. 2025. № 13. Ст. 1001.

113. Національний план управління відходами до 2033 року, затверджений розпорядженням КМ України від 27.12. 2024 р. № 1353-р. *Офіційний вісник України*. 2025. №13. Ст. 1001.

114. Новак Т.С., Єрмоленко В.М. Окремі аспекти правового забезпечення управління відходами, що утворилися через пошкодження (руйнування) будівель та споруд внаслідок бойових дій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 368-372.

115. Нове дослідження демонструє, що сільське господарство дає більші викиди парникових газів, ніж спалювання викопних джерел енергії. URL: <https://ukraine-oss.com/nove-doslidzhennya-demonstruye-shho-silске-gospodarstvo-daye-bilshi-vykydy-parnykovykh-gaziv-nizh-spalyuvannya-vykopnyh-dzherel-energiyi> (дата звернення: 11.09.2025).

116. Носік В.В. Предмет аграрно-правового регулювання в сучасних умовах: теоретичні аспекти. *Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матеріали Всеукр. круглого столу (25 травня 2012 р.)*.

За ред. В.М. Єрмоленка, В.І. Курила, В.І. Семчика. Київ: Видавничий центр НУБіП України, 2012. С. 26-28.

117. Обласні державні адміністрації отримали можливість без втручання Мінприроди вирішувати проблеми із застарілими пестицидами та закинутими хімсховищами. URL: <https://ecolog-ua.com/news/oblasni-derzhavni-administraciyi-otrymaly-mozhlyvist-bez-vtruchannya-minpryrody-vyrishuvaty> (дата звернення: 18.11.2025).

118. Оверковська Т.К. Правові засади охорони земель від забруднення та псування в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2008. 213 с.

119. Оверковська Т.К. Правові засади поводження із сільськогосподарськими відходами. *Право і суспільство*. 2021. № 2. С. 85-91.

20. Олексійчук В. Вода з пестицидами, що питимуть ваші нащадки? URL: <http://proty-pestycydiv.co.ua/2020/03/20/voda-z-pestycydamy-shho-pytymut-vashi-nashhadky/> (дата звернення: 18.11.2025).

121. Олещенко І.В. Правове забезпечення охорони довкілля суб'єктами господарювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Київ, 2017. 232 с.

122. Панфілова Д.А. Екологічне законодавство в контексті міжнародно-правових зобов'язань України: проблеми реформування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2017. 253 с.

123. Панченко В.В. Деякі організаційно-правові питання щодо агроінновацій. *Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 18-19 травня 2018 р.)* / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: НУБіП, 2018. С. 151–152.

124. Пастух А.В. Правове регулювання вирощування та перероблення сільськогосподарської сировини для виробництва біопалива: дис. канд. юрид. наук: 12.00.06. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2017. 221 с.

125. Пахолук А.М. Аграрні фінансові правовідносини. Дис. д-ра філософії: 081 «Право». Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023. 240 с.

126. Першу партію непридатних пестицидів утилізовано, – ЕВА (European Business Association). URL: <https://eba.com.ua/pershu-partiyu-neprydatnyh-pestytsydiv-utylizovano-eva/> (дата звернення: 10.12.2025).

127. Пестициди в розробці, або як створюють нові препарати. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/pesticidi-v-rozrobci-abo-ak-stvoruut-novi-preparati> (дата звернення: 18.11.2025).

128. Пестициди і технічні засоби їх використання: Навч. посіб. / За ред. М.Д. Євтушенка, Ф.М. Марютіна. Харків: Харк. держ. аграр. ун-т, 2001. 95 с.

129. Петлюк Ю.С. Еколого-правова обізнаність громадян у сфері управління відходами. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. Випуск 91: частина 5, 2025. С. 306-311.

130. Петлюк Ю.С., Марченко С.І. Роль громадськості у правовій охороні довкілля сільських територій України. *Наукові записки. Серія: Право*. Вип. 18, 2025. С. 400–404.

131. Підробка пестицидів в Україні: у Раді розробили закон з протидії фальсифікату. URL: <https://superagronom.com/news/14797-pidrobka-pestitsidiv-v-ukrayini-u-radi-rozrobili-zakon-z-protidiyi-falsifikatu> (дата звернення: 10.12.2025).

132. Пінкевич Н.С. Адміністративно-правове регулювання у сфері поводження з відходами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2019. 217 с.

133. Повідомлення про оприлюднення проекту постанови КМ України «Про затвердження Порядку виявлення та обліку відходів, власник яких не встановлений». URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail/0e3f57b3-b7b6-494a-a0d7-53ddf8f6482d?lang=uk-UA&title=PovidomlenniaProOpriliudnenniaProktuPostanoviKabinetuMinistrivUkrainideiakiPitanniaViiavlenniaTaOblikuVidkhodiv-VlasnikYakikhNeVstanovlenii> (дата звернення: 16.09.2025).

134. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *ВВР України*. 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. Ст. 112.

135. Положення про Державну службу України з безпеки на транспорті, затверджене постановою КМ України від 11.02. 2015 р. № 103. *Офіційний вісник України*. 2015. № 22. Ст. 604.

136. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, затверджене постановою КМ України від 16.12.2015 р. № 1052. *Офіційний вісник України*. 2015. № 102. Ст. 3514.

137. Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, затверджене постановою КМ України від 02.09. 2015 р. № 667. *Офіційний вісник України*. 2015. № 73. Ст. 2402.

138. Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затверджене постановою КМ України від 17.02. 2021 р. № 124. Вт. чин. на підставі Постанови КМ України № 903 від 21.07.2025. *Офіційний вісник України*. 2025. № 66. Ст. 4566.

139. Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, затверджене постановою КМ України від 25.06.2020 р. № 614. Вт. чин. на підставі постанови КМ України № 903 від 21.07.2025. *Офіційний вісник України*. 2025. № 66. Ст. 4566.

140. Положення про Міністерство охорони здоров'я України, затверджене постановою КМ України від 25.03.2015 р. № 267. *Офіційний вісник України*. 2015 р. № 38. Ст. 1141.

141. Положення про Міністерство розвитку громад та територій України, затвердженого постановою КМ України від 30.06. 2015 р. № 460. *Офіційний вісник України*. 2015. № 54. Ст. 1755.

142. Полюхович Л.І. Організаційно-правові питання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції у контексті вимог

СОТ: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Національний юридичний ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 226 с.

143. Польський експерт назвав діючі речовини, що будуть заборонені в ЄС упродовж найближчого року. URL: <https://superagronom.com/news/16377-polskiy-ekspert-nazvav-diyuchi-rechovini-scho-budut-zaboroneni-v-yes-uprodovj-naublijchogo-roku> (дата звернення: 09.01.2026).

144. Порядок видачі, відмови у видачі, анулювання дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів, затвердженого постановою КМ України від 19.12. 2023 р. № 1328. *Офіційний вісник України*. 2024. № 8. Ст. 391.

145. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення компенсації витрат за гуманітарного розмінування земель сільськогосподарського призначення, затверджений постановою КМ України від 12.03.2024 р. № 284. *Офіційний вісник України*. 2024. № 28. Ст. 1811.

146. Порядок вилучення з обігу, утилізації або знищення ветеринарних лікарських засобів, що не відповідають вимогам законодавства про ветеринарну медицину та благополуччя тварин або термін придатності яких закінчився, затверджений наказом Мінагрополітики від 25.10.2022 р. № 826. *Офіційний вісник України*. 2022. № 100. Ст. 6284.

147. Порядок вилучення, утилізації та знищення непридатних для використання сільськогосподарської сировини і харчових продуктів, затверджений постановою КМ України від 28.12.1995 р. № 1065. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1065-95-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.03.2021).

148. Порядок вилучення, утилізації, знищення та знешкодження непридатних або заборонених до використання пестицидів і агрохімікатів та тари від них, затверджений Постановою КМ України від 27.03.1996 р. № 354.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/354-96-%D0%BF> (дата звернення: 23.03.2021).

149. Порядок виявлення та обліку безхазяйних відходів, затверджений постановою КМ України від 03.08.1998 р. № 1217. *Офіційний вісник України*. 1998. № 31. Ст. 1182.

150. Порядок знищення насіння, яке не може бути використане на посів, продовольчі, кормові та інші цілі, та садивного матеріалу, який не може бути використаний для створення багаторічних насаджень або в інших цілях, затверджений наказом Мінагрополітики від 20.12. 2018 р. № 613. Зареєстровано в Мінюсті 11.01. 2019 р. за № 22/32993 *Офіційний вісник України*. 2019. № 8. Ст. 281.

151. Порядок знищення, утилізації кормів, повернення їх в обіг для годівлі тварин або для інших, ніж годівля тварин, цілей, затверджений наказом Мінекономіки та сільського господарства від 13.04. 2020 р. № 689. Зареєстровано в Мінюсті 12.06. 2020 р. за № 519/34802. *Офіційний вісник України*. 2020. № 50. Ст. 1575.

152. Порядок надання письмової згоди (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів та висновку на транскордонне перевезення відходів, затвердженого постановою КМ України від 17.09. 2024 р. № 1067. *Офіційний вісник України*. 2024. № 86. Ст. 5362.

153. Порядок провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів, у тому числі конопель для медичних цілей, та контролю за їх обігом: постанова КМ України від 3.06.2009 р. № 589. *Офіційний вісник України*. 2009. № 44. Ст. 1477.

154. Порядок проведення еколого-експертної оцінки матеріалів, поданих для реєстрації пестицидів і агрохімікатів, затверджений постановою КМ України від 18.04.2018 р. № 312. *Офіційний вісник України*. 2018. № 37. Ст. 1288.

155. Порядок проведення комплексної інвентаризації місць накопичення заборонених і непридатних для використання в сільському господарстві хімічних засобів для захисту рослин, затверджений наказом Мінагрополітики, Мінприроди, МОЗ від 18.10. 2001 р. № 315/376/412, зареєстровано в Мінюсті від 14.11.2001 р. за № 951/6142. *Офіційний вісник України*. 2001. № 46. Ст. 2053.

156. Порядок проведення моніторингу земель і ґрунтів, затверджений постановою КМ України від 23.07.2024 р. № 848. *Офіційний вісник України*. 2024. № 70. Ст. 4213.

157. Порядок реалізації експериментального проекту щодо спрощеного порядку отримання дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів, затверджений постановою КМ України від 30.08. 2024 р. № 1003. *Офіційний вісник України*. 2024. № 82. Ст. 4853.

158. Порядок розроблення планів управління відходами підприємств, установ та організацій, затверджений наказом Міндовкілля від 09.08.2024 р. № 1003. Зареєстровано в Мінюсті 26.09.2024 р. за № 1446/42791. *Офіційний вісник України*. 2024. № 89. Ст. 5758.

159. Порядок створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами, затвердженого постановою КМ України від 05.12.2023 р. № 1279. *Офіційний вісник України*. 2024. № 5. Ст. 227.

160. Порядок управління відходами, що утворились у зв'язку з пошкодженням (руйнуванням) будівель та споруд внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій або проведенням робіт з ліквідації їх наслідків та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України, затверджений постановою КМУ від 27 вересня 2022 р. № 1073. *Офіційний вісник України*. 2022. № 80. Ст. 4841.

161. Постанова Верховного Суду від 22.01.2025 р. по справі № 550/709/22 за касаційною скаргою приватного сільськогосподарського підприємства «Дружба» на постанову Полтавського апеляційного суду від

05.03.2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124808810> (дата звернення: 13.11.2025).

162. Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 15.05.2018 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74027734> (дата звернення: 13.11.2025).

163. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 31.10.2017 р. № 826/6232/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/69922127> (дата звернення: 13.11.2025).

164. Потіп М.М. Правове регулювання використання відходів війни як ресурсу для відновлення України. *Нове українське право*. Вип. 3, 2023. С. 106-114.

165. Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту бджільництва. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65508 (дата звернення: 04.06.2024).

166. Правила облаштування і утримання діючих (існуючих) худобомогильників та біотермічних ям для захоронення трупів тварин у населених пунктах України, затверджені наказом Державного комітету ветеринарної медицини України 27.10.2008 р. № 232. *Офіційний вісник України*. 2009. № 170. Ст. 258.

167. Правила охорони праці у сільськогосподарському виробництві, затверджені наказом Мінсоцполітики від 29.08.2018 р. № 1240. *Офіційний вісник України*. 2018. № 78. Ст. 2612.

168. Правила технічної експлуатації полігонів, припинення експлуатації, рекультивації та догляду за полігонами після припинення їх експлуатації, затвердженими наказом Міндовкілля від 10.02.2025 р. № 263, зареєстровано в Мінюсті 13.03.2025 р. за № 405/43811. *Офіційний вісник України*. 2025. № 29. Ст. 1952.

169. Право екологічної безпеки – комплексна галузь права. *Екологічне право: особлива частина*. Підруч. для студ. юрид. вузів і фак.: повний акад. курс / За ред. В.І. Андрейцева. Київ: Істина, 2001. 544 с.

170. Правова охорона довкілля: сучасний стан та перспективи розвитку: монограф. За ред. А.П. Гетьмана. Харків: Право, 2014. 784 с.

171. Правове регулювання екологічної безпеки у сільському господарстві України: монографія / [Кол. авт.]. Київ: Видавничий центр НУБіП України. 2015. 350 с.

172. Правові засади інноваційного розвитку в сільському господарстві України: монографія / За ред. В.І. Семчика. Київ: Видавництво «Юридична думка», 2010. 456 с.

173. Практичні аспекти управління відходами в Україні. Посібник / Барінов М.О., Олексієвець І.Л., Родная Д.В., Журавель Т.В., Коломієць С.В., Козлова І. А., Пархоменко Г.П. Київ: «Поліграф плюс», 2021. 118 с.

174. Пришляк Н.В. Організаційно-економічний механізм виробництва біопалива із агробіомаси: теорія, методологія, практика: дис.. докт. екон. наук: 08.00.03: Вінницький національний аграрний ун-т. Вінниця, 2021. 468 с.

175. Про альтернативні види палива : Закон України від 14.01.2000 р. № 1391-XIV. *ВВР України*. 2000. № 12. Ст. 94.

176. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20.02.2003 р. № 555-IV. *ВВР України*. 2003. № 24. Ст. 155.

177. Про бджільництво: Закон України від 22.02.2000 р. № 1492-III. *ВВР України*. 2000. № 21. Ст. 157.

178. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64. *Офіційний вісник України*. 2022. № 46. Ст. 2497.

179. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 р. № 2498-XII. *ВВР України*. 1992. № 36. Ст.531. Вт. чин. підставі Закону № 1206-IX від 04.02.2021. *ВВР України*. 2023. №№ 8-9. Ст. 24.

180. Про ветеринарну медицину та благополуччя тварин: Закон України від 04.02.2021 р. № 1206-IX. *ВВР України*. 2023. № 8-9. Ст. 24.

181. Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: Закон України від 14.01.2000 р. № 1393-XIV. *ВВР України*. 2000. № 12. Ст. 95.

182. Про виноград, вино та продукти виноградарства: Закону України від 22 серпня 2024 року № 3928-IX. *ВВР України*. 2025. № 5. Ст. 9.

183. Про відходи: Закон України від 5.03.1998 р. № 187/98-ВР. *ВВР України*. 1998. №36-37. Ст. 242. Вт. чин. на підставі Закону № 2320-IX від 20.06.2022 р.

184. Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 р. № 2246-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 44. Ст. 2383.

185. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання у сфері поводження з пестицидами і агрохімікатами: Закон України від 16.11.2022 р. № 2775-IX. *ВВР України*. 2023. № 53. Ст. 154.

186. Про внесення змін до деяких законів України щодо повноважень в галузі охорони навколишнього природного середовища: Закон України від 22.03.2018 р. № 2362-VIII. *ВВР України*. 2018. № 17. Ст. 152.

187. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту бджільництва: проект Закону України за № 10052 від 14.02.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65508 (дата звернення: 19.09.2021).

188. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист рослин: проект Закону України за № 4601 від 16.01.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70833 (дата звернення: 19.09.2021).

189. Про внесення змін до Порядку реалізації експериментального проекту щодо спрощеного порядку отримання дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів: постанова КМУ від 25.03.2025 р. № 340. *Офіційний вісник України*. 2025. № 33. Ст. 2222.

190. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України з питань охорони навколишнього природного середовища: Закон України від 6.03.1996 р. № 81/96-ВР. *ВВР України*. 1996. № 15. Ст. 70.

191. Про внесення змін у додаток 2 до постанови Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. № 314: постанова КМ України від 31.10.2023 р. № 1137. *Офіційний вісник України*. 2023. № 100. Ст. 5976.

192. Про внесення зміни до пункту 11 Положення про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх утилізацією/видаленням: постанова КМ України від 21.11.2018 р. № 1212. *Офіційний вісник України*. 2019. № 18. Ст. 613. Вт. чин. на підставі постанови КМ України № 1067 від 17.09.2024 р.

193. Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за розміщенням на ринку генетично модифікованих організмів і продукції: Закон України від 23.08.2023 р. № 3339-ІХ. *ВВР України*. 2023. № 91. Ст. 354.

194. Про державне регулювання сфери захисту рослин: Закон України від 17.12.2024 р. № 4147-ІХ. *ВВР України*. 2025. №№ 22-23. Ст. 78.

195. Про Державний бюджет України на 2025 рік: Закон України 19.11.2024 р. № 4059-ІХ. *ВВР України*. 2025. №№ 15-17. Ст. 40.

196. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 р. *ВВР України*. 2003. № 39. Ст. 350.

197. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18.05.2017 р. № 2042-VIII. *ВВР України*. 2017. № 31. Ст. 343.

198. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31.05.2007 р. № 1103-V. *ВВР України*. 2007. № 35. Ст. 484. Вт. чин. 16.09.2026.

199. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 р. № 4004-XII. *ВВР України*. 1994. № 27. Ст. 218. Вт. чин. підставі Закону № 2573-IX від 06.09.2022 р. *ВВР України*. 2023. № 26. Ст.93.

200. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. *ВВР України*. 2004. № 29. Ст. 367.

201. Про Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами: Закон України від 14.09. 2000 р. № 1947-III. *ВВР України*. 2000. № 44. Ст. 374.

202. Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку: Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV. *ВВР України*. 2004. № 49. Ст.527.

203. Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів: Закон України № 377-IX від 12.12.2019 р. *ВВР України*. 2020. № 22. Ст. 150.

4. Про затвердження Державної програми реконструкції та модернізації державних спеціалізованих ветеринарно-санітарних заводів на 2005-2010 роки: Постанова КМ України від 19.08.2004 р. № 1059. *Офіційний вісник України*. 2004. № 33. Ст. 2213.

205. Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва: постанова КМ України від 12.09.2011 р. № 1130. *Офіційний вісник України*. 2011. № 86. Ст. 3139.

206. Про затвердження інструкцій з виявлення, локалізації та ліквідації деяких регульованих шкідливих організмів картоплі: Наказ Мінагрополітики України 03.07.2025 р. № 1916. *Офіційний вісник України*. 2025. № 72. Ст. 4958.

207. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів: Постанова КМ України від 06.05. 2000 р. № 770. *Офіційний вісник України*. 2000. № 19. Ст. 789.

208. Про затвердження процедури видалення, утилізації, знищення та знешкодження непридатних або заборонених пестицидів і агрохімікатів і їх упаковки: постанова КМ України від 27.03.1996 р. № 354. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/354-96-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.12.2022).

209. Про затвердження форм звітності підприємств виробників виноробної продукції: наказ Мінагрополітики від 10.02.2007 р. № 79. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0079555-07?find=1&text=%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%85%D0%BE%D0%B4#w1_3 (дата звернення: 17.11.2025).

210. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III. *ВВР України*. 2001. № 12. Ст. 64.

211. Про захист рослин: Закони України від 14 жовтня 1998 р. № 180-XIV. *ВВР України*. 1998. № 50-51. Ст. 310.

212. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 04.07.2002 р. № 37-IV. *ВВР України*. 2002. № 35. Ст. 258.

213. Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 р. № 3348-XII. *ВВР України*. 1993. № 34. Ст. 352.

214. Про Митний тариф України: Закон України від 19.10.2022 р. № 2697-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 92. Ст. 5700.

215. Про надання роз'яснень. Лист Міндовкілля, Департаменту цифрової трансформації, електронних публічних послуг та управління відходами № 224/101 від 27.02.2024. URL: <https://ukraine-oss.com/wp->

content/uploads/2024/04/101_224_vidpovid_mindovkillya-pdf (дата звернення: 23.07.2024).

216. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15.02.1995 р. № 60/95-ВР . *ВВР України*. 1995. № 10. Ст. 60.

217. Про насіння і садивний матеріал: Закон України від 26.12.2002 р. № 411-IV. *ВВР України*. 2003. № 13. Ст. 92.

218. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України 10.02.1995 р. № 51/95-ВР. *ВВР України*. 1995. № 9. Ст. 56.

219. Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів: Закон України від 01.12.2022 р. № 2838-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 81. Ст. 4917.

220. Про основні засади державної кліматичної політики: Закон України від 08.10.2024 р. № 3991-IX. *ВВР України*. 2025. № 9. Ст. 19.

221. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року Закон України від 28.02.2019 р. № 2697-VIII. *ВВР України*. 2019, № 16. Ст. 70.

222. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: постанова ВР України від 5.03.1998 р. № 188/98-ВР. *ВВР України*. 1998. № 38-39. Ст. 248.

223. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. *ВВР України*. 1998. № 19. Ст. 98.

224. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. *ВВР України*. 2003. № 29. Ст. 232.

225. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 р. № 962-IV. *ВВР України*. 2003. № 39. Ст. 349.

226. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. *ВВР України*. 1991. № 41. Ст. 546.

227. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. *ВВР України*. 2017. № 29. Ст. 315.

228. Про перевезення небезпечних вантажів: Закон України від 06.04.2000 р. № 1644-III. *ВВР України*. 2000. № 28. Ст. 222.

229. Про пестициди і агрохімікати: Закон України від 02.03.1995 р. № 86/95-ВР. *ВВР України*. 1995. № 14. Ст. 91.

230. Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною: Закон України від 07.04.2015 р. № 287-VIII. *ВВР України*. 2015. № 24. Ст. 171.

231. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. *ВВР України*. 2023. № 93. Ст. 364.

232. Про протимінну діяльність: Закон України від 6.12.2018 р. № 2642-VIII. *ВВР України*. 2019. № 6. Ст. 39.

233. Про реалізацію експериментального проекту щодо спрощеного порядку отримання дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів: постанова КМ України від 30.08.2024 р. № 1003. *Офіційний вісник України*. 2024. № 82. Ст. 4853.

234. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 р. № 591-XIV. *ВВР України*. 1999. № 22. Ст. 198.

235. Про систему громадського здоров'я: Закон України від 06.09.2022 р. № 2573-IX. *ВВР України*. 2023. № 26. Ст. 93.

236. Про управління відходами: Закон України від 20.06.2022 р. № 2320-IX. *ВВР України*. 2023. № 17. Ст. 75.

237. Про утворення Державного концерну «Укрветсанзавод»: Постанова КМ України від 12.01.2011 р. № 13. *Офіційний вісник України*. 2011. № 2. Ст. 110.

238. Про фонд державного майна України: Закон України від 09.12.2011 р. № 4107-VI. *ВВР України*. 2012. № 28. Ст. 311.

239. Правила технічної експлуатації об'єктів оброблення відходів, затверджені наказом Міндовкілля від 26.06.2025 р. № 1317. Зареєстровано в Мінюсті 14.08.2025 р. за № 1200/44606. URL: *Офіційний вісник України*. 2025. № 72. Ст. 4957.

240. Проблемні питання утилізації відходів тваринного походження обговорено на круглому столі: Прес-служба Апарату ВР України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/242854.html (дата звернення: 15.11.2025).

241. Псутирі Б.Д. Правове регулювання виробництва органічної продукції рослинництва: дис. д-ра філософії: 081 «Право». Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023. 233 с.

242. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1829/2003 від 22.09.2003 р. «Про генетично модифіковані харчові продукти та корми». *Офіційний вісник Європейських Співтовариств*. 2003. L 268. Стор. 1.

243. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1107/2009 від 21 жовтня 2009 р. щодо введення в обіг засобів захисту рослин і скасування Директив Ради 79/117/ЄЕС і 91/414 / ЄЕС Ради. *Офіційний вісник Європейських Співтовариств*. 2009. L 309. Стор. 1.

244. Рішення виконавчого комітету №31/18 «Про утворення постійно діючої комісії з питань поводження з безхазяйними відходами на території Сквирської міської територіальної громади у новій редакції». URL: <https://skvyrska-gromada.gov.ua/docs/1756548/> (дата звернення: 13.11.2025).

245. Рішення Івано-франківського окружного адміністративного суду від 20.06. 2019 р. по справі № 300/813/19. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/82640531/> (дата звернення: 13.11.2025).

246. Романко С.М. Економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2008. 245 с.

247. Російсько-українська війна: вплив на довкілля. URL: <https://www.topleadprojects.com/war-in-ua-environmental-impact-ukr> (дата звернення: 21.01.2026).

248. Рудик Л.О. Ефективність утилізації відходів тваринництва з використанням твердофазного ферментера. URL: https://www.ndipvt.com.ua/print%3Azbirnyk_2018_39.html (дата звернення: 17.11.2025).

249 Савельєва О.М. Правове регулювання відносин в агросфері: монограф. За ред. В.М. Шульги. Харків: Друкарня Мадрид, 2017. 208 с.

250. Сакаджи К.Б. Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2011. 20 с.

251. Сакаджи К.Б. Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2012. 202 с.

252. Сакаджи К.Б. Історико-правовий аспект застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин. *Перші кроки в науці*. 2010. № 110. С. 241–248.

253. Світовий банк. URTF: підтримка відновлення, стійкої відбудови та реформування України. URL: <https://www.worldbank.org/en/programs/urtf/overview> (дата звернення: 24.11.2025).

254. Світові та національні тенденції утилізації пестицидів. Укладач: Мосаєв Ю. В. URL: https://www.sgpinfo.org.ua/sites/default/files/pdf/_svitovi_ta_nacionalni_tendenciyi_utyilizaciyi_pestycydiv.pdf (дата звернення: 22.05.2022).

255. Семенець Р.Ю. Правове регулювання поводження з відходами за екологічним законодавством України та Європейського Союзу: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2021. 175 с.

256. Синчанський С.О. Правовий режим відходів війни, що утворилися внаслідок воєнних дій в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* Том 2. № 89, 2025. С. 299-305.

257. Ситуація з утилізацією побічних продуктів тваринного походження незадовільна й загрожує не лише екологічній, а й біологічній безпеці регіону. URL: <https://kg.ua/news/situaciya-z-utilizaciiyu-pobichnih-produktiv-tvarinnogo-pohodzhennya-nezadovilna-y-zagrozuie> (дата звернення: 18.09.2025)

258. Сірант М. Мета та завдання державного екологічного нагляду у сфері поводження з відходами. *Юридичний вісник.* 2020. № 5 С. 88-97.

259. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Підручник. 4 вид. допов. і перероб. Київ: Алерта, 2013 524 с.

260. Скрипняк А. На Сумщині оголосили тендер на утилізацію 12 тон отрутохімікатів. URL: <https://suspilne.media/116935-sumioblenergo-proti-slahrembudu-oblenergo-zvinuvacue-kr-u-kradizci-elektriki/> (дата звернення: 25.03.2024).

261. Словник з аграрного права. За ред. В.П. Жушмана. Харків: Нац. Юрид. акад України, 2010. 160 с.

262. Солопко О. У Полтавській області проблеми з утилізацією тваринних відходів. URL: <https://suspilne.media/poltava/1124983-u-poltavskij-oblasti-problemi-z-utilizacieu-tvarinnih-vidhodiv> (дата звернення: 28.08.2025)

263. Статівка А. М. Концепція сталого розвитку – основа державного регулювання екологічної політики в сільському господарстві України. *Проблеми розвитку аграрного та земельного права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.(м. Київ, 25 трав. 2011 р.).* Київ: Вид-во «Обрії», 2011. С. 20–24.

264. Статут Національної академії наук України, ухвалений загальними зборами НАН України: постанова від 14.04.2016 р. № 2, зареєстровано в Мінюсті 27.07.2016 р. за № 2331/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v0002550-16> (дата звернення: 22.05.2022).

265. Стратегія низьковуглецевого розвитку України до 2050 року. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamky/zmina-klimatu/pom-yakshennya-zminy-klimatu/strategiya-nyzkovugletseвого-rozvytku-ukrayiny-do-2050-roku/07> (дата звернення: 02.02.2023)

266. Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року, затверджена розпорядженням КМ України від 15.11.2024 р. № 1163 *Офіційний вісник України*. 2024. № 108. Ст. 6884.

267. Струтинська-Струк Л.В. Правове забезпечення біобезпеки при здійсненні генетично-інженерної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2005. 205 с.

268. Сучасні технології ферментації: безпечна утилізація побічних продуктів тваринного походження не призначених для споживання людиною. URL: <https://dpss.gov.ua/news/suchasni-tekhnologii-fermentatsii-bezpechna-utylizatsiia-pobichnykh-produktiv-tvarynnoho-pokhodzhennia-ne-pryznachenykh-dlia-spozhyvannia-liudynoiu> 07 (дата звернення: 02.12.2025)

269. Сьюйва І.С. Правове регулювання використання тварин у сільському господарстві. *Часопис Київського університету права*. 2018. Вип. 4. С. 245-248.

270. Технічні вимоги до експлуатації установок із спалювання відходів та установок із сумісного спалювання відходів, затверджено постановою КМ України від 01.03.2024 р. № 229. *Офіційний вісник України*. 2024. № 25. Ст. 1613.

271. Токарчук Д.М. Особливості утворення і поводження з відходами під час воєнних дій: досвід України. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2022. № 2. С. 109-122.

272. Торік в Україні зібрано 3,7 млн тонн сої. URL: <https://web.archive.org/web/20230602154122/https://minagro.gov.ua/news/torik-v-ukrayini-zibrano-37-mln-tonn-soyi> 07 (дата звернення: 02.12.2025)

273. Транспортування, зберігання та застосування пестицидів у народному господарстві. Державні санітарні правила ДСП 8.8.1.2.001-98, затверджені наказом МОЗ від 03.08.1998 р. № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0001282-98#Text> 07 (дата звернення: 04.02.2024).

274. Трегуб О.А. Правове забезпечення поводження з відходами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Ін-т економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2018. 258 с.

275. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Законом України від 16.09.2014 р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.

276. Україна потребує сучасної системи поводження з хімічними відходами. URL: https://www.zerno-ua.com/guides/ukrayina-potrebuye-suchasnoyi-systemy-povodzhennya-z-himichnymy-vidhodamy/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=ukrayina-potrebuye-suchasnoyi-systemy-povodzhennya-z-himichnymy-vidhodamy2024-11-07 (дата звернення: 02.12.2025).

277. Фанок Н. На Прикарпатті виявили 12 туш свиней породи «Чорний мангал», їх перевіряють на африканську чуму. URL: <https://zahid.espreso.tv/novyny-trykarpattya-na-prikarpatti-viyavili-12-tush-sviney-porodi-chorniy-mangal-ikh-perevirayut-na-afrikansku-chumu> (дата звернення: 17.07.2025).

278. Федунь М.В. Правове регулювання поводження з відходами в рамках Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2016. 18 с.

279. Цалин Р.В. Особливості правового статусу власника відходів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2018. 217 с.

280. Центр гуманітарного розмінування вперше закупив послуги на розмінування великої агроділянки, поділивши її на два окремі лоти. <https://me.gov.ua/News/Detail/815b2555-04a9-44e7-a87f-3eed68cefb4?lang=uk-UA&t> (дата звернення: 17.01.2026).

281. Цюра О.В. Правове регулювання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції тваринного походження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2015. 231 с.

282. Чабаненко М.М. Система аграрного права України: методологічні засади становлення та розвитку: дис ... докт. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2016. 437 с.

283. Чабаненко М.М. Становлення та розвиток системи аграрного права України. Монографія. Дніпропетровськ, 2015. 298 с.

284. Шкідливість пестицидів на організм людини. [URL:https://consumer-cv.gov.ua/blog/2019/03/13/shkidlyvist-pestytsydiv-na-organizm-lyudyny/](https://consumer-cv.gov.ua/blog/2019/03/13/shkidlyvist-pestytsydiv-na-organizm-lyudyny/) (дата звернення: 19.04.2024).

285. Шлапак М. Структура викидів парникових газів у сільському господарстві України. URL: <https://nbs.wwf.ua/mekhanizmy-vuhletsevoho-fermerstva-struktura-vykydiv-parnykovykh-haziv-u-silskomu-hospodarstvi-ukrainy/> (дата звернення: 17.07.2025).

286. Юрескул В.О. Правове регулювання поводження з побутовими відходами в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2012. 273 с.

287. Юрескул В.О. Правове регулювання поводження з побутовими відходами в Україні: дис .... канд. юрид. наук : 12.00.06; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2008. 239 с.

288. Який потенціал впровадження переробки відходів сільського господарства? URL: <https://ecologua.com/news/yakyu-potencial-vprovadzhennya-pererobky-vidhodiv-silskogo-gospodarstva>. (дата звернення: 17.07.2025).

289. Ярощук В.Г. Принцип екологічної безпеки в земельному праві України: дис. канд. юрид. наук : 12.00.06; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2013. 216 с.

290. Ярчак В.В. Правове регулювання запобігання негативного впливу на довкілля об'єктів підвищеної екологічної небезпеки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Львів, 2010. 237 с.

291. Commission Decision of 3 May 2000 replacing Decision 94/3/EC establishing a list of wastes pursuant to Article 1(a) of Council Directive 75/442/EEC on waste and Council Decision 94/904/EC establishing a list of hazardous waste pursuant to Article 1(4) of Council Directive 91/689/EEC on hazardous waste. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2000/532/oj/eng> (дата звернення: 22.08.2025).

292. Commission Implementing Regulation (EU) 2018/783 of 29 May 2018 amending Implementing Regulation (EU) № 540/2011 as regards the conditions of approval of the active substance imidacloprid. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2018/783/oj/eng (дата звернення: 22.08.2025).

293. Commission Implementing Regulation (EU) 2018/784 of 29 May 2018 amending Implementing Regulation (EU) № 540/2011 as regards the conditions of approval of the active substance clothianidin. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2018/784/oj/eng (дата звернення: 24.08.2025).

294. Commission Implementing Regulation (EU) 2018/785 of 29 May 2018 amending Implementing Regulation (EU) № 540/2011 as regards the conditions of approval of the active substance thiamethoxam. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2018/785/oj/eng (дата звернення: 24.08.2025).

295. Commission Implementing Regulation (EU) № 485/2013 of 24 May 2013 amending Implementing Regulation (EU) № 540/2011, as regards the conditions of approval of the active substances clothianidin, thiamethoxam and imidacloprid, and prohibiting the use and sale of seeds treated with plant protection

products containing those active substances. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg_impl/2013/485/oj/eng (дата звернення: 28.08.2025).

296. Commission Implementing Regulation (EU) № 540/2011 of 25 May 2011 implementing Regulation (EC) № 1107/2009 of the European Parliament and of the Council as regards the list of approved active substances. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011R0540> (дата звернення: 14.09.2025).

297. Commission Implementing Regulation (EU) № 781/2013 of 14 August 2013 amending Implementing Regulation (EU) № 540/2011, as regards the conditions of approval of the active substance fipronil, and prohibiting the use and sale of seeds treated with plant protection products containing this active substance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R0781> (дата звернення: 14.09.2025).

298. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Green Deal. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52019DC0640> (дата звернення: 12.09.2025).

299. Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The European Green Deal. Chemicals Strategy for Sustainability Towards a Toxic-Free Environment. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52020DC0667> (дата звернення: 12.09.2025).

300. EU Pesticides Database. URL: https://ec.europa.eu/food/plants/pesticides/eu-pesticides-database_en (дата звернення: 14.09.2025).

301. Hafurova O., Yermolenko V., Novak T. Legal foundations for the development of a circular bioeconomy: Ukrainian and European dimensions. *Baltic*

Journal of Economic Studies. 2025. Vol. 11. № 3. P. 203-211. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/2960> (дата звернення: 13.01.2026).

302. Hafurova O., Kukhar O. Problems of Ensuring the Protection of Bees in the Management of Plant Protection Products in Ukraine and the EU: *Comparative Legal Aspects Legal Protection of Animals Legal Protection of Animals. Collective monograph*. Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press., 2020. С. 285-298. URL: <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2020/0925/103546-legal-protection-of-animals.pdf> (дата звернення: 21.05.2023).

303. Insecticides. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/insecticide?itl=RozminuvannyaVelikoiAgrodilianki> (дата звернення: 14.09.2025).

304. Yermolenko V., Melnyk V., Novak T. Destruction waste management: Legal regulation issues. *Law. Human. Environment*. 2025. № 16 (1). С. 105-121.

305. Khanna M., Zilberman D., Hochman G. & Basso B. An economic perspective of the circular bioeconomy in the food and agricultural sector. URL: <https://www.nature.com/articles/s43247-024-01663-6> (дата звернення: 10.09.2025).

306. Kukhar O. Legal problems of protection agricultural land from war waste. *Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти. Матеріали XVI Міжнар. наук.-прак. конф. (Ужгород, 26-27 квітня 2024 р.)*. Львів-Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 466-468.

307. Neonicotinoids URL: https://ec.europa.eu/food/plant/pesticides/approval_active_substances/approval_renewal/neonicotinoids_en (дата звернення: 14.09.2025).

308. New multi-donor trust fund established to channel donor support to Ukraine. URL: <https://www.developmentaid.org/news-stream/post/154532/donor-support-to-ukraine> (дата звернення: 14.09.2025).

309. Pesticides and bees. URL: https://ec.europa.eu/food/animals/live_animals/bees/pesticides_en (дата звернення: 14.09.2025).

310. Pesticides are «global human rights concern», say UN experts urging new treaty. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2017/03/pesticides-are-global-human-rights-concern-say-un-experts-urging-new-treaty> (дата звернення: 14.09.2025).

311. Public health impact of pesticides used in agriculture. Geneva: World Health Organization. 1990. 128 с. URL: <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/f41c72fa-8dc3-43b6-8e03-4c432a7d81ea/content> (дата звернення: 13.11.2025).

312. Regulation (EC) № 767/2009 of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on the placing on the market and use of feed, amending European Parliament and Council Regulation (EC) № 1831/2003 and repealing Council Directive 79/373/EEC, Commission Directive 80/511/EEC, Council Directives 82/471/EEC, 83/228/EEC, 93/74/EEC, 93/113/EC and 96/25/EC and Commission Decision 2004/217/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2009/767/oj/eng> (дата звернення: 12.11.2025).

313. Regulation (EC) №. 1069/2009 of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 laying down health rules as regards animal by-products and derived products not intended for human consumption and repealing Regulation (EC) № 1774/2002 (Animal by-products Regulation). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2009/1069/oj/eng> (дата звернення: 13.11.2025).

314. Shah A.M., Zhang H., Shahid M., Ghazal H., Shah AR., Niaz M., Naz T., Ghimire K., Goswami N., Shi W., et al. The Vital Roles of Agricultural Crop Residues and Agro-Industrial By-Products to Support Sustainable Livestock Productivity in Subtropical Regions. *Animals*. 2025; 15(8): 1184. URL: <https://doi.org/10.3390/ani15081184> (дата звернення: 17.01.2026).

315. Van Zanten, H. H., Herrero, M., Van Hal, O., Rööös, E., Muller, A., Garnett, T., & De Boer, I. J. Defining a land boundary for sustainable livestock consumption. *Global change biology*. 2018; 24 (9): 4185-4194.

**СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ
ДИСЕРТАЦІЇ:**

*Статті у наукових фахових виданнях України, включених до
міжнародних наукометричних баз даних:*

1. Кухар О. В. Теоретико-правове визначення поняття «відходи сільського господарства». Право. Людина. Довкілля. 2021. Vol.12 № 1. С. 75-84.

DOI: <https://doi.org/10.31548/law2021.01.008>

2. Гафурова О.В., Кухар О.В. Правове регулювання утилізації непридатних до використання пестицидів, що накопичені за часів СРСР. Право. Людина. Довкілля. 2021, Vol. 12, № 3. С. 46-53.

DOI: <https://doi.org/10.31548/law2021.03.06>

3. Кухар О. Нормативно-правове регулювання поводження з відходами у сільському господарстві України. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2022. № 3 (21). С. 44–51.

DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2022.3.04>

4. Кухар О.В. Новели законодавства у сфері управління відходами сільського господарства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 88. Ч. 2. С. 218-222.

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.2.29>

Інші видання:

5. Кухар О.В. Утилізація непридатних пестицидів в сільському господарстві через механізм транскордонного перевезення: правові аспекти. *Науково-практичний журнал «Area Nauki»*. 2019. №2 (6). С. 61-69.

6. Hafurova O., Kukhar O. Problems of Ensuring the Protection of Bees in the Management of Plant Protection Products in Ukraine and the EU: Comparative Legal Aspects Legal Protection of Animals Legal Protection of Animals. Collective

monograph. Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press, 2020. С. 285-298 (монографія).

DOI: <https://orcid.org/0000-0001-5858-6356>

Тези наукових доповідей:

7. Кухар О.В. Правове регулювання утилізації непридатних пестицидів: проблеми та шляхи їх вирішення. Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 120-річчю Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, 18-19 травня 2018 р.) / за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ: ТОВ «ЦП Компринт», 2018. С. 396-400.

8. Кухар О.В. Правові проблеми регулювання утилізації використаної тари з-під засобів захисту рослин. Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні. Тези доповідей учасників Всеукраїнської дистанційної науково-практичної конференції до 10-річчя створення однойменних кафедр (12 березня 2021 р.) / за заг. ред. М.І. Іншина. Київ: Освіта України, 2021. С. 341-344.

9. Гафурова О., Кухар О. До питання про правове регулювання утилізації непридатних до використання пестицидів, що накопичені за часів СРСР. Екологічне законодавство України через призму його історичного розвитку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції до 60-річчя Закону України «Про охорону природи Української РСР» (м. Київ, 9 квітня 2021 р.). Київ: Видавництво «Наукова Столиця», 2021. С. 48-52.

10. Кухар О.В. До питання захисту земель при використанні засобів захисту рослин. На сторожі земельного ладу: до 20-річчя Земельного кодексу України. Тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (онлайн/офлайн формат) (Київ, 26 листопада 2021 р.) / за ред. В.М. Єрмоленка. Київ: ФОП Гуляєва В.М., 2021. С. 98-100.

11. Кухар О.В. До питання визначення поняття «відходи війни. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції (м. Київ, 16 вересня 2022 р.). Київ: ТОВ «Прінтеко», 2022. С. 251-253.

12. Kukhar O. Legal problems of protection agricultural land from war waste. Закарпатські правові читання. Сталий розвиток та інституційна спроможність в умовах війни: національний та міжнародно-правовий аспекти. Матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції. (Ужгород, 26-27 квітня 2024 р.). Львів-Торунь: Liha-Pres, 2024. С. 466-468.

13. Кухар О.В. До питання управління відходами, що утворюються при здійсненні діяльності з ГМО. Правові аспекти агроекологічного розвитку України: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної онлайн/офлайн конференції, присвяченої 100-річчю від народження академіка В. З. Янчука (м. Київ, 23 травня 2025 р.). Київ: НУБіП України, 2025. С. 216-219.

14. Кухар О. В. Щодо повноважень Держпродспоживслужби у сфері управління відходами сільського господарства. Довкілляве законодавство України та захист екологічних прав громадян в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 21 листопада 2025 р.) / Ред. колегія: Н. Р. Малишева, З. В. Яремак, Л. Р. Данилюк. Івано-Франківськ : Голіней О. В., 2025. С. 253- 257.